

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:

DR. GYÖRGY LAJOS

Cluj-Kolozsvár
Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. kiadása
1926.

TARTALOM:

Tanulmányok :		Lap
<i>Dr. Bitay Árpád :</i>	A moldvai magyarság. Történeti áttekintés. —	129
<i>Dr. Gál Kelemen :</i>	Tarlózások az oktatásügyi törvények mezején	152
<i>Dr. Kiss Ernő :</i>	Erdélyi regények — — — — —	165
Kisebb közlemények :		
<i>Dr. Bitay Árpád :</i>	A „Supplex Libellus“ kifejezésről — — — —	186
<i>Bányai János :</i>	Az alsórákosi bazalt erupciók és az Olt-áttörés kora — — — — —	187
<i>Juhász Kálmán :</i>	Középkori művelődési központok a Maros-Tisza-Temesközben — — — — —	190
<i>Dr. Bitay Árpád :</i>	A román filológusok idei kongresszusa — —	195
Kritikai Szemle :		
<i>Molter Károly :</i>	Özvegyország. <i>Kovács László</i> -tól — — — —	196
<i>Galamb Sándor :</i>	Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. <i>Dr. Csűry Bálint</i> -tól — — — —	197
<i>Császár Elemér :</i>	A Zalán futása. <i>Dr. Kristóf György</i> -tól — —	198
<i>Szabolcska László :</i>	Gárdonyi Géza élete és költészete. <i>Vita Zsigmond</i> -tól — — — — —	198
<i>Melich János :</i>	Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. <i>Dr. Csűry Bálint</i> -tól — — — — —	199
<i>Bartók Béla :</i>	A magyar népdal. <i>Dr. Perényi József</i> -tól —	200
<i>Szekfü Gyula :</i>	Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. <i>Apor Péter dr.</i> -tól — — — — —	201
<i>Dr. Jávorka Sándor :</i>	Magyar flóra. <i>Dr. Balogh Ernő</i> -tól — — —	206
<i>Dr. Roska Márton :</i>	Az ősrégészet kézikönyve. I. A régebbi kőkor. <i>Dr. Tulogdy János</i> -tól — — — — —	208
<i>Andrieşescu, Ioan :</i>	Consideraţiuni asupra tezaurelui dela Vâlci-Trân lângă Plevna. <i>Ferencki Sándor</i> -tól —	209
<i>Dr. Széll Kálmán :</i>	Az anyag szerkezete. <i>Dr. Wildt József</i> -tól —	210
<i>Dr. Rudolf Schuller :</i>	Aus der Vergangenheit Klausenburgs. <i>Dr. Rajka László</i> -tól — — — — —	211
<i>Dr. Coriolan Petranu :</i>	Revendicările artistice ale Transilvaniei. <i>Dr. Köblössy Béla</i> -tól — — — — —	214
Folyóirat Szemle :		
<i>Cele Trei Crişuri.</i> VII. 1—5. — <i>Gândirea.</i> V. 1—3. — <i>Cultura Creştină.</i> XV. 1—3. — <i>Grai şi Suflet</i> 1926. II. — <i>Deutsche Illustrierte Rundschau</i> 1926. 5—6. sz. — <i>Irodalomtörténet.</i> XV. 1—2. — <i>Magyar Nyelv</i> 1925. évf. — <i>Revue Des Études Hongroises et Finno Ougriennes.</i> 1924. 4. sz., 1925. 1—2. sz. — <i>Századok</i> 1925. 1—6. sz. — <i>Természettudományi Szemle</i> — — — — —		217—231
Adattár :		
<i>Gyulai Pál</i> levelei <i>Szabó Károly</i> hoz. Közli: <i>Dr. György Lajos</i> — — —		232
Repertorium :		
<i>Dr. Jancsó Elemér :</i> Magyarországi kritikák erdélyi magyar írókról (1924—1926) — — — — —		238

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Alapította: Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

Megjelenik negyedévenként: március, június, szeptember és december 15-én.	Felelős szerkesztő: Dr. GYÖRGY LAJOS	Szerkesztőség és kiadóhivatal: Cluj—Kolozsvar, Strada Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5. szám. Kiadó tulajd.: Minerva R.-T. Kolozsvar Kiadóhivatali igazgató: Petres Kálmán
Előfizetési díja egész évre: 250 lej, 100,000 magyar K, 50 cseh K, 100 dinár.		

A MOLDAVI MAGYARSÁG.

Történelmi áttekintés.

A moldvai magyarság, — vagy közismertebb, de az egész moldvai magyarságot fel nem ölelő elnevezéssel: a moldvai csángók¹ — eredetének és régi történelmének kérdése még nincs felderítve. A székely-kérdéshez hasonló fogas problémája ez a történelmi és nyelvészeti kutatásnak. Egyesek szerint még az etelközi magyarságnak ott visszamaradt utódai, akiket számbelileg megerősített a századok folyamán beléjük olvadó, fajilag rokon, besenyő-kún-tatár elem s az Erdélyből kívándorló székelység. Annyit a román történetírók is elismernek, hogy már a moldvai fejedelemség megalakulása előtt megtelepedett ott a magyarság, amit pld. Rosetti R. szerint az is bizonyít, hogy a Tatos (Trotuş) völgyének toponymiaja nem román, hanem magyar.² Ez a nézet vezet át a történetírók másik részének arra a felfogására, hogy a moldvai magyarság, illetőleg csángómagyarság a német-lovagok vezetése és védelme alatt vonult be Moldvába, mert főleg azon a területen volt és van csángó, ahol a XIII. sz. elején a német lovagrend, II. Endrétől betelepítve (1211—1225), másfélévtizedig történelmi szerepet játszott.

Maga a „csángó” név jelentése is sok találgatásra és népies magyarázgatásra adott alkalmat. Még a tudós Jerney is a bizánci *tzangra-üj* szóból származtatta ezt a nevet. Mások meg a csángó beszéd felülő hangtani sajátága alapján eredeztetik a „csengető” (csengő) jelzőnek csángóvá való összevonódása útján. A legújabb komoly nyelvészeti kutatások szerint (Horger A. stb.) a „csamangó” stb. család származéka ez a szó s azt jelentenék: vándorló, kóborló, elvándorló.

Annyi feltétlenül bizonyos, hogy ezt a kérdést a nyelvészet s a történelmi kutatás csak együttes, vállvetett munkával fogja majd megoldhatni. Szilárd lépést jelent előre ebben az

¹ A csángók ugyanis, amint pld. Rubinyi Mózes stb. személyes tapasztalat alapján írják, külön népnek tekintik magukat a székelyekkel, magyarokkal szemben.

² R. Rosetti: *Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova*, București 1905, 37—38.

irányban Munkácsi Bernátnak az a megállapítása (1880), hogy a csángó nyelvjárás felülő hangtani sajátosságai (cs helyett c stb.) a kúnok nyelvéből származnak, ami csak megerősíti a legelől említett történelmi felfogást.

A csángó-kérdés, helyesebben a moldvai magyarság problémájának irodalmát ezek szerint két ágra oszthatjuk: történelmire és nyelvészetre. Az előbbit, Timon és Pray néhány szórványos adatát mellőzve, Zöld Péter csiki székegy papnak németre fordított leírásával kezdhetjük meg:

Ungarisches Magazin, Pozsony 1783, III. k. 91—105 l. — *Benkő József*: Milcovia, Viennae, 1781, I—II. — *Gegő Elek*: A moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. — *Jerney János*: Keleti Utazás, I—II., Pest, 1852. (Nyelvészeti próbálkozásai jórészt már elavultak.) — *Schmidt Guilelmus*: Romano-Catolici per Moldaviam episcopatus, Bpest, 1887. — *Rubinyi Mózes*: Tanulmányok a romániai csángókról, Bpest, 1906. — *Sánta János*: Régi róm. kath. püspökségek a mai Románia területén, Dés, 1914. — *I. Andreiu*: Incercările romano-catolicilor de a atrage pe Români la biserică papistă, București, 1893. (Nem sok értékű, támadó hangú írás.) — *N. Iorga*: Studii și documente I—II., București, 1901. (Gazdag, teljesen még ki nem aknázott okmánygyűjtemény. Bevezetésében a IX—XLVII. oldalakon a régi romániai katholicizmus vázlatos történetét is adja, a XLIX. old. meg a kérdés román bibliografiáját, bár nem teljesen.) — *R. Rosetti*: Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova, București, 1905. — *N. Iorga*: Istoria bisericii românești I—II., Vălenii de Munte, 1908. (A II. k. függeléke fontos, ahol a volt moldvai kath. püspökök időrendi sorrendjét adja.) — *Dr. Karácsonyi János*: A moldvai csángók eredete. Századok 1914. — *R. Cădea*: Catholicismul în Moldova în secolul al XVII., Sibiu, 1917. — *C. Eubel*: Zur Geschichte der römisch-kath. Kirche in der Moldau, Römische Quartalschrift, 1898. — A magyar szerzők művei közül megemlíthető még: *Veszely, Imets és Kovács* utazása Moldva-Oláhorországban, Marosvásárhelyt, 1870. (Laikus jellegű mű, de értékes okleveleket közöl.)

A román szakirodalom, főleg a Iorga-féle Studii și documente jó felhasználása, jellemzi *Auner Károly* művét: *A romániai magyar telepek történeti vázlatja*, Temesvár, 1908. (Auner azonban, bucurești-i osztrák származású nagyrepost léte nem ismeri teljesen a magyar szakirodalmat, amint műve „Előszavából” is láthatjuk. Viszont érdeme, hogy bár nagyon vázlatosan, de a ref. magyarságról is szól. Ugyancsak tőle van a bukaresti érseki megye 1914-iki sematismusába írott történeti fejtegetés is, amely az egyes rövid fejezetek után igen jó bibliographiai utalásokat ad.)

A „Revista Catolică” c. Bucureștiben megjelent folyóirat is több értékes idevágó egyháztörténelmi tanulmányt hozott 1912 óta.

Ezenkívül sokszor jelent meg egy-egy laikus cikk a napilapok és folyóiratok hasábjain, amelyek azonban a mi történelmi szempontunkból nem nyújtanak semmi újat. Figyelemreméltó: *Győrffy István*: *Moldvai csángók* (a Magyar Földrajzi Intézet 1917-iki zsebatlászában, térképpel). A rövid cikkeket közül értékének és adatainak gazdagságával messze kiemelkedik a mi szempontunkból is forrásértékű az a pár oldalnyi leírás, amelyet a volt derék bukaresti ref. pap, a lelkes *Koós Ferenc* ad a moldvai kath. magyarságnak 1858-ki helyzetéről „Életem és emlékeim” c. műve (Brassó, 1890) II. k. 252—8. oldalain. Koós személyesen járta be a moldvai magyar falvakat és személyesen is tárgyalt papjaikkal.

A teljesség kedvéért említem még meg a következő régebbi cikkeket, amelyek közül nem sikerült mindhez hozzáférnem: *Szilágyi István*: *A magyar nyelv közügi kelete Moldovában a XVI. sz.-ban* (1588). Új Magyar Múzeum 1856, I., 39; *Moldvai magyarok ügye* (Magy. T. Társaság évk. IV., 80 old.); *Patai Györgynek levelei*, melyeket Moldvából írt 1743 (Molnár János: *Magy. Könyv. III.*, 1783, 73); *Nemzeti Társalkodó* 1836, II., 387—397; *Hazánk és a Külföld* 1866, 46; *Tudományos Gyűjtemény* 1818, VII., 144; *Kolozsvári Nagy Naptár* 1865, 124; *Felsőmagyarországi Minerva* 1830, IV.,

192; *Századunk* 1832, 95. Esetleg új adalékokat rejthetnek magukban a bukovinai és oroszországi magyarságra vonatkozó alábbi cikkek, jegyzetek: *Tud. Gyűjt.* 1824, VII., 98; 1822, II., 3; 1823, VIII., 91; 1824, X., 114, XI., 106; *Sándor István*: *Sokféle*, 1795, III., 77; *Zeitschrift von u. für Ungarn* IV., 1803, 134; *Koós* írta a *Vasárnapi Ujság* 1864. 22. sz.-ban megjelent cikket is.

Az újabb cikkek többnyire bizonytalan alapon álló statisztikai adatokat hoztak. György Endre jeles írásai közül az Erdélyi Irodalmi Szemle is hozta (1925 május, II. évf. 5. sz.): „Magyarok a régi Romániában”, melyet az ismert statisztikai adatok rendszeres összeállítása jellemez. Sok kritikára szorult az *Uránia* 1917 novemberi számában megjelent rövid ismertetés.

A csángókat tárgyaló nyelvészeti irodalom termékei első sorban a Magyar Nyelvőr hasábjain jelentek meg. A nevek között különös érdeklődésre tarthat számot a *Rokonföldi* álnéven írogató lelkes moldvai csángó pap, *Petrás Incze János* (1811–1886); ennek a folyóiratnak a 3. k. hozta *Szarvas Gábor* tanulmányát, aki 1873-ban járt a moldvai magyarok közt; a 9–10. k. a szintén személyes tapasztalatok alapján író *Munkácsi Bernát* észrevételeit hozta. *Rubinyi* hasonló eredetű tanulmányai a 30–31 k.-ban láttak napvilágot. *Horger Antal* az *Erdélyi Múzeum* 1905. évi folyamában értekezett a csángókról. Megállapításai *Erdélyi Lajost* ösztönözték további kutatásokra: A csángók eredete *nyelvjárásaik alapján*, *Magyar Nyelvőr* 1908.

Megjegyzendő, hogy a legújabb magyar tudományos irodalmat nem volt alkalmam áttekinteni; idevonatkozó esetleges termékeit tehát nem említhetem meg.

I.

Az első gyér egyháztörténeti adatok.

A moldvai magyarság régi történetét egyedül csak az egyháztörténelmi adatokból ismerhetjük meg. A moldvai területen létesített kath. püspökségek gyér történeti adataiból kell megrajzolnunk a moldvai magyarság multját. Ezek a püspökségek: a milkó(v)i vagy kún püspökség, a szereti, báiai v. moldvabányai és bákai (Bacău). Aztán az ú. n. missziók s az egyes szerzetesrendek történeti maradványai jöhetnek még számba. Aránylag részletes tudósításaink csak a XVI. sz. legvégéről vannak. A XVII. és XVIII. századok okmányai már elég tisztá képet nyújtanak a sorsukról.

A kún püspökség (Milcov székhellyel) 1227 tájt létesült azon kifejezett céllal, hogy a kúnok megtérítését keresztülvigye. Ezen a vidéken igen sok kúnt megtérítettek az akkoriban létesült domonkos rend buzgó atyái. Egy „Bortz” nevű kún fejedelemtől neveztek el a Barcaságot: ez a fejedelem, alattvalóival (15,000 ember) együtt épen a róla elnevezett vidéken keresztelkedett meg.³ A milkói püspök közvetlenül az esztergomi érseknek volt alárendelve. Sok történetíró szerint

³ Theiner I., 86. Fejér Cod. Dipl. III. 2., 108. és 151.; Hurm I. 102.; *Magnum Chronicon Belgicum* Knauz F.: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I., *Esztergom* 1874, 263. Hasonlóképpen kapta a Tatros folyó Moldvában nevét a hasonló nevű besenyő fejedelemtől, kit 1074 tájt említenek a források. Idézi Tomascsek: *Zur Kunde...* I. 49.

joghatósága Erdélyre is kiterjedt (a székelyekre s a brassói meg a szebeni szászságra). Ma azonban tudjuk, hogy ezt csak azért találták ki s igyekeztek hamisított oklevelekkel igazolni, hogy Brassóban 1450 tájt kath. püspökség alakulhasson. A XV. sz. második felében s a következő elején több ilyen értelmű oklevelet hamisítottak 1228, 1234 stb. kelettel.⁴ A kún püspökségről csak annyi feltétlenül bizonyos, hogy alig 1^{1/2} évtizednyi fennállás után elsöpörte a tatárjárás. A XIII. sz. folyamán több kísérlettel találkozunk feltámasztására, a XIV—XV. században is többen viselték ezt a címet, de maga a püspökség többé már nem létezett. 1570 tájt névleg is megszűnt.⁵

Moldva megalakulásakor, a XIV. sz. derekán, sok magyar ment át Moldvába.

1370 tájt alakult a szereti kath. püspökség, lengyel fenntartás alatt. Ezen a területen (a mai Bukovinának Lengyelországgal határos része) a domokosok mellett a ferencesek is buzgólkodtak. Lackó moldvai fejedelem, akinek területén ez a püspökség létesült, maga is áttért a kath. vallásra. A püspökség vagy 60 esztendeig állott fenn: a címét viselő lengyel főpapok többnyire nem is látták egyházmegyéjüket. A XIV. sz. végén a moldvai katholicizmusnak nevezetes védője támadt egy Margit (Mușata) nevű fejedelemasszonyban, aki talán a Csáky családból származott s a jelek szerint a magyar királyi udvarral is rokonságban állott. Eddig tőle külön személyt láttak egy másik, szintén Margit nevű moldvai fejedelemasszonyban, akiről azt állították, hogy a Losonczi Bánffy családból származott s Jó Sándor vajda első felesége volt. Nagyon valószínű azonban, hogy ez a két személy egy és ugyanaz. Ennek a fejedelemasszonynak a sírját láthatta a XVII. sz. derekán a jeles Bandini Baia-Moldvabánya városának katolikus templomában.

Baia, vagy egykori magyar nevén Moldvabánya, Moldva legrégebb városainak egyike. A XIII. sz. elején alapították az erdélyi szászok. Egyidőben ez volt a kezdődő moldvai fejedelemségnek a székhelye. Itt alakult a XV. sz. legelején a baiai püspökség: mintegy 100 éven át (1523-ig) 7 püspökének a nevét ismerjük, akik közül 5 székelt itt. A XV. sz. első felében, Jó Sándor vajda korában (1401—1433), a huszitizmus is elterjedt Moldvában, mert ez a vajda — politikai okokból — pártolta a huszitákat. Így kerültek Moldvába a Zsigmondtól Magyarországból, főleg a Szerémségből és Erdélyből kiűldözött

⁴ V. ö. Karácsonyi J.: A székelyek eredete és Erdélybe való települése, Bpest 1905, 21.; Dr. Augustin Bunea: Incercare de Istoria Românilor, București 1912, pp. 181—182. (további utalásokkal).

⁵ A milkovi püspökség történetének elég nagy irodalma van (l. Magyar Sion 1867.), de az írók mind téves nyomokon jártak. Ennek, valamint a többi püspökségnek történetét és irodalmát l. Sánta i. m.

huszita magyarok is, akik a Tatros völgyében az első magyar bibliafordítást készítették (Tamás és Bálint). Ugyanakkortájt Nagy István vajda (1457—1504), uralkodása első éveiben, sok erdélyi székelyt is bevitt Moldvába. Ez a vajda ugyanis uralkodása első éveiben ellenséges viszonyban állt Mátyás királlyal. Érdekes, hogy a Moldvába vitt székelyeket főleg a moldvai borteremő vidékekre telepítette le (Cotnar), mint szőlőmunkásokat. István vajda alatt a magyarság elrománosodását kétségkívül előmozdította az a tény, hogy a székely falvakat (pl. Lucăcești-Lukácsfalvát a bistrița-i g. kel. kolostornak, 1459) g. kel. kolostoroknak adományozta. István vajda seregében erdélyi székelyek is harcoltak mintegy 5000-én az 1475-iki magoshídi csalában. István a pápa támogatását kereste a törökök ellen. Olaszországba s a pápai udvarba rendszeren kath. papokat küldött. Egyik ilyen követ számára püspöki méltóságot is kért a pápától.

A Moldvában gyökeret verő huszizmus mintegy 150 éven át tartotta fenn magát. A huszita magyarokat 1570 tájt térítette vissza a katolicizmusra a kítűnő magyar pap és jeles szónok Thabuk Mihály (l. alább). A legelső román nyelvemlékek, melyek a XV. sz. legvégéről valók, általános felfogás szerint éppen a huszita hatás alatt keletkeztek. Ujabban egyesek (R. Rosetti stb.) a kath. hatásból származtatják az első román nyelvemlékek létrejöttét. Az meg éppen nagyon vitatott kérdés, hogy a moldvai Huși város nevét a Pozsony vidékéről 1420 tájt Moldvába költöző magyar huszitáktól kapta-e, vagy pedig egy Huș nevű román főúrtól?

A kenyérmezei diadalmas csatából is ismert Báthory István erdélyi vajda engesztelhetetlenül gyűlölte a székelyeket. Oktalan dühe elől több ezer székely ment át Moldvába 1490 tájt. Ekkor alapultak pl. Berendești, Săbăoani (Szabófalva) stb. Valószínűleg ekkor kerültek a Fekete-Tenger vidékére is, Csöböröcsökre, a magyarok.

Ugyancsak a XV. sz. legelején, Jó Sándor korában, keletkezhetett a szászos jellegű Baia (Moldvabánya, Civitas Moldaviensis) püspökségével egyidejűleg a teljesen magyar Băca (Bacău) ferences kolostora s a hozzá közelfekvő terebesi birtokot megszerezte magának.

A bákai kolostor a csiksomlyói ferences kolostorhoz tartozott s tőle mintegy kétnapi járóföldre feküdt. XV. sz.-beli történetéből, sajnos, szinte semmit sem tudunk. (V. ö. a Karácsonyi közölte — Szent Ferenc Rendjének Története, I. 380. — érdekes és a moldvai paphiányt megvilágító tanulságos adattal). Bővebb adataink csak 1531-től kezdve vannak róla. Ettől kezdve ugyanis harminc éven át ismerjük a bákai kolostor házfőnökeit, akik mind magyarok voltak.⁶

⁶ Kemény J. Über das Bisthum u. Franziskanerkloster zu Bakov (in : Kurz A.: Magazin für Geschichte Siebenbürgens, Brassó 1846. II.)

A XVI. sz. derekán szomorúan állott a moldvai magyar katolicizmus sorsa. Nyúzó István vajda (1551—2) üldözte a katolicusokat,⁷ a husziták még nem voltak megtérítve, a reformáció, az unitárius vallás és a lutheranizmus is jelentkezett Despot-Vodă és Iancu Sasul nevű fejedelmek alatt. 1572-ben Rettenetes János nevű vajda újra üldözni kezdte a katolicusokat s ekkor a bákai kolostor is leégett.

Ebből a szomorú sorsból egyidőre kiemelte a moldvai magyar katolicizmust az a jótékony ébresztő áram, mely a Báthory István alatt naggyá lett és tett Erdélyből és Lengyelországból indult ki. Gyönyörű kezdet után ez sem tudott hasonló folytatást és befejezést érni, de legalább visszatérítette a huszita és luth. magyarokat a katolicizmusra. Ennek az áramlatnak kissé részletesebb leírását a következőkben adjuk.⁸

II.

Katolikus nekilendülés a XVI. század-végi Moldvában.

1602. március 21-én gyászba borult az innsbrucki jezsuita kollégium Mária kongregációja; elvesztette fiatal, 18 éves, másodszor megválasztott prefektusát. A letört ifjú életet messziről sodorta a sors a tiroli havasok közé, mert Moldvában ringott a bölcsője. Apja fejedelme volt ennek az országnak s pár évvel fia halála előtt ő is Tirolban szállott sírjába (1594), mint az osztrák udvarba menekült hontalan.

István herceg sorsa önkéntelenül is eszünkbe juttatja Balassa Jánosnak, a sokat hányatott östehetségű költő fiának a pályáját, aki csaknem ugyanekkor s ugyanilyen fiatalon hunyt el hazájától távol, Boroszlóban.

A Tirolban lezáródó román fejedelmi pályák szorosan egybeforrtak a korabeli moldvai katolicizmus történetével. A XVI. sz. második felében Moldva szellemi életét is meglebentette a reformáció áramlata. A sajátos körülmények közt Moldva trónjára emelkedő görög kalandor, Heraklidész Jakab (fejedelmi nevén Despot-Vodă, 1561—3) a lutheranizmust akarta meghonosítani s több német luth. theológus közt udvarába hívta pl. Melanchthon vejét is. (Alatta lengyel unitáriusok is próbálkoztak Moldvában meggyökeresedni.) Az ellene támadó felkelés azonban életével együtt terveit is elpusztította.

Másfélétvezed mulva azonban feltámadt ez a terv, amikor Moldva trónjára Iancu Sasul (Szász Jankó) lépett. Nagy István moldvai fejedelmnek ez az unokája Rareș Péter feje-

⁷ I. Tochati Minas örmény feljegyzéseinek fordítását, Armenia 1887.

⁸ Az Aradon megjelenő *Vasárnap* 1924. nov. 9-iki. VIII. évf. 24-ik sz.-ban az alábbi II. részt külön tanulmányként közöltem volt.

delemnek s egy brassói szász szíjgyártó leányának volt a fia. Három éves uralkodása nemcsak furcsa szeszélyeiről nevezetes (pl., hogy nyár derekán szarvasoktól húzott elefántcsortalpú szánon vonult végig Iași utcáin és pénzt szórt a nép közé), hanem arról is, hogy a Brassóból hozott lutheránizmus bevezetésére is tett némi sikertelen kísérletet.

De a kath. ellenreformáció is tevékenykedett Moldvában. A szegedi származású derék tatrosi plébános, Thabuk Mihály, akit szónoki kiválósága miatt IV. Bogdán moldvai fejedelem is kedvelt, már a tridentin zsinattal egyidejűleg hozzáfogott a moldvai huszita magyarok megtérítéséhez s a lepantói nagy tengeri csata évében már nincs huszita magyar Moldvában.⁹

Báthory István, aki épen ebben az évben lett Erdély fejedelme, szintén szívén viselte a keleteurópai katholicizmus ügyét. Amikor a kis Erdélyt elhagyva a nagy Lengyelország legnagyobb királya lett („vagy sohasem született volna, vagy ha már született örökké élt volna“, mondták róla halála után a lengyelek), nemcsak Rettenetes Iván orosz hadait verte meg sok diadalmas csatában, hanem a katholicizmusnak Európa keletén való elterjesztését is komolyan munkába vette.

Terveinek legelső munkása Possevino Antal volt, a nagytehetségű jezsuita diplomata, aki Moszkvában is tárgyalt ezekben az ügyekben.¹⁰ Ezeknek a törekvéseknek lett az eredménye a brzenski unió zsinat (1595), a ruthén gör. kath. egyház szülő anyja. Egy emberöltő múlva (Kunczevics) Jozafát érsek vértanui vére termékenyítette meg (1623) ezt az uniót.

Ebből a Báthory—Possevino—Jozafát-féle keleteurópai katolikus főáramlatból ágazott ki egy mellékirányzat, mely mintegy négy éven át (1587—1591) Moldvában igen jelentős szerephez jutott s magában a fejedelemben meg a moldvai keleti egyház érsekében talált rokonszenvező pártfogókra. Ez a fejedelem Petru Șchiopul (Sánta Péter) volt, az innsbrucki jezsuiták kongregációjának prefektusaként elhalt István herceg apja. Az érsek pedig Movilă György, akinek két öccse, Jeremiás és Simon, pár év múlva Moldva fejedelmei lettek. Ugy Jeremiásnak, mint Simonnak magyar nő volt a felesége.

A Moldva felé irányuló kath. törekvések közvetlen mozgatói voltak: Solikowski lemergi érsek, Warszewiecki, a lublini jezsuiták rektora, Capuai Hannibal bíboros, lengyelországi pápai nuncius és Aldobrandini legátus.

Magából Moldvából pedig egy érdekes egyéniség moz-

⁹ Hurmuzachi II.⁵ 698—9., Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlatja, Temesvár 1908. Thabukról l. Theiner: Mon. Pol. II. 762. is.

¹⁰ Possevino Erdélyben is járt. Erdélyről szóló emlékirata értékes kortörténeti forrás. Ennek egyik helyén páratlan történetbölcséleti meglátással foglalja össze Erdély világtörténeti szerepét: „... quella provincia servirà come di un teatro de' giudizi di Dio.“ (Az Úr végzéseiről való megítélésének csodálatos színtere lesz.)

gatta a dolgokat: Brutti Bertalan, egy elolaszosodott albán.¹¹ Brutti azelőtt szerencsét próbált már Spanyolországban és Velenczében is, aztán meg Konstantinápolyban telepedett meg, s mint egy emberöltővel előtte Grilli Alajos, ő is élénk részt vett a Portát annyira jellemző életveszélyes cselszövényekben. Az említett Szász Jankó az ő segítségével lett Moldva fejedelme (1579). Ekkor aztán ő is Moldvába jött és fokról-fokra haladva az ország legelső méltóságát érte el s nagy értékű birtokok ura lett. Mellette egy Chiosz szigetéről való görögöt látunk, aki 1580 tájt moldvai latin püspök és apostoli vicarius lett. Ez a férfiú, Arsenghi Jeromos, megelőzőleg a lemergi, Szt. Keresztről nevezett, minorita rendház főnöke volt. Valószínűleg Iasiban (a régi magyar nyelven Jászvásár) megtelepedett kereskedő földjei közvetítésével került Moldvába, ahol elfoglalta a Csiksomlyóhoz tartozó, 1574-ben a tatároktól és kozákoktól feldúlt bákai (Bacău) ferencrendi kolostort. Ezzel elvetette azon viszály magvait, mely Moldvában a minoriták és ferencesek közt oly sokáig dúlt.¹²

1587-ben az akkor már másodszor uralkodó Péter fejedelem,¹³ Arsenghi és Brutti tudósították a lemergi érseket, hogy elérkezett a munka megkezdésének ideje.¹⁴ Szeptemberben már a pápa, a nagy V. Sixtus (1585—1590) köszöni meg buzgóságukat.¹⁵ A következő év tavaszán pedig megjelentek a jezsuiták Iasiban és Cotnarban. A már rég Moldvában tartzkodó ferencesekben buzgó munkatársakra találtak.

Péter vajda 1588 jan. 1-én hosszú levéllel kereste fel a pápát. Igéri, hogyha elülnek a szomszédos Lengyelország (királyválasztási) háborgásai, követeket fog küldeni Ó Szentsége „Iá-bainak megcsókolására“. Az ellenreformáció korhangulatának megfelelően, g. kel. fejedelem létére, hangoztatja „a mi Moldva országunkbeli kath. egyház reformálásának szükségét“.¹⁶ Erre tényleg nagy szükség is volt, mert egy szemtanu jezsuita leírá-

¹¹ Délolaszországba, az ókori Graecia Magna területére, 1450—1744 közt több százezer albán telepedett át a török üldözések elől. Ezek közül került ki Brutti kortársa, a hírhedt Basta György tábornok (1544—1607) is. Délolaszországi albán volt az albánok leghíresebb költője, *Girolamo Rada* (1815—1896) is.

¹² Kemény József: *Über das Bistum u. Franziskanerkloster zu Bakov* (Kurz A.: *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*. Brassó 1846., II. 32—4., 61.); *Auner i. m.*: *Iorga: Studii și documente I—II*. 154—155.; a bákai kolostorra vonatkozó okleveleket l. még: *Columna lui Traian*, 1876, 312—.

¹³ Kétrendbeli uralkodását (1574—79. és 1582—91.) Szász Jankó fejedelemsége szakította meg (1579—1582.)

¹⁴ *Przizdziecki: Listy Anibala z Kapui*, Varsó 1852. (Capuai Hannibal levelei): román fordítását *Arhiva istorică II* p. 22. adja.

¹⁵ Jellemző, hogy 1589-ben két román főpap is V. Sixtushoz fordult egy moldvai román trónkövetelő érdekében. *Iorga: Pretedenții domnești pp.* 50—51. Egy évvel később meg Petru Cercel (Vitéz Mihály bátyja) kérte V. Sixtus segítségét.

¹⁶ *Hurmuzachi III.* p. 98.

sából tudjuk, aki pedig épen ezeknek az eseményeknek a küszöbén járta be Moldvát (1582—1586), hogy a kath. plébániákon egy-egy átutazó lutheránus papjelölt végzi az istentiszteletet.¹⁷ A brzeski uniómozgalmak lelke, Comuleo (Komulovics) Sándor délszláv pap, már olyan rendeletet eszközöl ki Péter vajdától, amely a luth. prédikátort befogadó kath. községet száz ökör bírsággal sújtja.¹⁸

Bruttinak a lengyel nunciushoz intézett levele szerint a moldvai katolikusok száma 14,000 lehetett. Brutti a munka erőteljes keresztülvitelére bernardinusokat is kért, magának pedig egy nagyon is hangzatos címet: „a katolikusoknak az eretnekek ellen való védelmezője és gondnoka.”¹⁹ Sőt ezt a címét Havasalföldre és az egész török birodalom területére is ki akarta terjesztetni.²⁰ Jorga szerint Brutti eljárásának főmotívuma az volt, hogy magának, de főleg fiának Olaszországban egy jó egyházi javadalmat szerezzen. A fejedelem pedig a Nyugat támogatását akarta megszerezni a törökkel szemben s elismerte a „filioque“-t, Movilă György metropolita pedig a lengyel nunciushoz írt egyik levelében (1588 okt. 15.) „a kath. egyház alázas fiának” vallja magát.²¹

1588 őszén Warszewiecki, a lublini jezsuita rektor, jött el két társával Moldvába s a fejedelem megigérte, hogy engedélyezni fogja egy papnevelő felállítását, kiüzi országából az eretnekeket s bevezeti az akkor még csak alig 5 éves Gergely naptárt.²² Ötszázlőnyi magyar testőrségéből tényleg eltávolította a nem-katolikusokat, amint ezt a Moldván átutazó konstantinápolyi angol követ leírásából tudjuk.²³

Warszewiecki és társai Moldvában maradtak. Péter fejedelem nekik adta át a pápának írt válaszát, amelyben biztosítja a pápát, hogy ő és püspökei a kath.-ellenes eretnekség írtásán dolgoznak. Brutti, Movilă György metropolita és öccse, Jeromos, követségben jártak a lengyel nunciussal.²⁴ Warszewiecki egy emlékiratban fejtegette, hogy milyen alkalmas az időpont a katholicizmus terjesztésére. Movilă György érsek mítsem akar tudni a konstantinápolyi pátriárkáról. Különb is a pátriárkák, a szultán kényétől függenek, aki most is éppen 105,000 magyar aranyért árulja ezt a méltóságot, mialatt a

¹⁷⁻¹⁸ Hurmuzachi XI. pp 116 - 117.

¹⁹ Hurm. III. pp. 100 - 101.

²⁰ Jorga: O familie domnească în exil. (Biblioteca pentru toți No 220. Oamenii și faptele din trecutul românesc) p. 19. ;

²¹ u. o. pp. 18 - 20. Bruttinak e terve újra csak Gritti juttatja eszünkbe, aki kiskorú fiának, Antalnak, az egri püspökséget szerezte meg.

²² Ez a terv épen napjainkban (1924) valósult meg.

²³ Hurm. III. 108, 122.

²⁴ Hurm. III. 110.

pátriárka²⁶ Oroszországban bolyong. A görög rítus engedélyezésével meg lehetne nyerni nemcsak Moldvát, de Havasalföldet is.²⁶

Erdélyből ugyanekkor (1588) tiltja ki a megyesi országgyűlés a jezsuitákat. Öten közülök Moldvába mentek, Roman városában telepedtek meg, abban bízva, hogy utánuk jön ide az erdélyi tanulóifjúság.²⁷ Aközben — eleddig ismeretlen körülmények közt — eltávozó Arsenghi helyébe Brutti új egyházi vezetőt kért a moldvai katolikusok számára, aki a lembergi érseknek legyen a suffraganeusa.²⁸

1589 február 2-án hivatalosan elrendelték „a pápa hitén levő magyaroknak, szászoknak, lengyeleknek és más népeknek”, hogy térjenek vissza régi vallási szokásaikhoz, tartsák meg a bűjtjeiket s adják iskolába gyermekeiket.²⁹ Ugyanezen év aug.-ban pedig a lembergi érseket megbízták, hogy mint „általános és különösen megbízott ellenőr” öröködjék a moldvai kath. egyház felett.³⁰

Ez a szépen és határozottan megindult mozgalom azonban rövidesen véget ért. 1590 aug. 27-én, egy évvel a lembergi érseknek adott speciális megbízás után, meghalt V. Sixtus pápa. Egy újabb év múlva (1591 aug. végén) Péter fejedelem megunva a szakadatlan török zsarolásokat, összecsomagoltatta a fejedelmi zászlót és sűvèget s melléje téve kincstára állományát (12,000 scudi-t), visszaküldte az egészet Konstantinápolyba s mintegy ötszáz főnyi hívével³¹ átlépte a lengyel határt, hogy koravén (44 éves) életét legalább csendes öregségben fejezhesse be. A határszéli lengyel urak azonban szerették volna szert tenni a kincseire, mire ő Szatmár felé vette az útját. Szatmárról Rudolf császár, testvérei tanácsára, Ausztrián át Tírolba bellebezte, hogy ott, a töröktől távol, nyugodtan fejezhesse be az életét. Útközben Münchenbe is ellátogatott. Előbb Hall városában,³² majd Innsbruckban tartózkodott, végül Bozent

²⁶ II. Jeremiás pátriárka, aki megelőzőleg a tübingeni luth. theologusokkal tárgyalt a keleti egyháznak a lutheránizmussal való egyesüléséről. Ekkor személyesen sietett Moszkvába, hogy a terjedő katolicizmusnak útját vágja s a moszkvai érsekséget pátriárkai rangra emelte, hogy nagyobb tekintélyt kölcsönözzön neki (1589.) I. dr. Bitay Árpád: Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt, Dicsőszentmárton 1925. 3-5. old.

²⁶ Hurm. III. 120—1.; XI. LXIII—IV.

²⁷ Hurm. XI. p. LXIV.

²⁸ Hurm. u. o.

²⁹ Hurm. u. o. pp. LXIV—V.

³⁰ Hurm. III. 126, 128—130.

³¹ Köztük a három Movilă testvér s a tudománykedvelő Luca Stroici nevű főúr, aki Lengyelországban honosságot nyert s ott a lengyel ludósokkal barátkozott. Egyik ilyen lengyel barátja kérésére leírta a román Miatyánkot olaszos-lengyeles helyesírással, latin betűkkel. Ez a szöveg aztán nyomtatásban is megjelent s fontos okmány a román írás történetéből.

³² Ennek a városnak a kolostorában élt kevéssel ezután 14 évig és halt meg mint apáca-fejedelemné Mária Krisztina (1574—1621), aki olyan boldogtalan volt, mint fejedelemasszony az ingatag Báthory Zsigmond oldalán.

jelölték ki tartózkodási helyéül. Hiába kérte, hogy engedjék a szabad Itáliába, hogy megcsókolja a pápa lábait. Az osztrák kormány félve vigyázott erre a gazdag „vendégre”, molesztálták, gyanúsították, hogy összejátszik a törökkel s kémszolgálatot tesz neki; mesésnek hitt vagyonát legalább kölcsön formájában szeretnék volna megkaparítani. Egyetlen vígasza talán az lehetett, mikor IX. Ince pápa (aki alig kétszer annyi napig volt pápa, mint amennyi a sorszáma) egy viaszból készült „Agnus Dei” nevű kegytárggyal ajándékozta meg. 1594 július 1-én hunyt el Zimmerlehen nevű tiroli faluban. Tetemeit 12 tiroli paraszt vitte át Bozenbe s ott temették el a ferencesek temploma mellé. Tíz éves fia, a fentebb említett István herceg, az innsbrucki jezsuitákhoz került s 8 év múlva mint az ottani Mária kongregáció prefektusa halt meg. Hamvai az innsbrucki plébánia templomban nyugszanak.⁸⁸

Mialatt a jó tiroliak a hosszú, keleti ruhás románokban törököket láttak, Moldvában lehanyatlott a katolikus éra. XIV. Gergely (V. Sixtus utóda) Brutti kérésére Moldva egyházi fejévé tette a krétai ferences Querini Bernátot, argeși püspöki címmel, bákai székhellyel s Havasalföldre is kiterjedő hatáskörrel. Brutti azonban nem láthatta meg Querinit, mert 1592 nyarán, politikai fondorlatai miatt, Áron vajda⁸⁴ megölette. Querini csak 1597-ben jött Moldvába, amikor ott már az említett Movilă Jeremiás volt a fejedelem. Movilă Jeremiás is jóindulattal viseltetett a katolicizmus iránt. Querini azt írja a pápának, hogy az úrnapi körmeneten maga a fejedelem is résztvett s a főpapság is Movilă György érsek vezetése alatt.⁸⁵ Querini azonban már 1599-ben újra Rómába ment, aztán jöttek a háború véres napjai s ezek után a gyakori tatár beütések áldozata lett Querini is 1604-ben. Utóda 3 éven át a már ismert Arsenghi volt, ezt pedig egy lengyel, Lubieniecki Valérián⁸⁶ követte, aki mint kemény katoná, Bastanak is kedvence volt Erdélyben. Ezzel a bákai püspökség lengyel kézre került. Ezt a címet viselő lengyel prelátusok többnyire nem is látták egyházmegyéjüket.

A csiksomlyóiak már 1594-ben lépéseket tettek, hogy visszaszerezzék az Arsenghi elvette bákai kolostort. Lubieniecki, akkor még mint ferencrendi őr, vállalkozott arra, hogy ezt az ügyet keresztül viszi a moldvai vajdánál.⁸⁷ 1599-ben már Querini is elismerte, hogy a bákai kolostor a csiksomlyói ferencesekhez tartozik.

A moldvai katolicizmusnak érdemes munkásai voltak

⁸³ Péter fejedelemnek és István hercegnek tiroli életéről lásd Iorga fent jelzett művét: *O familie domnească în exil.*

⁸⁴ Áron vajda Alvincen halt meg (1597), mint Báthory Zs. foglya.

⁸⁵ Hurm. III. 549.

⁸⁶ Ő viselte először a bákai püspöki címet.

⁸⁷ Dr. Karácsonyi János: *Szt.-Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I. Bpest, 1922. p. 426.

még a XVI. század utolsó éveiben: Csikmádéfalvi Szentandrásy István (röviden Csiki István), később választott erdélyi püspök,³⁸ és Váradi János, aki közel ötvenéves szerzetesi pályája alatt elévülhetetlen érdemeket szerzett a moldvai katolicizmus történetében.³⁹ Utódának, a derék Kecskeméti Ambrusnak szép sírfelirata († 1618. tájt) mindennél ékebben beszél: — „Kecskeméti Ambrus derék pap és szent Ferenc hű fia. Buzgó, szelid és bölcs férfiú volt. Veleszületett szívjóságánál fogva egyedül Istenért élt“.

Querini különben arról is nevezetes, hogy Moldvába érve, híveit meglátogatta s erről terjedelmes jelentésben számolt be. Eszerint volt akkor Moldvában 1691 kath. család 10,704 lélekkel, 15 városban és 16 faluban, ebből 9,000 magyar. A pár évvel korábbi Brutti-fele számadattal szemben való különbséget megmagyarázza a közben lefolyt háborus pusztítás.

III.

Az anyanyelv elvesztése felé.

„Nullus minister et sacerdos naturalis hungarus eis assistit, qui lingua nativa verbi Dei pabulum illis porrigat“. (1670.)

A XVII. sz. elején egy lengyel kalandor, a már ismert Lubieniecki Valérián, szerezte meg a bákai püspökséget s mintegy 200 éven át utódai is mind lengyelek voltak, akik közül sokan meg sem látogatták egyházmegyéjüket. Sokkal nagyobb baj forrása lett azonban az, hogy a csiksomlyói ferencesek kezéből kisiklott a kevéssel azelőtt visszaszerzett bákai kolostor. 1620 tájt a Szentszék az olasz minoriták missziós területévé nyilvánította Moldvát, hogy a székhelyüktől távol, Lengyelországban élő bákai püspökök helyett valaki végezze a kath. hívők lelki gondozását. Az anyanyelvét féltő nép ugyan már a legelső olasz minoritákat sem akarta befogadni, de végül mégis csak engednie kellett.

A moldvai magyarság száma ennek a századnak az első harmadában egyre csökkent, mert folytonos háborúk dúlták Moldvát. 1606-ban meg az akkor uralkodó fejedelem két virágzó magyar falut, Szabófalvát (Săbăoăni) és Berendești-t a secul-i g. kel. zárdának ajándékozta,⁴⁰ mint 1459-ben István vajda ugyancsak egy magyar falut.

³⁸ Életét megírta dr. Temesvári János: Csikmádéfalvi Szentandrásy István, Kolozsvár, 1912. Szentandrásy I. küldte Rómába tanulni az első románt 1619., I. Bitay Árpád: Gheorghe Buitul, cel dintâi Român care și-a făcut studiile la Roma, Dacoromania, III. 789—792.

³⁹ Karácsonyi i. m. 436—7., 444.

⁴⁰ L. Melchisedec (romani) püspök művét: Chronica Romanului I., 22.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, ha egy 1635-ből való statisztika a moldvai magyarok számát csak 4000-re teszi. Tíz évvel későbből újra van egy statisztikánk, amely minden tekintetben értékes és részletes, a kath. családokat névszerint is felsorolja. Ennek a statisztikának a szerzője a marcianopolisi érsek,⁴¹ Bandini vagy Bandulovics Márk volt bosnyák ferences, akit a moldvai kath. egyház kormányzásával is megbízott a Propaganda de Fide. Már a Moldvában való első megjelenése alkalmával (1644) tömegesen járult eléje lajiban⁴² a kath. nép, „hogy számukra magyar, vagyis nyelvükön beszélő papot szerezzen”. Erélyesen követelték Bandinótól, hogy távolítsa el az olasz minoritákat, hogy vegye el tőlük a templomot és a papi lakot, hogy mindig rendelkezésére álljanak „a mi nyelvünket beszélő pap”-nak. Ebben az időben különösen népszerű volt a moldvai magyarság körében a jámbor életű, jó szónoki készségű magyar jezsuita, Beke Pál. 1646-ban az olasz minorita misszió prefektusa nem akarta megengedni Bekének, hogy a iasi-i templomban predikálhasson. A felizgatott magyarság erre tettlegesen kényszerítette ki az engedélyt s az ebből keletkezett perben a vajda, Vasile Lupu, a magyar jezsuitáknak adott igazat. Ennek az évnek utolsó két hónapjában látogatta meg Bandini moldvai katolikus híveit s ezen látogatás eredményeit adja említett statisztikájában.⁴³ Eszerint akkor Moldvában mintegy 5000 magyar volt. (Az 1635-től való 1000 főnyi gyarapodást annak tulajdoníthatjuk, hogy azóta nem dúlta Moldvát háború.) Adatai rendkívül tanulságosak. Huşi-ról pld. elmondja, hogy lakói „magyarok és románok, de jóval több a magyar, akik ott igen régi lakosok és a románoknak megengedték, hogy a város legalsó részében lakhassanak”. A bíró egyik évben magyar, a másikban román. Bandini itt csak magyar predikációt engedélyezett. Galati-ban lengyel lelkes volt. A galati-i hívek esdekelve kérték Bandinit, hogy „az ő nyelvüket értő papról gondoskodjék számukra”. Bandini maga is azt hiszi, hogy „itt egy magyarul tudó pap hasznos szolgálatokat tehetne”. A Tatros mellett fekvő Stăneşti (ma Casin) faluról azt írja, hogy a mellette fekvő dombon állott a szt. Kozma és Damján tiszteletére emelt csodatevő kápolna, mely híres búcsújáró hely volt s ahová pünkösdkor még Erdélyből is nagyszámu magyar zarándokolt el. A körmenetek alkalmá-

⁴¹ A bulgáriai Preslov ókori nevéből így elnevezett érsekséget 1643-ban állította fel Róma.

⁴² Érdekes lesz megemlíteni, hogy Iasi város egyik dombos részét s a rajta fekvő három városrész egyikét Copou-nak (*Dealul Copoului, Copou*) hívják, ami a magyar *kapú* szó ó-magyar alakja (Melich J. A honfoglalás-kori Magyarország, Budapest, 1925, 47 old.). Meglehet, hogy az u. o. fekvő Ticău (Cikó) városrész neve is magyar eredetű.

⁴³ Bandini Erdély számára is szentelt katolikus papokat épügy, mint előtte Querini is.

val magyarul énekeltek és lelkesen dicsérték Magyarország védőszentjeit.

Tatroson is felváltva magyar és román volt a bíró. A nép itt is „a mi nyelvünket beszélő papot” kért tőle. Paşcani-ban, mely egykor teljesen magyart volt, ekkor már csak 30 magyart talált. A bákai plébánia templom könyvtárában látta Telegdi Miklós magyar predikációinak első részét. Szabófalván (Săbăoani) Deák András nevű magyar tanítót talált. Szucsavában 25 kath. volt, „akik anyanyelvüket elfelejtették”. A csöbör-csökkek kivételes jogi helyzetet élveztek. A tatár khán első feleségének voltak a magántulajdona s a pontosan fizetett adó fejében Török- és Tatárországban szabadon járhattak-kelhettek. Beszéltek magyarul, románul, törökül és tatárul.

Bandini halála után egy fiatal lelkes bulgár, Parchevich Péter lett az utóda, aki különös jóakarója volt a magyarságnak. 1670-ben Csik-Somlyón járt s lépéseket tett, hogy a bákai kolostor visszakerüljön Somlyóhoz.

A somlyiaiak ekkor kiállított kérés levelükben meghatóan hangsúlyozzák, hogy ők nem anyagi előnyökért kérik vissza a bákai kolostort, mert ott „házzól-házra való koldulásból élnek” (exmendicatione ostiaria) s híveik is nagyon szegények. Hanem azért, mert „noha ott igen nagy a testi táplálék hiánya is, sokkal nagyobb azonban a lelki éhség”, „quia pauperulorum catholicorum animae undique dispersorum cinguntur, ex eo vel maxime, quia nullus minister et sacerdos naturalis hungarus eis assistit, qui lingua nativa verbi. Dei pabulum illis porrigat, populus vero assidue instat, rogat obtestaturque operarios nativos sibi dari, quibus conscientiam ad vota explicare doctrinamque christianam edoceri possit...”⁴⁴ Parchevich legbuzgóbb munkatársa a somlyói házfőnök, a derék Taploczai István volt, aki megígérte, hogyha a bákai kolostort visszakapja a rend, ő családi vagyonát is kész ráköltöni. Parchevich buzgólkodásának nem volt meg a gyakorlati eredménye, mert a lengyelek elgáncsolták. 1674-ben halt meg Rómában. Ekkor aztán Róma is belátta, hogy Parchevich tervei igen életrevalók s 1677-ben moldvai apostoli helynök-ké nevezte ki Taploczait, aki azonban már a következő évben elhunyt. Ezzel aztán végleg elvesztették a bákai kolostort.

A XVII. század utolsó harmada éppen olyan zaklatott volt Moldvára nézve, mint az első. Így aztán természetesen, hogy újra csökkent a moldvai magyarság száma. Az új kath. egyházfő, Vito Piluzzi,⁴⁵ 1682-ben beutazta a rábizott területet s mindenütt pusztulásról számol be. Ennek a kornak egyik leg-

⁴⁴ N Iorga : Studii și documente, I - II. (București 1901.) pp. 80—82.

⁴⁵ Vito Piluzzi egy román nyelvű, latin betűs kátét is nyomtatott (1677), ami mint nyelvemlék, főleg a román írástörténet szempontjából nevezetes. 40 évvel később az akkori minorita misszió-főnök, Silvestro Amelio da Foggia is írt egy ilyen kátét, de ez kéziratban maradt.

érdekesebb adata az, hogy Beszarábia északi részén, Hotin mellett, Stănceni faluban is volt vagy 300 felnőtt magyar. Utódaik talán a szomszédos tatár (és gegeuc) töredékbe szivódtak fel.

A század legvégén kötött karlovici béke értelmében (1699) Ausztria tartott aztán igényt a következő időkbën a moldvai kath. egyház felett való védnökségre. Ez, amint látni fogjuk, nagyon káros volt a moldvai magyarságra. Ausztriának ezirányú előtérbe nyomulását a lengyelek nem akarták elismerni s így Ausztria védnökségéről tulajdonképen csak Lengyelország felosztása után beszélhetünk.

Mielőtt azonban ettől a sok szomorú eseményben gazdag századtól búcsút vennénk, említsünk meg egy pár megnyugtatóbb eseményt is.

Az egyik, hogy ennek a századnak az első harmadából (1623) származik a moldvai csángó-magyarság első ismert nyelvemléke.⁴⁶ A másik, hogy az utolsó harmad küszöbén (1671) a forrófalvi (Fărăoani) kántor, Petrás Mihály, magyar nyelvű krónikát kezdett írni a moldvai magyarság multjáról. Ez ugyan nem került eddig elő, de a 90 évvel később ott járó Zöld Péter látta és felhasználta.⁴⁷

IV.

Küzdelem az anyanyelv megtartásáért.

*„ut conservatio linguae nativae apud
Hungaros moldavienses certior, ex hoc
modo fides catholica etiam, firmior sit.”
(Kopácsy primás 1845.)*

A XVIII. sz. legelső éveiben, a II. Rákóczy Ferenc-féle szabadságharc idején, sok magyar család ment át a háború viszontagságai elől Moldvába. Több erdélyi főúri ifjú folytatta vagy fejezte be tanulmányait a iasi-i jezsuitáknál.⁴⁸ Viszont a moldvaiak közül több román jött át a magyar szabadsághős zászlói alá (amint az egykorú krónikás, N. Costin írja), ahol az erdélyi románok is lelkesen harcoltak. II. Rákóczy Ferenc volt az első magyar államférfi, aki a moldvai magyarság ügyét felkarolta. A krimi tatár khánhoz küldött követei visszajövet Csöbörcsököt is érintették (1706). Az itteni kath. családapák keservesen panaszkodtak nekik, hogy 3—4 évben ha jön hozzájuk pap s hogy sok gyermekük kereszteleetlen hal meg, mert ők annyira ragaszkodnak vallásukhoz, hogy inkább „eltemetik gyermekeiket ke-

⁴⁶ Bitay Árpád: Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. ápr.—máj. p. 259.

⁴⁷ u. o. június - szeptember, pp. 264 - 266.

⁴⁸ A moldvai jezsuitákat 1650-ben a lengyel tartományba kebelezték be.

reszletlen, mintsem a pópáktól engedjék megkereszteltetni.“ Olyan „pátert kértek Rákóczytól, aki tudjon magyarul” s akit erejükhez mértén fenn fognak tartani. A nagy fejedelem meghallgatta kérésüket s mindjárt küldött nekik Nagyszombatból egy Lippai István nevű papot. 1706. aug.-ban Lippai már Csöbörcsökön volt. Valamiért azonban összekülönbözött a híveivel s elhagyta őket. Erre a csöbörcsökiek az Erdélyi Róm. Kath. Státushoz fordultak papért. Ez meg 1707. III. 14. arra kérte a jezsuita generálist, hogy az osztrák provinciából küldjön oda magyar atyákat. A kérés eredménytelen maradt, közben tárgyalanná is vált, mert Lippai visszatért Csöbörcsökre s aztán sokáig ott maradt; még Rákóczy „utódai” is segítették őt „alamizsnával.”⁴⁹

A beálló békésebb viszonyok magyarázzák meg, hogy a XVIII. sz. közepéig bár lassan, de állandóan emelkedett a moldvai magyarság száma. A század második felében pedig rohamosan megnövekedett azon tömeges kivándorlások következtében, amelyekben az erdélyi székelység menekülést keresett a Mária Terézia-féle háborúkkal járó adózaklatások s még inkább a gyászos emlékű székely határőrvidék szervezése elől (1762—4). A lelkes székely pap, Zöld Péter vezetése alatt faluszámra költözött át akkor a csiki székelység Moldvába, ahol új telepeket, falvakat alapított. Ebben az időtájban telnek meg a bukovinai magyar csángó falvak is.

Igy aztán természetes, hogy a moldvai fejedelmek és érsekek, meg más hatóságok okleveleiben ilyen kifejezéseket találunk: „a magyar egyházak Galați városából való magyar papjai, iași-i magyar papok, magyar templom, huși magyar egyház, iași-i magyar egyház és papok.”

A misszió-prefektusok, meg egy-egy, híveit látogató bákai lengyel püspök jelentései mind pontosabb leírást adnak a moldvai magyarságról. Így pld. Jezierski bákai püspök 1741-ben azt írja: „Az egész egyházmegyében van körülbelül 8000 katolikus, kik mindnyájan az idők folyamán idevándorolt magyarok, hol megtelepedtek és elszaporodtak: kevés köztük a román, de egy néhány mégis van.” Auner szerint ez a szám bizonyára kissé túlzott, de ő is elismeri, hogy legalább 5000-en voltak.

Az idegen leírásoknál sokkal jobban érdekelnek bennünket a magyar szemtanúk tudósításai. Két ilyen nevezetes tudósításunk van: 1743-ból és 1767-ből.

Mavrocordat Miklós moldvai fejedelem Moldva színvonalon álló oknyomozó történelmét három magyar jezsuitával akarta megírtni. (Péterffi Károly, Patai András és Szegedi

⁴⁹ Szegedi: *Decreta et vitae regum Hungariae*, Kolozsvár 1744., Benkőnél I. 244.; Hașdeu: *Columna lui Traian* 1883, 271.; Nilles: *Symbolae* 1023; Századok 1868., 583.; 1873., 582—3. és 614—6.

György). Ezek meg is jelentek Moldvában s leverten jelentik haza, hogy egész Moldvában csak 6 olasz minorita van, kik nem tudnak magyarul, bár a hívők többségének ez az anyanyelve. Maga a fejedelem ezt a súlyos, de elvitathatatlan kijelentést tette nekik; „Többször csodálkoztam a jezsuitákon, kik az indusokhoz, japánokhoz és más vad népekhez mennek halálmegvető bátorsággal, de saját véreiket, a kath. magyarokat, itt a szomszédos Moldvában egészen elhanyagolják.“ Ezek után természetesen örömmel adta meg nekik az engedélyt, hogy véreiket meglátogassák. Ámde a féllékeny minorita misszió-prefektus (Auxilia M. Ferenc) mindennemű felhatalmazást megtagadott tőlük sőt még ki is közösitette őket. Közben Mavrocordat is elvesztette a trónját s így a magyar jezsuiták nem sokat végezhettek Moldvában.⁵⁰

Három évvel később (1746) a jezsuiták Háromszéken, Szt. Katolnán, nagy missziót tartottak. Ennek a híre gyorsan eljutott Moldvába is s az anyanyelven elhangzó isteni íge után való sóvárgás a moldvai magyarságot arra ösztönözte, hogy a bákai bíró vezetése alatt egy hattagu küldöttséget menesszenek Szt. Katolnára a jezsuita atyákhoz, hogy hozzájuk is menjenek el az Úr magyarnyelvű ígését hirdetni. Keservesen panaszkolta a küldöttség, hogy az ő misszionáriusai nem tudnak magyarul, predikációt nem hallottak s győnni is csak tolmács segítségével gyónhattak. A jezsuiták visszaemlékezve az azelőtt 3 évvel átélt kellemetlenségekre, azt felelték, hogy míg a Szentszék maga fel nem hatalmazza őket, addig nem mehetnek.⁵¹

Ebben az időben Róma is belátta, hogy a moldvai magyarság számára magyarajkú szerzeteseket kell küldenie. Ezen az alapon rendelte el a Szentszék (1744), hogy Moldvába magyarajkú szerzeteseket kell ezután küldeni. Vagyis ez azt jelentette volna, hogy jövőre Moldvát kiveszik az olasz minoriták missziójából és átadják a magyar minoritáknak. Ezt azonban kifejezetten meg nem tették s így maradt minden a régiben. Csupán 3 magyar minoritáról tudjuk, hogy ennek a döntésnek a szellemében Moldvában működtek a XVIII. sz. harmadik negyedében (1750—1779). Zöld Péter, aki ebben az időben Moldvát személyesen járta be, azt írja, hogy a magyar nép nagyon szerette ezeket a magyar atyákat, de a féltékeny olasz minoriták olyan méltatlanul bántak velük, hogy hamarosan haza kellett jönniök.

Zöld Péter több mint 5 évet töltött Moldvában. Megfigyeléseit tüzes magyar lélekkel írta le. Eszerint akkor a moldvai

⁵⁰ Nilles: Symbolae 1023—9.; v. ö. Patai Andrásnak a Molnár-féle könyvtár III. sz.-ban (1783.) megjelent leveleivel is. Feltűnő, hogy ezek a levelek is 1783-ban jelentek meg, mint Zöldnek többször emlegetett leírása az Ungrisches Magazin III. k.-ben.

⁵¹ Nilles i. m. 1029—30.

magyarságnak 9 plebániája volt 62 faluval. Különösen megkapó az a kép, amit a legkeletibb magyar telepről, Csöböröcsöről fest. Ezek már 17 éve nem láttak volt papot. Ezért aztán ő ott 10 nap alatt 7139 gyóntatást és 2512 keresztelest végzett. A lakosság életmódja az őskeresztényeket juttatja eszünkbe. A haldokló köré odagyűlt az egész falu s hangos zokogással és imádsággal készítették elő a nagy útra, intve és kérve, hogy tartson bűnbánatot. Pap helyett a közel 90 éves háromszéki István diák pasztorálta őket, mint „licentiatust”. Megható volt a távozása. Közel 2000-en kísérték el jó messzire s folytonos könnyhullatások közt (inter iuges lacrimas et singultus) kérték az Údvözítő keserves kínszenvedésére, hogy gondoskodjék róluk és eszközölje ki, hogy papot kapjanak. Zöld meg is kérte erre a iasi-i misszió-prefektust, de a nagy paphiány miatt a csöböröcsökiek nem kaphattak papot. A következő háborúk zürzavaraiban teljesen eltűnt az egész magyar falu. Pap hiányában valószínűleg elfelejtették az anyanyelvüket s beolvadtak a környező tatárságba, amelynek nyelvét különben is beszélték századok óta. Zöld után 70 évvel Jerney már hiába kereste Csöböröcsököt. Véleményünk szerint, mikor Besarábia orosz fennhatóság alá került (1812), az oroszokat gyűlölő tatárokkal együtt ők is kivándoroltak Dobrudzsába vagy Bulgáriába; utódaik az a furcsa „gägäuti”-nak csufolt néptöredék lehet, melynek eredete olyan homályos s akikben Jirecek Konstantin besenyő-kún ivadékokat lát. A tudósok más része egyszerűen török-tatár nyelven beszélő keresztényeket lát bennük. Mi pedig a csöböröcsöki magyarság megváltozott utódait gyanítjuk bennük.⁵²

Zöld adatai alapján közel 10,000-re tehetjük a moldvai magyarság akkori számát. Számuk rohamosan növekedett, mert Zöld leírása után egy pár évvel már 15.000-ról beszélnek a források. De — rendkívül elszomorító — magyar papjuk nem volt. Hoch Pál ojtozi katona pap hit alatt erősíti (1784), hogy sok magyar kath. jár hozzá Moldvából még a legnagyobb tél idején is, mert az ő pápjai közül egy sincs, aki magyarul tudna. Pedig az egyre szaporodó magyarság adója a kincstárnak is biztos jövedelem volt. D’Hauterive francia gróf, a moldvai fejedelem titkára írja (1787): A moldvai magyarok „általában véve komolyabbak, tanulékonyabbak és az adófizetésben pontosabbak”, mint a románok. (Mémoire sur l’état ancien et actuel de la Moldavie, Bukarest, 1902. 366).

Egy másik szemtanú, Sulzer F. J. szerint évente 100.000 forintnyi adót fizettek a moldvai magyarok a fejedelemnek.

⁵² Zöld rendkívül érdekes leírását l. Ungrisches Magazin III. k.-ben, pp. 90 kk. Újabb, érdekes adatokat közöl dr. Bitay Árpád az Erdélyi Irodalmi Szemle 1924. jún.—szept. számában, pp. 264–266. (több sajtóhiba került belé: bíró-leíró etc.)

Ugyanő arról is tudósít, hogy hazatelepítésüket is tervbe vették magyar részről.

Ebben az időben vette a kezébe a moldvai magyarság szomorú ügyét Erdély szentéletű, tudós, nagy alkotásaiban máig is élő püspöke: Batthyány Ignác. Azonnal, ahogy Erdély püspöke lett, felszólította a közben haza (Csikba) került Zöld Pétert, hogy tájékoztassa őt a moldvai magyarság sorsáról (1780). Zöld a legnagyobb örömmel felelt meg a feladatnak s igen színes, egyéni leírásban ismertette a moldvai magyarság ügyét. A nagy püspök 1787. okt. 6-án egyenesen VI. Pius pápához fordult s hű, megrázó képét festi a moldvai magyarság ügyének: nem részesülnek semmiféle vallásos oktatásban, mert nem értik a papjaikat. Nem gyónnak, a haldoklók szentségének felvétele nélkül halnak meg, sőt olyanok is vannak, akik kereszteleetlenül maradnak. Arra kéri tehát a pápát, hogy nevezze ki őt a Moldva, Besarábia és a Krimben lakó magyar katolikusok apostoli helytartójává s ő majd gondoskodik, hogy magyarul és románul tudó papokat kapjanak. Batthyány szép tervét azonban meg-hiusították az érdekelt olasz minoriták, akik közül nem egy anyagi meggazdagodási forrásnak fogta fel a moldvai magyarság közt — őket nem értve — eltöltött pár évet, ami után nyugodtan élhet hazájában. Egy közülök, belátva az okozott erkölcsi és lelki kárt, azt a kijelentést tette, hogy talán élete hátralévő évei sem lesznek elegendők, hogy kellő bánatot tartson.

A Moldvából informált pápa aztán azt felelte Batthyáynak, hogy nem állnak olyan rosszul a moldvai magyar katolicizmus ügyei, mert hisz 1774 óta rendelet kötelezi a misszionáriusokat, hogy 6 hónap alatt tanulják meg az „ország nyelvét.” Különben pedig, hogy valamennyire mégis a javaslata szerint tegyenek, megbízták rokonát, Batthyány József esztergomi bíboros érseket, hogy 2 magyar minoritát küldjön Moldvába. A bíboros el is küldte a két minoritát, akik közül az egyik azonban erősen összeütközött az olasz minoritákkal. Ezek erre magán-életét támadták meg s végül is eltávolították Moldvából.

Közben állandóan tartott a bevándorlás ügy, hogy a XIX. sz. legelső évéből (1801) való leírás szerint már 15.000 főnyi magyar volt Moldvában.

Az új század első évtizede állandó súrlódások közt telt el, mert a magyarság magyar papokat kívánt. Ebben az időben ugyanis az ájtatosságokat kezdték több helyen románul végezni. Brocani Domokos misszió-prefektus pld. 1804-ben már szabályozza is, hogy hol kell az imádságot, hitoktatást, éneket románul, magyarul vagy felváltva végezni.

Ugyanekkor egy lángoló lelkesedésű magyar pap, Bocskor István, jelent meg Moldvában. A szabófalviak papjuknak választották, de a misszió főnök ellenszegült. Hammer osztrák konzul, a híres osztrák orientalista és a török történelem ismerője, is azt jelentette Bécsbe, hogy teljességgel felesleges, sőt káros és ok-

talán magyar papot engedni Moldvába, mert akkor még többen fognak oda kivándorolni. Ha már mégis küldenek papot, az semmiesetre se legyen magyar.

Ilyen észjárás mellett aztán nem is csodálkozhatunk, ha a könnyen hevülő Bocskort is letartóztatták (1807) s aztán Temesvárra vitték, ahol szintén fogva tartották. Temesvári börtönéből a pápához fordult, de nem tudjuk, hogy milyen eredménnyel.

Bocskor elfogatása évében már 22.000 a moldvai magyarság száma. De az említett Hammer konzul mégis hevesen ellenzi azt, hogy magyar papokat kapjanak, mert ez a bécsi udvar érdekei ellen volna. Csak abban az egy esetben tartaná megengedhetőnek a magyar papok bebocsátását, ha azok nem a Bocskor s társai fajtájából valók, s ha kötelezik magukat, hogy „politikailag (a bécsi udvar szellemében) megdolgozzák a magyarságot.”⁵³

De ebben az időben két derék magyar minoritát is kapott a moldvai magyarság: Papp Sándor és Finta Pongrác személyében, akik néhány évtizedes buzgó munkájukkal sokat segítettek a moldvai magyarság sorsán.

Az 1814-es leírás már 25.000-re teszi a magyarság számát. Egy évvel később már a moldvai ref. magyarság is egyházi szervezetet kap. A fiatal barátosi Béder Jenő levita igen ügyesen megszervezte őket.

A moldvai kath. magyarság 1815-ben a bécsi udvarhoz fordult magyar papokért. Raab konzul véleményes jelentésében nem átalloitta azt állítani, hogy a moldvai magyarok mind beszélik a moldvai nyelvet s „egyáltalában semmi szükségük sincs a magyarra!” De talán ezt már mégsem hitték el Bécsben, mert még ugyanazon évben megjelent Moldvában Dénes Imre pécsi egyházmegyei pap,⁵⁴ aki lași-ban iskolát nyitott s a vallástant is magyar nyelven adta elő. Az áldozatos lelkű Dénes 12 évig maradt Moldvában s még a maga egyéni pénzéből is költött a moldvai magyarság nagy ügyére.

Ettől kezdve rohamosan rovekedett a magyarság száma. 1822-ben már több, mint 40.000-re teszi Raab konzul a magyarság számát. Két év múlva már 50.000 lélekről beszél Lipppa konzul. Ez a szám aztán sokáig változatlan maradt. Az 1800—1824 közé eső hirtelen növekvést annak tulajdoníthatjuk, hogy a napoleoni háborúkkal járó terhek, majd meg az 1817-iki nagy éhínség elől sokan telepedtek át Erdélyből Moldvába. 1806-ban a csiksomlyói ferencesek megpróbálták visszaszerezni a bákai ko-

⁵³ „Politisch zu bearbeiten“ Iorga: Studii și documente I II., p. 341—3.

⁵⁴ Érdekes volna felkutatni az életrajzát s Moldvába kerülésének körülményeit. Abból, hogy nem szerepel Brüstlének a pécsi egyházmegye jeles papjairól írott művében, talán az következik, hogy szerzetes, esetleg ferences volt. (L. még: Bitay Á.: KirályJózsef pécsi püspök, a kolozsvári Hírnök 1925. februári Jókai-számában.)

lostort, de eredménytelenül. 1823-ban a bécsi udvar hivatalosan is utasította az erdélyi kormányiszéket, hogy gyűjtse össze az erre vonatkozó történeti jogot igazoló okmányokat. Eredményre azonban ez az összeállítás sem vezetett.

Sajnos, nem maradt ránk Csipkés orvosnak 1824-iki leírása a moldvai magyarságról, amelyben Szepessy I. nác erdélyi kath. püspöknek azt írja, hogy nagy örömmel fogadnák, ha a katolikuskok meglátogatására Moldvába jönne.⁵⁵

A megsokasodott magyarságnak azonban papra volt szüksége, aki az anyanyelv varázsos erejével tartsa bennök a lelket. Belátta ezt Paroni Fülöp János akkori moldvai apostoli helynök is. Paroni egy igen üdvös lépésre határozta el magát, mely ha szerencsésen sikerül, nagy áldás lett volna a moldvai magyarságra. 1825-ben Kolozsvárt szerződést kötött a magyar minorita tartomány főnökével, amelynek értelmében a magyar minorita tartománynak 6 magyar minoritát kellett küldenie Moldvába s ennek fejében a misszió évenként 100 római tallér fizetésére kötelezte magát. A pénz rendetlen és el-elmaradó fizetése miatt azonban ez a rendkívüli üdvös intézkedés eredménytelen lett. A magyar minorita tartomány — a helyzetet meg nem értve — ezért visszavonta a magyar minoritákat, az ügy elképzelhetetlen nagy kárára. Csak 1848 tavaszán szűnt meg az áldatlan perlekedés a misszió és a magyar minorita rendtartomány között.

1831-ben, mikor a fejedelemségekben újra felállították a hadsereget (a török uralom alatt, a fanarióta-korban, a XVIII. sz.-ban, nem volt román haderő), a moldvai parasztság lázadásban tört ki a besorozás ellen. A kormány csak a kath. papság meggyőző felvilágosító beszédei után tudta őket lecsillapítani.

Ebben az időtájban egy elszomorító jelenséggel is találkozunk. Az olasz minoriták áskálódtak magyar oltártestvéreik ellen s a magyar nyelvet is lenézték. Az akkori moldvai apostoli helynök, Arduini Rafael Péter, egy igen emelkedett szellemű körlevélben, „a szent engedelmesség nevében” megtiltja mindazon nyelvek gúnyolását, amelyekre a misszió területén szükség lehet. „És valamint esztelenül jár el, aki franciául akarna prédikálni azoknak, akik csak németül vagy szlávul tudnak, épen így áll a dolog minden más esetben, így az adott esetben is, midőn a misszionáriusok a hitből román nyelvű oktatást akarnának adni ennek a népnek, mely csak magyarul tud.” Elrendeli, hogy azokba a helységekbe, ahol a magyar nyelv túlsúlyban van, magyarul tudó plébánost kell küldeni. A moldvai hírek azonban ellenőrizetlen forrásokból és formákban kerültek a

⁵⁵ Dr. Bitay Árpád: Adalékok a moldvai és a havasalföldi katholicizmusnak az erdélyivel való érintkezéséhez. Erdélyi Irodalmi Szemle 1924. nov. -dec. 9-10. sz. 436. old.

magyar kath. klérus tudtára s így jelent meg egy-egy támadás a Szion és Hírnök 1838. évfolyamában Arduini ellen, aki pedig épen a magyarság ügyét védelmezte volt. Jóindulatát abból is láthatjuk, hogy 1840-ben magyar ABC-t, nyelvtant, és más magyar tankönyveket nyomtatott. Arduini utódához, Sardi Pálhoz, 1845-ben Kopácsy József esztergomi herceg-primás is intézett egy pár, mélységes fajszeretettől égő levelet, amelyben figyelmezteti Sardit, hogy csak addig lesz kath. a moldvai magyarság, amíg anyanyelvét megőrizheti.

Ebben az időben a románság politikai ellenszenvé is megérelődött a moldvai magyarság és az utánuk érdeklődő véreik iránt. 1836-ban a lelkes csiki születésű ferences, *Gegő Elek*, még akadálytalanul látogathatta meg a moldvai magyarság egy pár telepét. Értékes útleírásának legértékesebb része a már fennebb ismertett Bandini-féle leírás (kódex) kivonatos közlése.⁵⁶

Gegőnek még udvaris latin levélben adta meg a beutazási engedélyt sőt még magyar eredetűnek is vallja benne magát (a Thurzó családból) ugyanaz a Sturdza Mihály fejedelem, aki pár évvel később Jerneyt „magyar Mózesnek” csúfolta, mert haza akarja vinni Moldvából a magyarságot. De nemcsak Jerneynek kellett útját hamarosan befejeznie,⁵⁷ hanem az összes moldvai magyar kath. papokat is ki akarták utasítani Moldvából. Ettől kezdve sok nehézségbe ütközött a moldvai magyarság meglátogatása. Haynald Lajost, Erdély nagyemlékű püspökét, a bécsi nunciusnak is feljelentették a féltékeny olasz páterek, mikor a gyimesi szoros egyik legelső csángó faluját meglátogatta. 1858-ban látogatta meg a moldvai magyarságot az elől említett Koós Ferenc. Számukat ő 40.000-nek találta s fájó szívvel említi, hogy csak három magyar papjuk van. Ennyire teszi a számukat Balagi Aladár is 1888-ban.⁵⁸

Koós személyesen is megismerkedett a leglelkesebb csángó-magyar pappal: *Petrás Incze Jánossal* (1811—1886), aki már Döbrenteyt is tudósította a moldvai magyarság sorsáról, Szarvas Gábort is ismerte s a Nyelvőrbe Rokonföldi néven irogatott.⁵⁹ Pet-

⁵⁶ Gegőnek is segítségére volt, a Magyar Tudományos Akadémiának is küldözgetett be csángó dalokat a moldvai fejedelem udvari orvosa, a moldvai egészségügy főfelügyelője, a nyárádköszvényesi születésű Viola József (1770—1858.) L. róla Szinnyei: *Magyar írók élete* 16. k. Szinnyeit kiegészíti és kiigazítja a tőle nem ismert Orbán Balázs (*Székelyföld leírása Marosszék*), és Benkő Károly: *Marosszék ismertetése*. Az Erdélyi Irodalmi Szemle 1924. janszámában megjelent Viola-cikkem írásakor én sem ismertem ezt a két utóbbit. Viola a Dénes Imre-féle iasi magyarsági iskolát anyagilag is segítette. *Iorga: Studii și Documente*. I- II., 1901. p. 208.

⁵⁷ Az olasz papok megrémültek magyar lelkesedésétől. Jerney 43.000-re teszi a magyarság számát.

⁵⁸ A magyarság Moldvában (*Földrajzi Közlemények* 1888.)

⁵⁹ Életét l. Rubinyi Mózes: *Tanulmányok a romániai csángókról*, Bpest 1906., 52—57.; *A Tudomány Tár* 1842., XII. 147. Döbrenteyhez való kapcsolatáról.

rás Forrófalván (Fărăoani) született, tehát abból a kiváló csángó családból, amelynek Mihály nevű tagja már 1671-ben magyar nyelvű csángó-krónikát kezdett írni!

*

1884-ben a Szentszék megszervezte a iași-i püspökséget s azóta ez gondozza a magyarság lelki életét. Auner szerint (1908-ban) 64.000 főnyi magyarság lakhatott Moldvában. Ehhez járult most legutóbb a bukovinai csángók néhány falva is. Így a Kárpátok keleti lejtőjén lakó magyarság mostani számát a bukovinai s a tulajdonképeni Moldva magyar falvainak összesített létszáma adná.

Dr. Bitay Árpád.

TARLÓZÁSOK AZ OKTATÁSÜGYI TÖRVÉNYEK MEZEJÉN.

I. Ellenmondások a magánoktatási törvény és a végrehajtási utasítás között.

A magánoktatási törvény megszavazása és kihirdetése után a kisebbségek abban reménykedtek, hogy a törvény végrehajtási utasítása (Regulamentul) olyan intézkedéseket fog tartalmazni, melyek a törvény rideg és hátrányos határozatait egyhiteni lesznek hivatva. Némi alapot adtak erre a reménykedésre azok a tárgyalások, melyeket az egyházak kiküldött képviselői Angelescu miniszterrel és tanácsosaival a múlt év őszén közvetlenül a törvény megszavazása előtt, a genfi kérelem benyújtása után, folytattak, s azok a nyilatkozatok, melyek a kormány képviselői részéről abban az időben elhangzottak.

A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása 1926 febr. 5-én 611. sz. királyi dekretum alatt kihirdetett s a Monitorul Oficialban 1926 március 10-én az 57. számban megjelent.* Reménykedő kíváncsisággal tanulmányoztuk át ezt a 208 cikkből álló Szabályzatot. Kerestük benne azokat az enyhítő intézkedéseket, melyek a kisebbségek felzaklatott lelki életét bármily kis mértékben megnyugtathatnák alkalmasak lennének. De hiába kerestük. Kaptunk azonban — minden várakozásunk ellenére — és figyelmes keresés nélkül olyan rendelkezéseket, melyek a törvény szellemével és betűjével nem egyeznek, sőt néhány esetben azzal éles és világos ellenmondásban vannak, az előzmények után majdnem természetes, hogy — a kisebbségek hátrányára.

A törvény 6. cikke szerint bármely magániskola „közvetlenül” levelez a közhatalóságokkal. A Szabályzatból a „közvetlenül” szó kimaradt, tehát épen az, amelyen a dolog lényege megfordul s amelyért a felekezetek iskolai autonómiájuk érdekében annyit harcoltak. Itt a Szabályzat kedvezni látszik a felekezeti iskolák autonómiájának, — de ez csak látszat s

* A törvény is és a végrehajtási utasítás is megjelent önállóan, párhuzamos román és magyar szöveggel: *Lege asupra învățământului particular — Magánoktatási törvény.* A Monitorul Oficial 1925. évi december 22-iki számából közli és magyar fordítással kíséri: Dr. Bitay Árpád. Cluj-Kolozsvár. 1926. 8-r. 40 l. Minerva rt. — *Regulament pentru punerea în aplicare a legii învățământului particular.* — A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása. A magyar egyházak megbízásából a Monitorul Oficial 1926 márc. 10. számából közli és magyar fordítással kíséri: Dr. Bitay Árpád. Cluj-Kolozsvár 1926. 8-r. 80 l. Minerva rt.

előnyünkre nem jelent semmit, mert a törvény szövege világos, mellyel szemben a Szabályzat enyhébbnek látszó intézkedése semmi gyakorlati előnnyel nem bír. Az eltérés azonban élesen rávilágít erre az enyhén szólva figyelmeztetésre és gondatlan-ságra, mellyel a Szabályzat készült. Ugyane cik¹: harmadik kikezdésében a törvény büntetéssel fenyegeti meg az iskola-fenntartókat, ha a miniszteri rendeleteket nem közlik az iskolákkal. Itt a Szabályzat beszúrja az „*întocmai și la timp*” szókat, tehát a „szó szerint való pontos és idejében való” közlést kívánja. A törvény 13. cikke szerint, ha a magániskola engedély nélkül működik, bezáratik s vezetője elveszti azt a jogát, hogy magániskolákat „létesítsen.” Itt a Szabályzat (19. §.) hozzáteszi: „és vezessen.” Ha ez az intézkedés hitfelekezetekre vonatkozik, a törvény értelmén túlmenő magyarázatot s ezzel jogfosztást is jelent, mert kétségesse teszi azt a jogot, hogy egy felekezet általában iskolát vezethessen, ha egy iskoláját engedély nélkül működőnek találták. Nincs benne a törvényben, hogy a magániskolák által kiadott igazolványok formája ugyanaz, mint az államiak által kiadottaké (37. §.); az sincs, hogy a tanulóknak nem szabad más vallásórán, más templomban megjelenni, csak a saját magáén (40. §.); az sincs, hogy a magániskolák növendékei után fizetendő vizsgálati díjat csak akkor lehet évi átalányösszegben fizetni, ha a tanulók többsége szegénysorsú (71. §.); az sincs, hogy magáninternátusok csak a miniszterium engedélyével működhetnek (100. §.); ezek igazgatóinak, pedagógusainak kinevezését közölni kell a miniszteriummal (102. §.) s az internátusok alá vannak vetve a miniszterium ellenőrzésének és felügyeletének (106. §.); végül az sincs, hogy az elemi iskolában nincs magán javító vizsgálat (159. §.)

Valóságos művészettel szervezi meg a Szabályzat a magániskolák ellenőrzését, melyet a törvény egyetlen cikkben letárgyal, a Szabályzat azonban a 113—127. cikkeken részletesen szabályoz. *Adminisztratív és pedagógiai ellenőrzést* különböztet meg.

Az előbbi feladata: megállapítani, hogy az iskola a hatályban levő törvényekben, szabályzatokban és miniszteri rendeletekben előírt összes szabályok és feltételek megtartásával működik-e; utóbbi: megállapítani, hogyan folynak az előadások, milyen a tanulók tanulmányi színvonala, vizsgáztatása, osztályozása, megtartatik-e a tanterv s alkalmaztatnak-e a tanításban a pedagógiai és didaktikai szabályok.

Az adminisztratív ellenőrzés évenként legalább egyszer történik szeptember 15-e és november 1-je között. De év folyamán is látogathatják az iskolát, ahányszor szükségesnek látják. Ezenkívül a nyilvános jogú magániskolákat év végén is meg kell látogatni, hogy ellenőrizzék az anyakönyveket, a tanulók érdemjegyeit, óramulasztásait s összehasonlítsák a miniszterium-

hoz beküldött anyakönyvet az iskolánál maradt példánnyal és osztálykatalogusokkal. A látogató minden osztály névjegyzéke végén az osztály utolsó tanulója után az anyakönyvi lap hátsó oldalán egy záradékban (proces-verbal) megállapítja az igazolás megtörténtét. Ez az intézkedés nincs a törvényben. *Itt a Szabályzat olyan jogot ad az ellenőrző közegnek, mellyel a fenntartó egyházi főhatóságok kizárásával közvetlenül beavatkoznak az iskolák vezetésébe.* Az év eleji adminisztratív ellenőrzés kiterjed az iskola iratainak hitelesítésére, a tanulók beírására, a tanító és adminisztratív személyzetre, az oktatás nyelvére, az órarendre, helyiségekre s általában mindama kérdésekre, melyek az iskola jó és szabályszerű működésére tartoznak. A látogatásról jegyzőkönyvet vesznek fel, melynek másolatát két nappal a látogatás után az igazgató aláírásával ellátva a kerületi inspektor útján a miniszteriumhoz küldi fel. Maga a látogató is tesz jelentést szükségesnek tartott javaslataival. A miniszteriumban e jelentések részére külön iktató van, melybe bevezetik a fontosabb dolgokat és a tett intézkedéseket.

A pedagógiai ellenőrzés az év folyamán vagy végén a vizsgák alkalmával történik. Ezt a kerületi revizorok, inspektorok, vezérinspektorok és más személyek, „az állami tanítótestület tagjai” végzik, kiket a miniszter bíz meg. Feladata: megjelenni órákon, a tanulók írásbeli és szóbeli vizsgálatán, megvizsgálni, hogyan alkalmazzák a tanárok a pedagógiai és didaktikai elveket a magyarázatban, a tanulók vizsgálatánál, osztályzatánál, a tantervben; megállapítani, hogy teljesítik-e kötelezéseiket az iskolában és azon kívül s végül megvizsgálni az egész iskolai munka és oktatás eredményét kulturális, nevelési és nemzeti szempontból. A további teendők (jegyzőkönyv felvétele stb.) az adminisztratív ellenőrzésről mondottakkal egyezők.

Feltűnő itt, hogy magának a tanári karnak sem egyenként, sem testületileg semmi szerepe nincs az ellenőrzésnél. Ezt meg lehetne érteni az adminisztratív ellenőrzésnél, melynek teendőiért — az állammal szemben — egyedül az igazgató felelős. De ésszerűtlen, kedvetlenséget, ellenszenvet kiváltó és sikertelen a pedagógiai ellenőrzésnél. Hogy a tanár működéséről ítéletet mondanak anélkül, hogy ő ott jelen lehetne, megjegyzéseit megtehetné, eljárásának magyarázatát adhatná, melyekkel esetleg sok félreértést oszlatatna el s amelyekkel az illető iskolalátogató ítélete kialakítását helyes útra terelhetné, mert hiszen ő sem mindentudó, sőt lehet, hogy a kérdéses tudományban éppen kevésbé jártas a szaktanárnál, ez a mód az autokratizmusnak egy régi időből fennmaradt olyan sötét és gyűlölt formája, amely sehogysem illik bele a mai kor szabadabb és világosabb szellemi légkörébe. Így lehet keserűséget tenyészteni, talán külső rendet is csinálni, de a nevelő-tanító eljárást tökéletesíteni, a tanítók lelkét hivatásuk fenségére fel-

emelni és áldozatos, buzgó munkára felmelegíteni nem. Nevelő lelkek formálását más természetű, más lényegű erővel lehet végezni, mint aminők az állami onnipotentia „sic volo sic iubeo” parancsa és az inspektorok pedagógiai vezérszavai. Itt egyedül csak a szellemi felsőbbbségből sugárzó jóakarató tanács ér célt.

Lássuk ezeketán azokatalényeges ellenmondásokat, melyek a törvény és a Szabályzat között a felekezeti iskolák jogainak hátrányára fennállanak.

1. A Szabályzat 21. cikke 2. kikezdésében ez áll: „A magániskolák tantestületének tagjai csak azon tárgyokban, osztályokban és fokozaton működhetnek, melyekre elismertettek és törvényes képesítésük van.” A 42. cikk pedig ezt mondja: „Szabadságolás, büntetés, nyugalombamenés és halál esetében a helyettes kinevezését a miniszteriumok tudomására kell hozni; a helyettesnek azonban bírnia kell mindama feltételekkel, melyeket ez a Szabályzat a tanároktól megkövetel.” (L. 23. c. E feltételek között a mi szempontunkból most az a legfontosabb, hogy legyen törvényes képesítése). Ezzel szemben a törvény 63. cikke 3. kikezdése így szól: „Hogy egy magániskola nyilvánossági jogot nyerjen, szükséges, hogy legyen: az egy állásos elemi iskoláknál egy kinevezett (végleges) tanítója, a több állásosoknál legalább két végleges tanítója; a középiskoláknál legalább két végleges (rendes) tanára a gimnáziumi (alsó) tanfolyamra és legalább négy végleges tanára a felső tanfolyamra.”

Itt világos és kifejezett ellenmondás van a Szabályzat és a törvény megfelelő szakaszai között, mert a törvény megelégszik a fenti minimummal, mint amelynek törvényes képesítéssel kell bírnia. És tényleg nem is lehet máskép. Hiszen a Szabályzat 42. cikkébbn felsorolt esetek átmeneti időszakot jelölnek. Maga Angelescu tette egyizben azt a kijelentést, hogy az állam 30000 tanítója közül 10000-nek nincs törvényes képesítése. Ilyen tényleges viszonyok között hogy lehet egy Szabályzatban a követelmények maximumát felállítani? E szabályzat szerint magániskolában egyetlen tanító sem működhetne egy percig sem, kinek nincs meg a törvényes képesítése. Ilyen iskolái az államnak sincsenek, hiszen a tanítói és tanári állások számában állandó és folytonos az ingadozás. Állások ürülnek meg nemcsak az év végén, hanem bármikor az év folyamán is, határozott időpontokhoz nincs kötve s ilyen esetekben, hogy az oktatás teljesen meg ne akadjon, törvényes képesítéssel még nem bíró helyetteseket szoktak alkalmazni. Így volt ez mindig s így lesz ezután is. A törvény szerkesztője bölcsen belátta ezt s azért állapította meg a törvényes képesítésű tanerők számának a minimumát. A Szabályzat készítői ezt nem értették meg s e lehetetlen intézkedés azt vonná maga után, hogy rendre egyik magániskolát a másik után bezárnák, minthogy e kívánalomnak nem tudnak eleget tenni.

Az ellenmondást nem lehet máskép elenyésztetni, csak

ügy, hogy a Szabályzat 42. cikkének utolsó mondatát: „a helyettesnek azonban teljesíteni kell mindazon feltételeket, melyeket ez a Szabályzat a tanároktól megkövetel” — törlik.

2. Egy másik nagyon lényeges és mélyreható ellenmondás a törvény és a Szabályzat között a következő:

A törvény 26. cikke taxative felsorolja azokat az okmányokat, melyeket a magániskolák kötelesek vezetni s hozzáteszi: „Mindezen könyvek, anyakönyvek, katalógusok stb. kötelezőleg román nyelven vezetendők s fakultatív módon az iskola előadási nyelvén.” A Szabályzat 36. cikke szintén felsorolja e könyveket, kimutatásokat stb., de azzal a különbséggel, hogy a törvény által felsoroltakon kívül hozzáteszi még ezt: „registrele de procese-verbale, dosarele, ce compun arhiva școlare.” Ami tehát azt jelenti, hogy az egész irattárat, azaz a belső ügykezelésre vonatkozó összes iratokat, ami világosan mást jelent, mint amit a törvény mond és itt a törvénynek megfelelően hozzáteszi, hogy ezeket fakultatíve az iskola előadási nyelvén is vezetik. Ezzel szemben azonban a Szabályzat 117. cikke — miután a 116. cikk 8. pontba foglalva felsorolta az iskola által vezetendő okmányokat — azt mondja, hogy „mindezek a fennebb feltüntetett iratok (t. i. 1. az iskola működési engedélye a miniszterium által láttamozott tervrajzzal, 2. tanterv, 3. az iskola belső rendjének és fegyelmezésének szabályzata, 4. a tan- és adminisztratív személyzet kimutatása, 5. a tanszemélyzet és fenntartó közötti alkalmazási okmányok, 6. órarend, 7. tankönyvek, 8. bútorok és taneszközök leltára) román nyelven szerkesztendők, az igazgató által aláírandók s az iskola bélyegzőjével ellátandók.” *Itt ki van hagyva „és az iskola előadási nyelvén.”* A 118. cikk pedig így folytatja: „A fennebbi cikkben felsorolt iratok mellett minden magániskolának kell hogy meglegyenek a Szabályzatok és a miniszteri rendeletek által a hasonló állami iskolák részére előírt összes iratok.” Ezek pedig kizárólag csak román nyelven szerkesztendők. Tehát a 117. és 118. cikkek ellenmondanak a törvény 26. cikkének, mely a két nyelvű vezetést írja elő; és az ellenmondás abban áll, hogy a 117. és 118. cikkek szerinte iratok csak románul szerkesztendők; másfelől ellenmondanak a Szabályzat 36. cikkének is, amely a két nyelvű vezetést szintén előírja. A törvénytől való eltérés annál veszélyesebb, mert a 117. és 118. cikkek tartalmazzák az iskolalátogató revizorok és inspektorok kötelességeit, melyekhez kötve vannak, s amelyektől ők a 36. cikk rendelkezése értelmében a felekezeti iskolák javára el nem térhetnek. És a gyakorlat majd azt fogja magával hozni, hogy a törvény 26. cikkét nem fogják respektálni, mert a Szabályzatnak a törvénytől eltérő s annak ellenmondó intézkedései alapján joggal hivatkozhatnak arra, hogy az ők utasításuk így szól, ehhez kell tartaniuk magukat stb.

Eszerint a felekezeti iskolák egész ügyvezetése, ideértve még az iskola levelezését is a tanulók szülőivel, mert hisz ez

is alkotó része az iskola irattárának, a legjobb esetben is két nyelvű lesz és nem lehet olyan irat egy iskolának, mely csak magyar, illetőleg a tanítás nyelvén lenne szerkeszthető. Íme a Szabályzatnak egy ártatlannak látszó betoldása, illetőleg egy kihagyás megváltoztatja az iskola belső életének és működésének szellemét és képét s kiforgatja azt a maga valóságából. A törvénynek és a szabályzatnak ilyen egymásnak meg nem felelő, sőt ellenmondó hézagai és pontatlanságai sokszoros alkalmat és módot nyújtanak az ellenőrző közegeknek arra, hogy kifogásaikkal és valamely ilyen ellenmondó pont ürügyére támaszkodó gáncsoskodásaikkal az iskola munkáját zavarják és háborgassák és az iskolát a kormány előtt denúciálják.

3. A Szabályzat 33. cikkének 2. és 3. kikezdése ezeket tartalmazza: „Magániskolák levelezése az érvényben levő postai díjszabás alá esik, mint bármely más levelezés; hasonlóképen bélyegköteles a bélyegtörvény értelmében valahányszor valamiről folyomodnak az iskola vagy személyzete részére. Magániskolák feleletei a miniszterium, vagy más iskolai hatóság rendeleteire, valamint az iskolai szabályzatok által előírt, közhatóságokhoz intézett jelentések bélyegmentesek, de portódíj-kötelesek.”

Ez az intézkedés világos ellentétben van az állami elemi iskolai törvény 11. cikkével, amely azt rendeli, hogy „az elemi oktatásra vonatkozó összes okmányok bélyegmentesek.” De ellenmondásban van az alkotmánytörvény 137. cikkével is, mely azt rendeli, hogy a régi törvények mindaddig érvényben maradnak, míg azokat felülvizsgálás alá nem veszik abból a szempontból, hogy az alkotmánytörvénnyel összhangzásba hozassanak. Már pedig a régi törvények a felekezeti iskolának biztosították a bélyegmentességet. Az ellenmodás úgy enyészethet el, ha a Szabályzat 33. cikkének 2. és 3. kikezdése, mint a törvénnyel ellenkező, töröltetik.

II. Ellenmondások az állami elemi iskolai törvény és a végrehajtási utasítás, valamint a magánoktatási törvény között.

Az állami elemi iskolai törvény 1924 július 24-én 2571. sz. királyi rendelettel hirdettetett ki s megjelent a Monitorul Oficial 1924 évi jul. 26-i számában,* a végrehajtási utasítás megjelent a Mon. Of. 1925 március 10. számában.

1. A törvény 11. cikke szerint az elemi oktatásra vonatkozó összes okmányok bélyegmentesek. A Szabályzat 11. cikke 4. bekezdésében pedig ez áll: „A bélyegtörvények alá tartoznak:

* *Állami elemi népoktatás törvénye* (Magyar szöveg). Kiadja a „Tanítók Lapja” kiadóhivatala Odorheiu. Diciosánmártin—Dicsőszentmárton 1925. 8. r. 87. l. Erzsébet kny. rt. — *Törvény az állami elemi oktatásról és az elemi tanítóképző oktatásról*. Fordította: Dr. Papp Sándor Oradea-Mare (1925). 8-r. 64. l. Kosmos kny. rt.

iskolai bizottságoknak, nyilvános iskolák igazgatóságainak, felsőbbiskolai hatóságoknak mindenféle megkeresése, valamint a családban vagy magánintézetekben előkészített tanulókra és külföldi (idegen) olyan tanulókra vonatkozó összes okmányok, akik nyilvános iskolákba járnak a tandíj alól nincsenek felmentve.”

A Szabályzatnak a bélyegkötelezettségre vonatkozó intézkedései, mint amelyek a törvénnyel éles ellenmondásban vannak, törlendők. Mióta felekezeti iskolák léteznek s mióta bélyeg-törvény van, minden levelezésük mindig bélyegmentes volt.

2. A Szabályzat 14. cikke szerint azok a szülők, kik gyermekeiket a családban vagy magániskolákban taníttatják, kötelesek minden évben a beiratáskor szept. 1—10 között megjelenni azon nyilvános iskolában, melyhez tartoznak s igazolni, hogy gyermekeik letették azokat a vizsgákat, melyeket a törvény előír és megújítani az állami elemi iskolai törvény 19. cikke 2. kikezdésében előírt nyilatkozatot. Ha ezt nem igazolják s az említett nyilatkozatot nem teszik, gyermekeik hivatalból iratnak be a nyilvános iskolákba s a törvény szerint büntetettnek. Ugyanez áll a 30. cikkben is.

Ennek az intézkedésnek nincs alapja a törvényben, mert az állami elemi iskolai törvény 35. cikkében csak az foglaltatik, hogy büntetés éri azon gyermekek képviselőit, akik kijelentették, hogy gyermekeiket a családban vagy magániskolákban taníttatják s nem viszik gyermekeiket ez elemi oktatás befejező vizsgájára. A 2. bekezdés szerint a magánoktatási törvény fogja meghatározni azokat a szabályokat, melyek szerint a családban vagy magániskolákban előkészített tanulóknak vizsgázniuk kell. A magánoktatási törvény 51. cikke szerint pedig minden tanév végén a magániskolákba járó növendékek tartoznak osztályvizsgára állani az elemi inspektortól a revizor javaslatára kinevezett bizottság előtt. E célból a magániskolák igazgatóságai április folyamán az illetékes iskolai revizoratushoz fölterjesztik azon növendékek névjegyzékét, akiknek évvégi és befejező (abszolváló) vizsgát kell tenniök.

Ilyen igazolványok követelése a vizsgák letetéséről, melyekre a nyilvános jogu magániskolák tanulói nincsenek kötelezve, sok visszaélésre adhat módot és alkalmat.

3. A Szabályzat 15. cikkének 2. bekezdésében az áll, hogy „olyan gyermekek, akik 9. tanköteles évükben nem kapják meg az elemi oktatás abszolváló bizonyítványát, kötelesek a felnőttek iskoláit látogatni.” *Ez egyenes és éles ellenmondásban van a törvény 89. cikkében foglalt emez intézkedéssel:* „Mentesek a köteles évekből hátralevő rész alól azok, akik előbb elvégzik az első négy elemi osztály tananyagát.” A Szabályzat ilyen módon a felnőttek iskolájába kényszeríti a nyilvános jogu magániskolák ezen tanulóit. Felnőttek iskolái azonban a törvény szerint csak állami iskoláknál szervezhetők s ezeknek előadási nyelve kötelezően és kizárólag a román.

4. *Igen lényeges ellenmondás van a törvény 19. és a Szabályzat 38. cikke között.* A törvény idézett cikke szerint „azok a szülők, kik gyermekeiket a családban, vagy az állam által elismert magániskolában, vagy más kerületbeli iskolában óhajtják taníttatni, kötelesek azon kerület iskolájánál, melyhez tartoznak, írásbeli nyilatkozatot letenni, megjelölvén benne az iskolát, melyben taníttatni fogják, vagy hogy a családban taníttatják őket.” A Szabályzat idézett cikke ezzel ellentétben azt mondja, hogy „a tanulóknak egyik iskolából egy másik nyilvános vagy magániskolába való átmenetele az iskolai év kezdetén vagy folyamán csak a szülők lakóhelyének változása esetén engedtetik meg. Más indokból az iskolai revizor dönt, akihez küldeni kell a szülő kérését az iskolaigazgatóságnak, aki azt véleményezi.”

Itt a törvény szabadságot ad a szülőknek, hogy az iskolát megválaszthassák, vagy gyermekeiket a családban taníttathassák s a Szabályzat ezt a szabadságot elveszi. Az inspektorok a Szabályzatnak ezt a megszorítását már a törvény életbelépte előtt alkalmazni kezdték s a törvény 39. cikkének azt a rendelkezését, hogy „*az egyszer beírt gyermekek a tankötelezettség hatálya alatt maradnak*”, úgy értelmezték, hogy e kötelezettség *egy bizonyos iskolának kizárólagos látogatását jelenti.* Pedig a törvény intézkedéseiből világosan kitétszik, hogy nem azt jelenti. Hiszen az iskolaváltozás esetében, mikor a tanuló egyik magániskolából másikba, vagy államiba lép át, a magánoktatási törvény 68. cikke szerint a revizor láttamozza a tanuló igazolványát az elemi iskolánál s az inspektor a középiskoláknál. Megvan tehát a lehetőség arra, hogy ellenőrizzék, vajjon teljesítik-e tankötelezettségüket az ilyen iskolaváltoztató tanulók.

Az inspektorok arra hivatkoznak, hogy ez a régi királyság adminisztrációjának felel meg. Ez a hivatkozás nem helyes, mert ott *egy iskolai év folyamán történő iskolaváltoztatásról* van szó. Ez a megszorítás helyes lehetett ott és akkor, de a mai viszonyok közé nem talál. Akkor különböző volt a szervezete és tanterve a falusi és városi iskoláknak, ma azonos, mert a törvény egységes tantervet ír elé. Aztán a régi királyságban az új magánoktatási törvényig nem voltak más nyilvános jogu iskolák, csak államiak. A csatolt részeken voltak, vannak és a jövőben is fognak lenni. Amott azelőtt minden iskolai kerületben ritkák voltak az iskolák, már a távolság is akadályul szolgált, hogy a tanuló egyik iskolából a másikba menjen át. Ma egy iskolai kerületben az állami iskola mellett lehet egy vagy több nyilvános jogu magániskola is; sőt lehet román tannyelvű állami iskola mellett magyar tannyelvű állami iskola is. Ilyen esetekben a távolságra nem lehet hivatkozni. S minthogy a magánoktatási törvény 68. és 50. cikke elég biztosítékot nyújt, hogy a beiskolázás ellenőriztessék, a tanulóknak és a tanításnak minden hátránya nélkül szabad kell, hogy legyen a törvény értelmében a tanulók átlépése egy állami iskolából egy nyilvános jogu magániskolába, vagy egy nyilvános

jogu magániskolából egy másikba. A növendékek iskoláztatási jogának megszorítása, melyet a törvény világos rendelkezése ellenére hamis okokkal igyekeznek támogatni, nem céloz egyebet, mint erőszakos románosítást, amint sok esetben ismételtén tapasztaltuk is.

A bajon úgy lehet segíteni, hogy a Szabályzat intézkedését, mint a törvénnyel ellenkezőt, törölni kell.

5. A Szabályzat 29. cikke előírja, hogy „a magániskolák igazgatói . . . szeptember 20-ig közölni fogják azon kerületek iskoláival, melyekből vettek fel gyermekeket, ezek beírását saját iskoláikba.” Azon esetben, ha e cikk rendelkezésének nem tesznek eleget, a törvény 20. cikke értelmében büntetés fog alkalmaztatni. A hivatkozott törvénycikkben az állami iskoláról van szó s a Szabályzat e kötelezettséget kiterjeszti a magániskolák igazgatóira is. De ez intézkedés egyenes ellenmondásban van a magánoktatási törvény 81. cikkével, mely szerint a magánoktatás ellenőrzését a miniszter iskolai revizorai, inspektorai és külön kiküldöttjei útján eszközli s ez utóbbiakat írásos meghatalmazással látja el. Nincs szükség további ellenőrzésre, mert a beiskolázás a magániskolákban a magániskolai törvény 50. és az állami elemi iskolai törvény 35. cikke alapján kellő szigorúsággal ellenőrizve van. Aztán meg ez az intézkedés függésbe hozza a nyilvános jogu magániskolákat az államiaktól épen úgy, mint a nyilvános jog-nélküli magániskolákkal teszi. Egyedül helyes intézkedés az, hogy *a magániskolák igazgatói a beírásokról a névjegyzéket az illetékes revizorhoz küldjék.* Ezzel sok zavart és bonyodalmat ki lehet kerülni, minthogy az iskolába nem járókat és mulasztókat is megbüntetés végett a revizorhoz kell jelteni.

6. A törvény 43. cikke szerint a bírságokat az *illető* iskolai bizottságokhoz kell befizetni. Ezzel szemben a Szabályzat 67. cikke így rendelkezik: „Szülői és gyámjai azon tanulóknak, kik magánintézetben járnak, ugyanazon büntetések alá esnek gyermekeik igazolatlan mulasztásáért, mint azok, kiknek gyermekei nyilvános iskolába járnak . . . *A beszédett bírságok a községi iskolai bizottsághoz folynak be.*” Minden felekezeti (=magán) iskolának van iskolai bizottsága (= iskolaszéke) és egészen természetes, hogy *a szülőktől befizetett bírságok az illető és nem a községi iskolai bizottsághoz kell, hogy befolyjanak.* A Szabályzat ilyen értelemben változtatandó.

7. *Éles ellenmondás van a törvény 65. és a Szabályzat 114. cikke között.* A törvény azt írja elő, hogy az iskolától 2 km.-nél nagyobb távolságra eső vagy rossz közlekedéssel bíró minden faluban elemi iskola létesítendő, ha a faluban legalább 30 tanköteles korú (7—16 éves) gyermek van. A Szabályzat e távolságot leszállítja 1500 m.-re. Továbbá a törvény szerint abban az esetben, ha több falu van 3 km. közelségben s a közlekedés közöttük könnyű, egy iskolakerületet fognak alkotni és kö-

zös iskolájuk lesz, még ha különböző községekhez tartoznék is. A Szabályzat ezt a távolságot is leszállítja 1500 m.-re. A törvény azt mondja: az iskolától három kilométernél távolabb eső helységekből, ahol 30-nál kevesebb gyermek van és a helységek szétszórta népességük, iskola létesíthető vándortanítóval. A Szabályzat ezt a távolságot is 1500 m.-re szállítja le. Hiszen szép és minden elismerésre méltó a Szabályzat készítőinek az a szándéka, hogy az ország minél sűrűbben benépesíttessék iskolákkal, de ennél a kérdésnél az a baj, hogy iskolai épületek építése és fenntartása a községeket terheli s a jelen esetben éppen a legszegényebb havasi községeket. Már a törvény tárgyalása alkalmával hallottuk, ha jól emlékszünk éppen a jelenlegi belügyminiszter szájából azt az egészen jogos ellenvetést, hogy az iskolai épületek építésének és fenntartásának nehéz kérdését a törvény egyáltalában nem demokratikus módon oldja meg, s ha majd a néppárt uralomra kerül, meg fogja változtatni a törvényt. Hát most itt van az alkalom e kijelentés megvalósítására annál is inkább, mert a Szabályzat a törvény által teremtett súlyos helyzetet még súlyosbítja, mikor e távolságokat a legszegényebb községek terhére még leszállítja, túl lépve a törvény világos rendelkezéseit. A sűrű és gazdag népességű vidékek már meglehetősen el vannak látva az állam által emelt iskolákkal s így e vidékek népessége szinte fel van mentve az egész nép kulturális előhaladása és emelése érdekében hozandó anyagi áldozatoktól. Ezzel szemben a szegény és szétszórta népességű vidékek elviselhetetlen terheket fognak hordani. Méltányos tehát, hogy az állam a maga bevételeiből jöjjön segítségére e vidékek szegény lakosságának. A Szabályzat szerzői, mikor a törvény 65. cikkének szabatos szövegét megváltoztatták, figyelmen kívül hagyták, hogy *e cikk alapján is lehet építeni és fenntartani 3 km.-nél kisebb távolságban levő iskolákat is, mely esetben aztán nem a község hordozza az összes költségeket, hanem az állam is hozzájárul a maga költségvetéséből.*

8. A törvény 200. és 206. cikke szerint a tanítóképzőbe felvétetnek: azok, akik a 4. elemi osztályt elvégezték, az I. osztályba; azok pedig, akik a gimnázium I—III. osztályait végezték, a II—IV. osztályba. A Szabályzat 445. cikke szerint a tanítóképzőbe pályázóknak 12—15 évet betöltötteknek kell lenni az I. osztályra, vagy egy-egy évvel többnek a többi osztályokra. *Világos, hogy itt a Szabályzat szerzői tévedésben vannak. Az a tanuló, aki betöltött 7 éve után iratkozik be az elemi iskolába s a négy osztályt rendes időben ismétlés nélkül elvégzi, az a negyedik osztály abszolválásáról szóló bizonyítványt 11 éves korában kezébe kapja s ezzel beiratkozhatik a tanítóképzőbe. Itt a korhatárt egy évvel le kell szállítani 11—14 évre, különben az az eset áll elé, hogy a jó tanulókat egy évi szünetelésre kárhoztatják, míg beiratkozhatnak, vagy pedig csak azok a ta-*

nulók lesznek felvehetőek az elemi iskola négy osztályának elvégzése után azonnal, akik legalább egyszer ismétlők voltak. Ez pedig nem lehet szándéka sem a törvénynek, sem a Szabályzatnak. Az előbbi eset észszerűtlen módon hátravetné egy évvel a tanulását pályáján való előhaladásában, az utóbbi pedig a tanítói pályára igyekvő ifúság szellemi színvonalát, amely az anyagi ellátás gyengesége miatt amúgy is sok kívánni valót hagy fenn, még inkább leszállítaná. Egyik sem lenne hasznára az elemi oktatásnak s ezért a korhatárt egy évvel le kell szállítani.

*

A Monitorul Oficial 1926 január 25-i 20. számában egy miniszteri rendelet jelent meg, amely elrendeli, hogy azok az erdélyi tanítók, akik 1924 évi szeptember elsején 3 évi szolgálattal bírnak, az ú. n. véglegesítő vizsgát kötelesek letenni. E miniszteri rendeletnek, amint az a következőkből kitűnik, nincs törvényes alapja. Az alkotmánytörvény 137. cikke szerint, amely a régi törvényeket mindaddig érvényben hagyja, míg az összes törvények az alkotmánnyal összhangba nem hozatnak, a magánoktatási törvény kihirdetéséig az erdélyi felekezeti tanítók jogainak alapja az 1907 évi XXVII. magyar törvény. E törvény 2., 9. és 32. cikke szerint pedig a tanítókat oklevelük alapján nevezték ki, még pedig kezdettől végleges minőségben és élethossziglan. A magyar tanítóképző intézetek ú. n. tanképesítő vizsgálatára olyan képesítő vizsgálat volt, minő a régi királyság véglegesítő vizsgálatára, melyen az intézetben az egész tanfolyamon előadott összes tantárgykból vizsgáztak. E tényekből világosan kitűnik, hogy az 1926 december 22-e (mikor t. i. megjelent a Monitorul Oficialnak az a száma, melyben a magánoktatási törvény kihirdetteletti) előtt kinevezett tanítók végleges tanítók s így semmiféle véglegesítő vizsgálatra nem kötelezhetőek. Ez nekik szerzett joguk, melyet sem törvény, sem miniszteri rendelet el nem vehet. Reméljük, hogy a kormány ezt a jogi helyzetét belátva, a fennebb idézett miniszteri rendeletet visszavonja és hatályon kívül helyezi.

*

Felhívjuk még az olvasó közönség figyelmét a tanító- és tanítónőképző intézetek körül felmerülő visszás helyzetre. A magánoktatási törvény 200. cikkelye szerint a tanítóképző tanfolyam tartama 7 év. A három első év feladata a növendéknek olyan általános műveltséget adni, aminőt ad a gimnázium (a középiskola alsó tagozata). Tanterve is teljesen azonos. A gimnázium I., II. és III. osztályát végzők — minden különbözeti vizsga nélkül — felvehetőek a tanítóképzők II., III. és IV. osztályába (206. c.). Ezekből a rendelkezésekből minden kétséget kizáróan világos, hogy a tanítóképzőintézeteknek csak a felső tagozata (IV.—VII. o.) szaki irányú, az alsó (I.—III. o.) teljesen egyenlő a gim-

názium három alsó osztályával. Mégis a magánoktatási törvény 113. cikke úgy rendelkezik, hogy a *felekezeti tanítóképző intézeteknek alkalmazkodniok kell az állami elemi iskolai és tanítóképző intézeti törvény intézkedéseihöz*. Ami az adott esetben tehát azt jelenti, hogy a négy osztályú régi tanítóképzőket, melyekbe a gimnázium négy alsó osztályát végzett tanulókat vették fel, *át kell szervezni hét osztályú intézetekké*. Mondanunk sem kell, hogy ez az átszervezés olyan költségekkel jár, melyeket a tanítóképzőket fenntartó egyházak vagyonuk elreformálása és pénzalapítványaik elértéktelenedése következtében fedezni nem bírnak. Ez új iskolai helyiségek építését, tanári állások szervezését teszi szükségessé, ami olyan összegekbe kerül, amilyen-nel nem rendelkeznek. De a gazdasági okok mellett figyelembe veendő a tisztán kultúrpolitikai, nevelési és didaktikai szempontok is, amelyek legalább is alapos mérlegelést kívánnak.

A tanítóképzőknek az európai államokban kétféle típusát ismerjük. Egyik mondjuk a régi magyar típus, mely csak a négy felső évet választotta külön s tartotta fenn, és tanítványait a középiskola alsó osztályaiból toborozta. A másik az érvényben levő törvény által kívánt típus, mely már a negyedik elemi osztály végzése után elkülöníti a kis gyermekeket az egész nemzet középiskolát látogató gyermekei seregétől s egy mindenestre szűkebbkörű, szegényesebb szellemi környezetet és hatásokat nyújtó légkörben tartja hét éven keresztül. Ha már most azt a kérdést tesszük fel: vajjon melyik típus felel meg jobban az állam ideális követelményeinek, melyik típus képez jobb tanítókat, nem mernék a második javára dönteni feleletemmel. E mellett azt az érvet lehetne felhozni, hogy a gyermek korán, már 11 éves korában dönt a pályaválasztás nehéz kérdésében. Am nem tudom, hogy előnyt vagy hátrányt jelent-e ez? Hiszen tapasztalhatjuk napról-napra, hogy milyen nehéz ez a döntés később, a 17—18 éves korban is. És milyen gyakran előfordul a pályaváltoztatás még ebben a korban is! Ellene azonban fel lehet hozni azt, hogy a társas ösztön egészséges kifejlődésére, amely a késői gyermekkor éveire, a 12—15 évekre esik, mindenestre kedvezőbb és alkalmasabb környezet az a gyermek-sereg, amely a nemzetet alkotó összes társadalmi rétegek gyermekeiből alakul, mint az, amely a szegényebb sorsú és igényű nép soraiból rekrutálódik. Mindenesetre érdemes volna ezt a kérdést a nyugati országok iskolaszervezési példáival megvilágítani. S megvizsgálni azt, hogy minő szerepet játszottak a nagy háboru utáni forradalmakban az egyik, vagy a másik típusú tanítóképzőkben tanult és képesített tanítók? Vajjon melyik típus adta a nemzeti eszméhez, a nemzet hagyományaihoz hűbb tanítókat s melyik szolgáltatta az internacionalizmus zavarosában halászó anarchista elemeket?

De visszatérve kérdésünkre, rámutatunk arra, hogy tudomásunk szerint a régi királyságban is vannak tanítóképző inté-

zetek, melyeknek csak a felső tagozata működik: Fălțiceni-ben, Focșani-ban, Râmăuicu-Nălcesban. Ha állami intézetek működhetnek csak felső tagozattal, miért ne működhetnének felekezetiek is. Reméljük, hogy a törvény végrehajtása előtt a felhozottak alapos mérlegelés és megfontolás tárgyává tételnek s a felekezetek nem sodortatnak olyan nehéz helyzetbe, melynek pénzügyi terheit viselni nem képesek.

Némileg összefügg az éppen tárgyalt kérdéssel az, hogy a törvény ugyanazt a 7 éves tanfolyamot és képzést írja elé a gyermekkereteket vezető ovónők részére is, aminőt a tanítók és tanítónők részére. Az ovónő feladata jelentékenyen más, mint a tanítónőé: az anyának legjobb értelemben vett helyettesítése, szeretettel és jóindulattal teljes foglalkozás a kicsinyekkel. Ő ismereteket nem közöl, legfeljebb kis verseket, imákat, játékokat tanít be. Idő-, pénz- és energia pocsékolás, hogy ne mondjuk: hiú nagyzolás, ezektől is hét éves tanfolyam hallgatását és tankepesítő vizsgálat letetését követelni. Véleményünk szerint egy általános irányú alsó tagozat végzése után elég volna egy-két éves ovónői tanfolyam hallgatását követelni tőlük. Nem hiszem, hogy az állami gyermekkeretekben csupa ilyen hét évet végzett ovónők alkalmaztattak volna, vagy alkalmaztatnának jövőben. Mikor még az iskolákban is olyan sok a törvényes képesítés nélküli tanító!

Ezzel be is fejezzük tartózkodásunkat abban a reményben, hogy a közoktatásügy vezetői figyelmükre fogják méltatni megjegyzéseinket s el fogják enyésztetni azokat az ellenmondásokat, melyek a törvények s a vonatkozó végrehajtási utasítások között felekezeti iskoláink hátrányára fennállanak.

Dr. Gál Kelemen.

ERDÉLYI REGÉNYEK.

Szabó Mária: *Felfelé!* Budapest 1925. Napkelet-Könyvtár 12-13. — Ligeti Ernő: *Föl a bakra!* Kolozsvár 1925. Az Erd. Szépmíves Céh kiadása. — P. Gulácsy Irén: *Hamueső!* Kolozsvár 1925. Az E. Sz. Céh kiadása. — P. Gulácsy Irén: *Fergeleg!* Kolozsvár 1925. Pásztortűz-Könyvtár 1-2. — Berde Mária: *Haláltánc.* Budapest 1924. Athenaeum. — Berde Mária: *Szent szégyen.* Marosvásárhely 1925. Az E. Könyvbarátok Társaságának kiadása. — Berde Mária: *Romuald és Andriána.* Pozsony 1926. Concordia. — Tabéry Géza: *Szarvasbika.* Budapest 1924. Athenaeum. — Kós Károly: *Varju nemzetség.* Kolozsvár 1925. Az E. Sz. Céh kiadása. — Makkay Sándor: *Ördögsekér.* Kolozsvár 1926. Az E. Sz. Céh kiadása. — Gyallay Domokos: *Vaskenyéren.* Kolozsvár 1926. Pásztortűz-Könyvtár 9.

Egy regényíró teremtő vágya számára nincs kedvesebb és megfelelőbb tématermő idő a nagy változások, nagy sorsfordulatok, nagy átmenetek idejénél. A réginek szívós küzdelme a feltörekvő újjal, vagy az új hirtelen rászakadása a régire olyan viszonyokat és helyzeteket idéznek föl, melyekben az embernek emberisége egész erejével kell harcba szállania vagy az egyik vagy a másik részen; közömbös vagy tétlen nem maradhat senki és tragikus összeütközések súlyát, fájdalmak szívbe markolását, épp úgy el kell viselni tudni, mint bölcs rezignációval keresni a jobb jövőendő kilátásait. Sienkievicz ily időknék köszönhette mesterművének világsikerét. Herczeg is ily időkből merítette a *Pogányok* tárgyát. Az erdélyi írók közül kiváló P. Jánossy Béla is szerencsésen választotta a kereszténység és pogányság küzdelmeinek idejéből *A császár bűnbakjai* c. regényének témáját, kár, hogy nem adta ki önálló kötetben is.

Ha pedig osztályrészül jutott a költőnek, hogy ilyen időknék részese lehetett, kínálva kínálkoznak a legkülömb témák a feldolgozásra. Így született meg *Az új földesúr* azoknak a küzdelmeknek halhatatlan rajza, melyeket Jókai is átszenvedett.

Rass Károly mutatott rá az *Erdélyi Irodalmi Szemle* utóbbi számában, hogy a közeli évek átalakulásai valóságos „új irodalmi aranymező” nyitnak meg az írók számára.

Ezt az „aranymező” Balogh Endre már régen, akkor megtalálta, midőn a sebek még legsajgóbbak voltak. A *fehér rügy* c. alkotásában, melyet kis regénynek nevezett, először világított rá művészien e küzdelmes idők átalakulásaira, először szólaltatta meg a lesújtott lelkek vergődését. Sajnos, hogy nem volt ideje nagyobb szabású kompozícióban megtenni ezt.

Mert az „aranymézó” kibányászásához nem elegendő „tükördarabokat” szedni össze, vagyis nem elegendő a részletek bármilyen pontos megfigyelése. Ehhez is, mint minden művészi alkotáshoz, szükséges egy nagy, mindent átfogó, egy célra irányító gondolat, mely az egyes ember küzdelmében az egész küzdelmét, szenvedésében az egész szenvedését, reményében az egész reményét meg tudja érezni és éreztetni.

Az erdélyi regények közül eddigelé három veszi tárgyát az utóbbi évek átalakulásaiból: Szabó Mária *Felfelé!* Ligeti Ernő *Föl a bakra!* és P. Gulácsy Irén *Hamueső* c. regénye.

Hosszabb, rövidebb ismertetés vagy bírálat mindegyikről jelent már meg, mint azok legtöbbjéről is, melyekről, mint az erdélyi regényírás termékeiről, itt szólni akarok. Szándékom, hogy mindenre, — de elsősorban természetesen művészi szempontokra kiterjeszkedve lehető részletes megítélés alá vonjam e műveket abban a reményben, hogy munkám nem lesz hiábavaló se az olvasók tájékoztatására, se az írók eszméltetésére nézve. A becsületes szándékú kritika hasznos, még ha téved is.

1. Szabó Mária: Felfelé!

„A földből fakad minden áldás. Hozzá tér vissza minden fájdalom. Harcaink az ő vívódásai. Bánatunk az ő véres kínja. Álmaink, vágyaink az ő akarásai.” A földnek, mellyel az ezer éve földet túró magyar lélek egybe van forrva, mely minden időben megkövetelte kettős áldozatát: verejtékét táplálására, szíve vérét oltalmazására, a földnek, ápoló bölcsőnknek, eltakará sírunknak ősi miszteriumát még senki sem fogta fel oly áldozatos és megértő lélekkel és senki sem hirdette oly művészi megnyilatkozással, mint Szabó Mária hatalmas regényében, mely *Felfelé!* címmel a *Napkelet Könyvtára*-ban jelent meg Budapesten.

A földnek nagy fájdalmai voltak a multban, mikor véres erőszakosságok ejtettek rajta mély sebeket, vagy új urak szeretetlensége ült a pusztuló régiek szeretete helyébe és szinte állandóan élt méhében, mikor legszerelmesebb, legverejtékezőbb fiait csak mostoháinak kellett tartania. Ezeket a fájdalmakat Jókai, Vas Gereben meg-megérintették, de Eötvös József nemes lelke volt az, mely megdöbbenő mementóként tárta fel műveiben. Hogy azután a birtokosok egy nemes gesztussal ezt a fájdalmát megszüntették, — nemsokára még súlyosabb, még gyötrőbb szenvedés szakadt rá: a régi birtokosok könnyelműsége vagy szerencsétlensége nyomoruságot árasztott verejtékező művelőire is, kik elé csak két lehetőség meredt akkor: vagy a vasuti munkás zubbonya vagy Amerika. Ez időkbén Mikszáth Kálmán és Herczeg Ferenc érintették meg a föld fájdalmát: amaz fatalista belenyugvással, mely kacagtató gunyolódásba torzult, emez tehetsége gazdagságából inkább csak mellékesen a *Honszerző* című regényében.

Nagyon fölületesen, nagyon kevés igaz megértéssel és szeretettel néztük a magyar föld fájdalmát, mikor megindult és csúszott, csúszott egyre csúszott a régi nagy- és kisbirtokosok alól és megkezdődött rontására a szocializmus is.

Aztán jött a háború és jött a földosztás. Ekkor hozzá tért vissza minden fájdalomunk, — álmaink, vágyaink az ő akarásai lettek. És ekkor telt meg Szabó Mária lelke a föld rajongásával, mely megadta neki, hogy megértse kínját és hirdesse szavát: A földből ered minden áldás, ha teljesítjük kötelességünket vele és az érte verejtéket áldozókkal szemben, ha hívását megértjük és készek vagyunk áldozatul vetni neki mindent, még a szerelmet is, ha kitarunk mellette nehéz viszonyok között, csapásokkal tusakodva, győzve vagy legyőzve. Mert „kisebb egységekre bontva is egész ő, benne van az élet, benne van az igazság, benne van az álmok megváltása!”

Ebből a meglátásból fakad az első intuíció, mely Szabó Máriában a kifejezést kereste, hogy művészetté teremtődjék.

A kifejezés keresése nem volt nehéz, mert rendelkezésére volt saját egyénisége, saját maga. Az egyetlen igaz forrása ez minden nagy művészi alkotásnak. Ha nem buzog a művészen lírizmusának bősége, szubjektivitásának kincses gazdagsága, hogy megteremtse belőle alkotását, külső támasztékok csak mesterkedésre, utánzásra, kontármunkára kényszerítik. Szabó Mária lelkében saját élményekül átdolgozva és átszenvedve benne él az emberi élet egész gazdagsága emelkedettségével és alantosságával, eszmei tartalmával és reális valóságával, átfoghatatlan egyetemességével és aprólékos részleteivel. S mindez nem elvont, élettelen tömeg, hanem élő valóság, mely életét csak részben köszöni elméje átható erejének, annál igazabban szívje szeretetének, lelke finomságának. A szeretettől buzgó szív és az érzések soknemű változatára finoman visszarezgő lélek, meg a kettő harmonijából származó megértő megbocsájtás és megbocsájtó megértés vezették Szabó Máriát, a nőt és művészt, mikor intuíciója kifejezését kereste és megtalálta. Így született meg Horváth Ágnes története: a föld miszteriumának, az érte való küzdésből fakadó áldásnak és életnek kifejezése egy fiatal leány életsorsában, összekapcsolva a nő legmagasztosabb hivatásával, az anyasággal. Így teljesedett ki a költő gondolata: a föld szeretete és „az életadásra felszentelt anya” egy szebb, jobb, nemesebb jövő zálogai, amelyekben testvérölelésre nyílnak majd a karok és az egyik szív melegéből árad majd a meleg a más szívébe.

Ezzel Szabó Mária a szétdarabolt, síró magyar föld problémáját belekapcsolta az emberiség nagy problémájába: egyetemes érdeküvé emelte művét anélkül, hogy elszakította volna magyar talajától. Műve ilyen megfogásával nemcsak hatalmas költői emelkedettségről tesz tanuságot, hanem arról is, hogy akkor szolgálhat a művész legteljesebben az egész

emberiségnek, mikor leghívebben szolgál a maga népének.

Szabó Mária teremtő művészi erejének ez a magasra szárnyalása első nagy alkotásában méltán meglepheti még azokat is, akik kisebb írásait figyelemmel kísérték; de még meglepőbb, hogy ez az erő nem fogyott ki, még csak nem is lankadt meg egész művén keresztül. Ezt csak az magyarázhatja meg, hogy Szabó Mária ismét és mindig magát adja művében: az életből, az emberekből, a természetből és mindemből azt és annyit, ami és amennyi elméje és szíve munkájával, dologtevő napok robotjában, kínlódó éjszakák vergődésében sajátjává lett. Ez ez sok, nagyon sok. Éles, látó szemével átkutatta az emberek és dolgok belsejét, megismerte az élet száznemű szövedékét és a valóság igazságát meggyarapította olvasmányainak tömegével. De mindezek között megőrizte nőiességének finomságát és hitét, megőrizte álmait, hogy magával bizonyítsa művének befejező sorát: „A nagyon élve-élő ember nem bírná az életet álmok nélkül tovább.”

Szabó Mária énjének e gazdagságából alakult ki a *Felelé!*

A Tamássy testvérek, Miklós és Horváth Ákosné Tamássy Agnes, együtt jutnak a végrendelet nélkül meghalt nagybátyjuk után egy háromezer holdas birtokhoz. Miklós belenevelődött a jómódba, Horváthné egyszerű tanárné volt, akit és férjét is, akinek egész élete csak az iskola volt, megzavart az örökség és legszívesebben lemondtak volna róla. Mégsem tették gyermekük, a 14 éves Ágica kedvéért, sőt abba is belementek, hogy ott hagyják a debreceni tanárságot és kiköltöznek birtokukra, Ómonostorra. A regény a két testvér osztozkodásával kezdődik, de ennél jobban megragadja érdeklődésünket Ágica, aki el is dönti az osztozkodást azzal, hogy az új kastély helyett az elhagyatott ó-kastélyt kéri el mamájával.

E jelenet egyszerű a kis lányt állítja előtérbe és megérezzük, hogy ő lesz az, aki ezután érdekelni fog. Az események ilyenén megindításán, meg azon, ahogyan nyomban utána az előbbi dolgokat beleszővi az író, azonnal megismerjük a művészi alakító kezet. Különösen azon, hogy a multat Ágica csalogatja elő anyja visszaemlékezéseiből s az ő élénk képzelete színezi közvetlen hatásúvá. Így lesz Ágica cselekvő személlyé még olyan eseményekben is, melyekben semmi része nem volt és így nyer az egész mű olyan szoros egységet, hogy szinte epizódok és kitérések nélkül halad a főszemély folytonos részvételével.

Mert minden vele, általa vagy érte történik, amint kibomlik előtte gyermeki, iskolai bölcsességgel telt lelke egész addig, míg feljut az érettség gazdagságára és a legmagasabbra, a jobb jövődőt méhében hordó anyaságra. A felfelé haladás ez útjának széles, epikus rajza, rendkívül mélyreható megvilágítása, színes, néha ragyogó, többször elboruló képek sorozata, kis és nagy események egymásbafonódása — ebből áll a regény.

Szabó Mária semmit sem felejt ki, semmit sem hanyagol el, ami Ágica lelki fejlődésére hatással van. S talán e nagy bőséget kifogásolhatnánk is, mivel néhol meglassítja az események menetét és akadályozza a hatásosabb, drámaibb előadást. Sőt az író reflexiókra, magyarázatásokra csábítja. De eljárásában mindig találunk valami bensőséget, Ágicára áradó szeretetét, vagy valami aggodalmaskodást, hogy jól megértesse magát, vagy valami egyéni élményt, mintha magáról tenne vallomást, úgy, hogy kifogásunk elhallgat. Különben is Szabó Mária olyan író, akinek minden szava nyomatékos, érdekes, mivel komoly lélekből és írói feladatának komoly átérzéséből fakad. Meg mindenütt kicsillan belőle a művész.

Ha megfelelkezünk a vadászvacsora jelenetében a zsu-gori tanító groteszkül túlzott és fölösen elnyújtott evéséről, nincs egyetlen sor sem a könyvben, mely nem volna igazán művészi. De mindenik közül kiemelkednek azok a sorok, melyek Ágica és Pál álomba járó szerelméről szólnak végtelenül finoman, lélekből indulóan és lélekbe hatóan. Ágica Velencében találkozik Pállal és egy hajón végig utazzák Itália partjait. Óh, hogyan törhetnék meg szerelmük boldogságát csak egy szóval is! Ki merné megzavarni a lelkeknek ezt a teljes harmonikus találkozását, a gondolatoknak ezt az összesimulását, az érzéseknek kibeszélés nélkül is bizonyos viszonzását, midőn Ágicának férfiak iránt eddig mozdulatlan szívéből buzog, árad a melegség és öleli forró öleléssel, fonja szerelem-fátyolba ezt az idegent; az öntudatlanul vártat, az egyetlent! Páratlan ez a jelenet, a világirodalomban sem sok van, amely versenyre kelhetne vele.

Szabó Mária művészi kiválósága érvényesül a jellemzésben is. Természetes, hogy legtöbb gonddal Ágicával foglalkozik. Mint minden alakjánál, nála is rendkívül egyszerű, de természetesen adódó helyzeteket használ fel jellemzésére, Voltaképen a regény minden eseménye, helyzete, fordulata azt szolgálja, hogy Ágica egyre gazdagodó lelkét, egyéniségének teljességét megismerjük, s ezt el is éri az író úgy, hogy Ágica irodalmunk egyik legigazibb női alakjává lesz. Mellette nagyszerű, egész emberként emelkedik ki az öreg Juhász, az okos, józan, földszerető magyar paraszt. De minő finom lelki tulajdonságok vannak a durva külső alatt! Ágicához legközelebb állanak a szülei, de mindkettő megértés nélkül nézi leányát, aki fokozatosan el is különül tőlük. Mindkettőt jól jellemzi az író, de nem emeli ki őket s ez nem is baj. Kivált Horváthra nézve, aki csak tanári helyzetben (ülve) érzi magát egész embernek, így könnyen válhatnék nevetséges alakká, de azt nem érdemli. Azért élő alakok, mintahogyan él a regényben mindenki, ha csak egy szó vagy vonás is az, amivel illeti őket a költő. Mert léleklátása mindig mélyreható, a leglényegesebb vonásokat intuáló és kifejező. Lehetetlen erre példát fel nem hoznom. Horváthné nagyon szerette unokaöccsét, Miklóst. Azt hitte, azért

szereti, mivel Ágicának szánta és leánya boldogságát várja tőle. Pedig „ebben a szép, erős fiúban a maga sivár lányságának megálmodott ideálját is szereti, — magyarázza az író, — aki soha sem jött el, akihez hasonlót nem is látott, s aki most... egyszerre elevenen, valóság gyanánt lépett be az életbe. Nem volt ebben a rajongásban semmi bűnös vágy, sem betegség. Szép és tiszta volt ez az érzés minden oldalról nézve, de az igazi felgerjesztője mégis csak ez volt.“

Mintahogy belát a lélek mélységeibe, meglátja az élet durvaságát is. De ebből soha nem láttat többet művében, mint amennyi okvetlenül szükséges. Mégis valami jóleső, tiszta reálitás ömlik el regényén. Ezt főként elegánsan egyszerű, tiszta, kifejező stílusával, természeti megfigyeléseinek érzéki igazságával éri el. Így kialakuló képei mindig szemléletesek, anélkül, hogy túlzottan színeznék, vagy keresettekké tennék. A természet külső képe alatt mindig ott rezeg a lélek is. Gyönyörű példa erre mindjárt a művét kezdő kép, melynek soraiban szűzies finomsággal remeg a tavasz-várás érzéki izgalma.

Szabó Mária regényének színhelye az a gazdag televényű föld, mely Magyarország és Románia határán terül el. Ott gazdálkodott Ágica. Egyszer aztán keresztül akadt az országuton egy gerenda, az új országhatár. Ágica innen jutott rajta, és egyszerre egész szívével érezte Erdélyhez tartozandóságát. „A nagy hegyekről jövő keleti szél mintha csatlakozásra buzdította volna... Nem látott még Erdélyből semmit, de elképzelt mindent. Mintha egy régebbi életben már egyszer öntudatlanul odatapadt volna, mintahogy most nagyon tudatosan oda akart tapadni.“

Ezt írja Ágicáról az író, aki maga is ott lakik, ahol hősnője, aki szintúgy ideszakadt Erdélybe és aki magáról teszi a vallomást: Nagyon tudatosan oda akar tapadni Erdélyhez. Keresi is műveivel Erdély lelkét, hogy befogadja egészen. Regényével is ezt akarta, de itt nem tudta megjelentetni. A kényszerűség vitte Budapestre. Mégis nekünk szól műve, mégis a mienk az. Hiszen mi vagyunk, „akik fájdalmasan éljük az életet“, nekünk kell épen ezért végzetesen az álmódás.

Köszönjük Szabó Máriának, hogy ezt megadta nekünk.

2. Ligeti Ernő: Föl a bakra!

Szabó Mária koncepciójában egész teljességében kifejezésre jut a mai Erdély problémája: a földhöz való ragaszkodás az az erő, melyet megingathat, de meg nem dönthet a váltózás, mely új helyzetünkbe sodort; sorsunk pedig nemcsak a magunk sorsa, belekapcsolódik az az egész emberiség sorsába, melynek jobb jövődjén nekünk is dolgoznunk kell.

E széles koncepcióval szemben csak egy osztálynak, a hivatalnok osztálynak sorsa ragadta meg Ligeti Ernőt. Látta,

amit mindnyájan láttunk, mily riasztó hatással volt az új uralom a hivatalban levőkre és milyen tájékozatlanság, iránytalanság tette sorsukat még riasztóbbá. Kifordult magából egy egész társadalmi osztály, mely a hivatal szobájában érezte magát teljes embernek, mely az életet akták tömegén át látta, mely arra volt nevelve és szoktatva, hogy magán tudja mindig egy parancsoló, de egyben gyámolító kéz hatalmát. Élete folyását a státus rendező, fizetést szabályozó és nyugdíjat biztosító paragrafusok, élete módját a hivatalok fokozataiban kifejeződött szokások úgy megszabták, hogy gondja alig volt, és gondolatra se igen volt szüksége.

Akkor egyszer vége lett mindennek. Az ügyesek, az élelmesekek hamar fölísmerték a helyzetet és menekültek; a naivak és optimisták maradtak. Maradtak mások is, akiket sok mindenféle ok kötött ide Erdélyhez, — talán egy sár a Házsongárdban; de legtöbben voltak, akik csak élheteitlenségből, meg a jogból és igazságból táplálkozó optimizmusból nem mozdultak. Ezek, partra vetett halak, élték át azt a tragikomikus sorsot, melyben oly fájdalmas volt az a sok szenvedés, vergődés, mely sújtotta őket és mosolyra gerjesztő az a rátartiság, mellyel állapotukat takargatni iparkodtak és az a gyámoltalanság, mellyel semmihez fogni nem tudtak. De míg ajkunkon mosoly jelent meg, szívünk vérezett és úgy akartunk volna tenni értettük, lendíteni rajtuk, — mikor magunk is, akik ebben vagy abban megkapaszkodhattunk, alig győztük elviselni vagy kivédni a ránk célzó csapásokat.

Dickens szívére és művészetére lett volna méltó megrajzolni az ittmaradó, esküt nem tett szegény magyar tisztviselők sorsát.

Ligeti Ernő vállalkozott erre *Föl a bakra!* c. regényében, de Dickens szíve és művészete nélkül. Szinte csodálatos, hogy nem érezte meg, hogy nem a naturalizmusnak affektált érzés nélkül valósága kell e témához, hanem meleg szív és megértő lélek, mely egybeforr a hőssel, akinek sorsában teljesen részt vesz, hogy így visszaadhassa belőle mindazt, ami emberi és ami faji, és megéreztesse, hogy ebben a sorsban benne fáj nemcsak osztályos társának sorsa, hanem az egész magyarságé is. Ligetinek e téma kívülről adódott, nem lelkében fogant. Nem azt látta meg, hogy a magyarság és ennek egy része, a tisztviselők, mily lelki válságon, anyagi és erkölcsi megpróbáltatáson megy keresztül, és nem ez egyetemes elgondolás számára keresett kifejezést, hanem csak a konkrét tényt vette észre és azon volt, hogy ehhez gyűjtsön minél részletesebb megfigyeléseket. Intellektusával dolgozott, nem szívével; tudós munkát végzett, nem művészt. Meg is rajzolt egy hű képet, de amely hidegen hagy. Megadta a tisztviselő nyomorúság emberi dokumentumát, egy bizonyos időnek pontos tényfölvételét, melyet könyvéből tudomásul veszünk, mintahogy tudomásul szoktuk

venni a tudós eredményeit. De „átkozott intellektuálitás“ (148. l.) — hová lesz így a lélek? Ligetit nemcsak intellektusa akadályozza, hogy művészi legyen, hanem az is, hogy inkább újságíró, mint író. Nem magáról vallja, de róla is igaz, amit művének egyik alakja, a költő Kelemen, mond magáról: „Nekem így kell gondolkoznom, mint újságírónak, enyém a zolai valóság“ (61. l.). Mint a jó riportert, ez érdeklő első sorban. Így kerülnek művébe azok a jelenetek, melyek alig kapcsolódnak tárgyához, de elsőrendű riportok. (Krompacher vacsorája, az Unió-bank bukása, a strandfürdő stb.) Am Ligeti nemcsak riportert, vezércikkíró is. Ilyeneket ír a magyarság szervezkedéséről, a zsidóságról, Erdély lelkéről, stb. A riportokban is, a vezércikkekben is nemcsak művészi hibák vannak, mivel a fölösen elnyújtott részleteknek hőse lelki alakulásához kevés közük van, hanem ezekben riasztja meg leginkább olvasóit fölényeskedése, pesszimizmussal és cinizmussal körített mindent jobban értése. Pedig újság, igazság, szellemesség kevés, csak rabulisztika van sok ez okoskodásokban. Ezeket olvasva valahogyan úgy vagyunk Ligetivel, mint hőse, Elekes, Sternnel, a szerkesztővel. „Stern most már ... oly biztosan, mintha nem is lehetne másként, mondotta el felfogását. Valahogyan hasonlított Stern fellépése Tarnóczyéhoz, csak nem volt olyan szuggesztív ... és főképpen hiányzott Elekes részéről az az előlegezett bizalom, amely kijárt Tarnóczyinak, az ő testi-lelki barátjának, de már Sternnek ... akit nem is tekintett magához közelállónak semmiféle tekintetben, már nem“ (74–75. l.).

Nem, Ligetinek sem tudunk bizalmat előlegezni, őt sem tekintjük magunkhoz közelállónak, — és ennek egysesegyedül ő maga az oka.

Stern, aki az író szócsöve a műben, azt mondja egy helyt (75. l.), hogy a faji hovátartozandóságnak (— így mondja!) nem tulajdonít nagyobb fontosságot, mintha szőke lenne, vagy barna. Am legyen, — bár nincs így, mert büszkén tud hivatkozni a maga fajtájára és minden asszimilánskodása ellenére is kiütöznek belőle faji tulajdonságai, — de ebből legkevésbé következik, hogy lekicsinyelje a magyarságot, lemosolyogja az Elekeseket és érzélgősségnek bélyegezze az erdélyiességet. Ezt egyébként érdeme szerint megmondta már Ligetiről Rass Károly regényének bírálatában (EISz. III. I. 92. l.), csak azt kell még hozzá tennem, hogy ez a szakadék, mely közle és a magyarság között tátong, a legfőbb oka és magyarázata annak, hogy műve nem tud szívünkhöz férközni és őt magát sem tudjuk mint magyar íróként egészen magunkénak vallani. Ezért van az is, amit így fejez ki: „Minden csak kezdés, újra kezdés, az ember nem futhatja ki a formáját“ (62. l.), vagyis mindaddig, amíg teljesen őszinte és kétlakisága helyett vagy csak magyar, vagy csak zsidó nem lesz, (ha meg lehet ezt tenni), nem futhatja ki a formáját, tökéletlen kezdés és újrakezdés lesz minden alkotása.

Az eddig mondottakból már világos, milyen a *Föl a bakra!* művészi értéke: nem egy nagy gondolatnak célja tudó kifejezése a mű, hanem egy keserves időnek pontos megfigyelésű rajza, melyet nem melegít át és nem hoz közel a szívünkhöz az írónak részvevő szíve, megnyerő líraisága.

Tárgyában mégis van eredetiség, mivel Elekes Péter sorsa valóban új eleddig irodalmunkban; de ez eredetiséget meglehetősen ellensúlyozza Elekesnének nagyon is ismert története.

Elekes alügyész volt, mikor bekövetkezett a változás. Hivatalát veszlette, mivel nem tett esküt; később jelentkezett, de a visszahelyezésre való várás ideje alatt csak úgy tud megélni feleségével és két kis gyermekével, hogy eladogat mindent, ami csak nem a legszükségesebb. És haj, egyre több-több holmi, ruha bizonyul ilyennek. Lassanként kezd a valóságra ébredni, de gyöngé akarató és tépelődő létére nem tudja elszánni magát semmire. Végre felesége, Domáldi Mariska, rábírja, hogy a várakozás helyett nézzen állás után. Kap is állást Kropmacher bankjában, hiszen alügyész korában a marhaszállítás körül elkövetett gazságok miatt bajba jutott bankvezért ő mentette meg a börtöntől. Meg is van a bankban ennek bukásáig. Rövidesen elkövetkezik ez, hiszen a bank nem volt szolid üzlet.

De ez a rövid idő is elég volt arra, hogy előkészítsen Elekes számára egy végzetes zivatart, mely egy teljesen egyéni tragédia hőisévé teszi őt. Ez a tragédia lesz az a tisztító tűz, mely elvégzi rajta azt, amit népe tragédiája nem tudott: kivzeti a gyámoltalanságból és megmutatja az élet felé a tisztességes munka útját.

Eleddig Elekes boldogan élt feleségével, aki, ha nem is szó nélkül („Mariska nem hősi természet” — állapította meg az ura), de híven kitartott vele a nyomoruságban; most részt akart venni a megélhetés mindennapi munkájában és Várdaynak, a nagyszerű publicistának — alakja Ligeti egyik legélesebb portréja: a megszólalásig hű, — segítségével bejut a „szerkesztőségbe” gépirónak. Itt kezdődik voltaképp az asszony regénybeli élete, melyet ügyesen vezet be az író multjának elmondásával és az elemző jellemzés is elég jó, melyet róla nyújt.

A szerkesztőségi „fiuk” közül Kelemen, a lírai költő, érdeklődni kezd Mariska iránt és ez a zavaros fejű, hitvány bohém szeretőjévé teszi az asszonyt, majd gondoskodik arról is, hogy más kezére jusson.

Kelemen Istvánban az újságíró típusnak egyik nagyon közönséges példáját mutatja be Ligeti, s mert ilyen közönséges, nem is tud iránta érdeklődést kelteni. Jellemző mégis egész beállítása magára az íróra. Kelemen annak a magasabb erkölcsi felfogásnak hirdetője, melyet holmi közönséges polgár — „az ős, hamisítatlan polgár, eredeti csomagolásban” — (és azzal a magasabbrendűséggel kimondva, mint Kelemen teszi a 64. lapon) erkölcsi nihilizmusnak szokott nevezni. Ezt a sivár erkölcsi

felfogást Ligeti ugyan épp oly közömbösen veszi, mint akár-milyen egyszerű tény, mégis Kelemen iránt való vonzalma, mely több dicsérő jelzőjéből kiérzik, meg néhány jelenet erős kiszínezése elárulják, hogy nincs ellenére. De mért is volna, ez a felfogás — sajnos — még több erdélyi regénynek lesz egyik legjellemzőbb vonása.

Egyébként Kelemenről több érdekes dolgot megtudunk. Így azt, milyen az a Páris, mely után úgy óhajtozik és milyen a szép és újszerű beszéd (69. l.). Ilyen: „Mariska, tudja hol találók e városban egy kicsi hamisíthatatlan Párist? (Az írás-jeleket nem én hagytam el, a hamisíthatatlan-t sem én hamisítottam meg.) Maga ott sohasem járt, mert a maga fajtájú tisztességes keresztény uriaszonyok oda nem járnak. A központi barban. Drága tyúkok, álmisszek, a gyomrukig meztelenek, de televannak a mámor éjszakáival . . . A félhülye milliomos Mendel fizet nekik, de hozzám röhögnek az asztaltól . . .” (68. l.) A transzilvanizmus egyik fajára is kioktat: „Én ki se mennék e nyomorult városba, ahol ha esik, itt-ott még kötésig ér a sár, ez is „transzilvánizmus”. (68. lap) Kelemen világosít fel arról is, mi az erotika: „Az erotika lelki dolog, átizzik rajta a lüktető vér, izom, formák s mégis minden anyagtalanság.” (70. l.) Bizonyára ez az igazság vezette az író, mikor megírta azt az undorító jelenetet, melyben Mariska gondolatban megcsalja, míg eltűri férjét. (91—92. l.)

Persze Elekes nem tudott semmit felesége zülléséről. A közeli dolgok meglátására nem volt szeme, hiszen a bank bukása után kenyerét vesztette és ismét meg kellett kezdenie a kálváriajárást, hogy állást szerezzen magának. De semmi se sikerült neki s most már feleségétől is szemrehányást kapott. „Egy olyan ember, amikor még keresni sem tud” (91. l.) lesz belőle. Mariska annál inkább készült a jövőjére — bár nem az ura, hanem a Kelemen kedvéért — és színésznő akart lenni. Elekesben pedig érni kezdtek új gondolatok, a régieket kezdte elhagyogatni, — Ielkének ez a stádiuma megihleti az író is és néhány szép lapot sugall neki, melyeken mintha földobogna eddig elnyomott szíve is. De Elekesnek még át kell mennie egy nagy lelki megrázkódáson, hogy új emberré váljon. Ez is bekövetkezik, mikor Mariska először nem megy haza éjszakára sem. A lelki krízis nem nagy jelenetben nyilvánul meg — erre már a meggyötört Elekes igazán nem lett volna alkalmas; — súlyos beteg lett. Mire meggyógyult, Mariska már Tordán játszott. Már nem bánta, már semmit sem bánt. Még egy-egy végig koplalt nap, még egy ostoba remény Braziliába, aztán az új élet, a munka, a megváltás : fiakkeros lesz.

Elekes történetét jól összetartja az író szerkesztő ügyessége. A mese menetét meg-megtöri ugyan egy-egy részletes elemzés, vagy bő lére eresztett okoskodás, de hosszabb epizód alig zavarja. Ligeti érdeméül kell felhoznunk, hogy nem

csábította magát olyan területekre, melyeket nem ismer oly sok aprólcokos megfigyelésből, mint a bankvilágot, a bart, a szerkesztőséget, a színiiskolát, melyekről jó képet rajzolt. Különösen élénkek hírlapíró társairól vett pillanatfölvételei.

Rass Károly jól jellemezte Ligeti stílusát és hajlandó vagyok elhinni neki (EISz. I. 1. 92.) azt is, hogy „néhol maga rontja el” mondatszerkezeteit; de az ellen, hogy nyelvünk helyessége ellen szabad legyen vétkezni azért, mert valaki nem akar túlságosan pedáns lenni, a leghatározottabban tiltakozom. Úgy is az elnéző bírálók lelkét terheli, hogy az erdélyi írók stílusa már közmondásszerű kezd lenni ott, ahol a magyar nyelvnek tisztaságát és helyességét még becsülik. Azért bizony meg kell róni az ilyeneket: „két pozsgás arcú gyerek” (16. l.); visszaidézte *magának* azt az időt, amikor mint *póttartalékosnak* vonult be (34. l.); irigylem a költőket, akiknek nincs más dolguk, *hogy* egyik rímet *odakeressenek* a másikhoz (38. l.); az *összesség iránti* kapcsolata (53. l.); a helyzet józan megítélését Pétertől hiába is *várt volna* (54. l.); *önmegfeledezett* pillanatában annyira ment (72. l.); kérdéseinkre is, *amelyben* (74. l.); a . . . bukása . . . *foglaltatta* a várost (90 l.); nem volt hőmérője, hogy *lemérje magát* (139. l.) és a többi. Különben Ligeti még jól ír P. Gulácsyhoz képest, azért bővebben majd ennek a regényénél foglalkozom a helyes magyarsággal.

Mi most már Ligeti művéről az ítéletünk? Az, amit maga megírt Kelemenről: „Noha meg sem akart állani mindaddig, amíg olyan nagy ember (nem, — a helyesség megkívánja e szót, ha Ligeti ki telejtette is) lesz, mint Balzac — az írásnak nekigyürkőzni nem igen szeretett és ha rá is szánta magát megírni azt, ami nem volt feltétlenül muszáj, úgy készült el vele, mint a szabó postamunkájával: kellő fáradtsággal jó ruhát lehetett volna belőle csinálni, de így minduntalan meglátszott a sok férc és cernaöltés” (59. l.)

3. P. Gulácsy Irén: Hamueső.

P. Gulácsy Irén a falu életében történt átalakulást és a belenyugvás küzdelmeit akarta megrajzolni művében, hogy így rámutasson a magyar faj szívósságára és megmentésének módjára. Kétségtelenül helyes elgondolás volt ez, és ha meglett volna az íróban a nagy, egységes koncepció alkotására való erő, a *Hamueső* legjobb regényeink egyike volna. Mivel azonban éppen ez hiányzik P. Gulácsy Irénből, műve legkevésbé mondható sikerültnek.

A *Hamueső* első intuíciója abból a lelkiállapotból villant meg az író képzetében, mely az új állapotok bekövetkezésének dőbbenetéből, az új uralom berendezkedésének zavarosságából, sok keserűségéből és a belenyugvás kényszerűségéből fakadt benne. De nem volt meg hozzá az ereje, hogy minden

gondolatát erre koncentrálja és sokféle és soknemű meglátásait egységes képben fejezze ki, melyből kiragyogjon első meglátását átfogó alapgondolata, egész alkotásának célja. Így első intuíciója zavarossá lett. Mindjárt észrevehetjük ezt műve kezdetén.

Miután az előzményekről röviden és elég jól tájékoztatott, látjuk az új bírót, Bass Menyhértet, amint mámorából fölébredve dühbe jön, hogy a csordás a volt bíró ajtaja előtt túlköl s nem az övé előtt. Meg is akarja mutatni bírói hatalmát, de a csordás lefózi és felesége is kicsúfolja „lettem” bíró volta miatt. Bass erre fogadkozik, hogy megtöri a népet és megfizet a falunak, amiért eddig gúnyolták, keserítették. Valóban egy elkeseredett ember, akinek hatalom van a kezében és akit a dolgok új rendje is támogat, olyan küzdelmet indíthat ellenségei ellen, amelyben az átmeneti, zavaros idők minden fájdalomra fölsírhat és minden szennyre fölkavarodhat, amíg a megbékéltető megnyugvás elérkezik. Ugyan sok aprólékos dolog szétszórja figyelmünket, mégis várakozással fogunk a II. fejezet olvasásához.

Südy Sándorral és az özvegy tanítónéval ismerkedünk itt meg. Südy jegyző volt 40 évig, de nem tett esküt, s így elcsapták. Fanatikusa fajának és pártfogója a szegény embernek. Most is a szövetkezetben dolgozik népéért, hiába figyelmezteti az aggodalmaskodó, gyámoltalan tanítóné, hogy el fogják taposni, mert bedugaszolja a hivatalosak minden seftjét. Ezek után bizvást gondolhatjuk, hogy a küzdelemben Südy lesz Bass ellenfele, vagyis a nép képviselője.

Ez a két fejezet volna a mű expozíciója, amelyben tájékozást nyertünk a következőkre nézve. Azonban arra készített elő az író, ami valóban következett? Éppenséggel nem. A zavaros intuícióra zavarosan kezd hömpölyögni az egész mese, melyben elsikkadnak a fődolgok, alapgondolatának hordozói, és aprólékos, epizódikus jelenetek tolakodnak érdeklődésünk elé. Az írónak nemcsak ereje nincs nagyszabású alkotáshoz, de érzéke sincs a dolgok fontosságának és a fontos dolgok előtérbe állításának felfogásához.

Mikor Bass, a „medveölő erejű” (24. l.), a jegyző egy szemintésére megtagadja az előtte levő parasztnak a kérését, melyet maga is jogosnak mondott, és oly hamarosan belemegy a Birtozkodó közösség ravasz tervébe, elhatározásában közrejátszik az is, hogy Südy fel fog sülni. Azt ugyan már mondta többször az író, hogy Südy régi nyakas ellenfele, — de seholy mondta, hogy miért és nem is tudjuk ezt meg soha. Hanem hát az író úgy mondja — és mért ne volna úgy, ha mondja. Igaz, hogy mikor Südy és Bass szemben állanak egymással, — egyetlen egyszer, a IV. fejezetben, — nem olyannak látjuk az előbbit, mint akire olyan mély gyűlölettel kellene néznie ez utóbbinak, hiszen tulajdonképpen abban az ügyben jár, amit az imént maga Bass is jogosnak tartott. Csakhogy akkor még becsületes volt.

E jelenet után sok minden történik, de mindabból a fődologhoz kevés tartozik: előtérbe nyomulnak az epizódok, melyekből Bass erkölcsi elvetemedettsége és családi életének szétzülése mered reánk anélkül, hogy legkevésbé is kíváncsiak volnánk rájuk, vagy éreznék valamilyen kapcsolatukat az író alap gondolatával. Pedig Südy meg a nép is csinálhat ez alatt valamit, — de hogy mit, azt nem tudjuk meg, — mivel a jegyző szükségesnek tartja, hogy följelentést tegyen ellene. Bassal íratja ezt alá vidám lakoma közben és Südy megint jól bevált mumusnak. Ugyanúgy csak mellékesen tudjuk meg, hogy Südyt elfogják és Bass fia jár az ügyében. Mennyi mindent kell megint bevennünk addig, amíg megtudjuk, hogy Südy kiszabadult. Így tudunk meg mellékesen a község dolgairól is egyet-mást. Ha összeszámitanók, talán csak a regény negyedrésztét töltik ki az esemény főszálai, a többi mind olyan, ami az író elgondolásával szemben mellékes. Ebből következik, hogy igazi küzdelem nem is fejlődik ki a regényben. Ezért pedig a helyzetek semmiféle rajza sem kárpótol. Ezt a bajt még fokozza, hogy a megkezdett dolgokat következmények nélkül hagyja, mint pl. a Bass—Südy jelenetet is, amit meg elmond, azt aprólékossáig elpepecseli, úgy hogy a nagy jelenetek keresztülvitelére kifogy ereje.

Igy hullik szét a regény cselekvénye.

P. Gulácsy Irén apró rajzaival és elbeszéléseivel szerezte meg hírnevét és kedveltségét. Ezekben a Szeged-vidéki kis emberek életörát pompás és hű megfigyeléssel, sok szeretettel és igazsággal tudta megrajzolni. Habár némelyek hajlandók voltak benne Tömörkény-tanítványt látni, tagadhatatlan mégis meglátásainak eredetisége, kifejezéseinek üde újszerűsége és egyéniségének mindegyik alkotásán rajtaragyogó őszintesége. Mikor pedig egy kötetre valót kiadott belőlük *Ragyogó Kovács István* címmel, oly ügyes keretbe tudta foglalni, hogy ebben e sorok írója is jó szerkesztő erejének jelét látta. A *Hamueső* megcsúfolta e hitet: egymásra halmazódó eseményeit nem kapcsolja egymásba egy, az egészet átható gondolat, nincs tehát meg benne a szerkezet egysége és kerekdedsége.

Alakjainak megrajzolásában és beállításában is cserben hagyta ereje P. Gulácsy Irént. Regényének alakjait inkább elrajzolja, mint megrajzolja. Az a sok aprólékos megfigyelés, melyet rájuk pazarol, szeretet nélkül van összehordva és inkább az igazság látszatát kelti, mint az igazságot szolgálja. Ezért van sok ellenmondás és túlzás alakjaiban.

A regény főalakja Bass Menyhért. A Bass-család díszítő jelzője Viharfűvő, az író sem győzi eleget emlegetni hőse nagy erejét, hamar kilobbanó szenvedélyét, erős, szívós akaratát, maga Bass is hiszi magáról, hogy ilyen nagy akarat van benne. De mindez csak pusztá szó. Bass cselekedeteiben nyomát sem látjuk ez akaratnak, szenvedélynek, csak nyers erejének. De hen-

cegni tud. Bíróvá úgy lett, hogy két ellenjelöltjét, Dombit, a volt bírót és Südyt nem engedte az új hatalom jelöltetni és így szavazás nélkül jelentették ki győztesnek. A hatalom kegyébe úgy jutott, hogy tudott románul és tolmácsnak jelentkezett. Nos, ez a tény. Néhány hónap múlva mégis így beszélt fiának: „Ugyan mi szégyelnivalód van neked rajtam? Hogy valakivé vertem magam a két öklömmel? Egész világ ellen?” (85. l.). Felesége azt is tudja róla, hogy csak a szája jár, dolgozni nem igen szeret. „Hanem a tevésben járjon kend elül”, — mondja neki (12. l.). Aki a jegyző szeméintésére szavát visszaveszi, meggyőződését megmásítja, pökhendi inkább, mint önértetes, mikor Südynek így vág vissza: „Senkinek sem tűröm, hogy a dolgomba mártakozzék! Magának se! Elég ideig tűrtem, most fordult a világ. Ide csak az jöjjön, aki kér. Parancsolni én is tudok!” (30. l.). A hatalom ugyan nála van, de már megcsúszott a lejtőn, mely lefelé visz. Mert erkölce is könnyű lábon áll. Milyen hamar megértette a jegyzőnek a birtokközösségre vonatkozó tervét. „A magába evett kegyes maszlagokon túl, — magyarázza az író e reá is jellemző sorokban, — legközelebbi énjének sokszor kicsorbult önérzetét köszörülte helyre a siker kilátása.” (27. l.). „A természetes emberönzés” egyszerre „kitisztította lelkéből a sok elvont, nyügs elki mizsmást”, melyet ő is csak úgy tudott fiában „elvekké kergetni”, mint apja ő benne, „ösztön ellen, nógatással, testének-lelkének fájó büntetésekkel” (26. l.).

Kapzsisága, önzése mellett fejébe száll a hatalom is. Fia, Lajos, védi nagyapja előtt: „Az se ojjan kutya épp, amilyennek látszik”. — Az öreg jól mondja erre: „Nem látszik az gyermekem a bírói bottul! Akkorára nőtt az árnyékában” (90. l.). Felesége is meglátja, hogy a bírói bot volt az oka mindennek, ami baj és rossz történt. Valóban ez vitte rá, hogy a jegyző játékszerévé legyen, hogy családi becsületét meggyalázza, hogy Südy ellen följelentést tegyen, — hogy egyre csak csusszon felfelé egészen addig, amíg szenvedélyes, kirobbanó természete teljesen bele nem taszítja az erkölcsi fertőbe, mely testét is megfertőzi. Így válik Bass Menyhért igen furcsa regényhőssé: nincs benne egyetlen jó tulajdonság sem, mely mentené bűneit vagy vonzalmunkat fölébresztené, és nincs benne oly megrendítő gonoszság sem, mely félelmetesen idézné elő tragikumát. Egyszer áll közel ahhoz, hogy végletes elszánással írta ki családját és magát, — de mire tette kerülne a sor, lecsihad és egészen mást cselekszik, mint amire előkészültünk. Egyszer jut olyan helyzetbe, melyben föltáru előtte egész sívár élete. Először a fia, majd a felesége vágta az arcába, hogy a bírói bot volt az átka neki is, a falunak is. Bass megszédült, keresztül-ütött rajta a gyanú, hátha igaz, hátha nem jól tette mindazt, amit tett. És a felesége kíméletlenül tárt föl előtte mindent („Vijjogva rikácsolta körül az életük tetemét”. 94. l.) De hiába. Még ő támad feleségére és ő vágja oda, hogy a botot ki nem

veszik a kezéből, nem sétálni, ütni kell neki és ő ütni akar. „Bass Menyhért visszajön még eccer. És akkor Isten legyen irgalmas-kegyelmes“ . . . l (96. l.)

Itt fordulna Bass sorsa, ha az író úgy gondolta volna el, mint aki a maga igazi nagy erejéből és akaratából azért lett bíróná, hogy valami nagyot tegyen, ha mást nem, hát bosszút álljon az egész falun. A bosszút emlegeti is Bass, többször mint kellene, fenyegetőzik is, hogy majd így, majd úgy, — és nem veszi észre, hogy maga rohan a vesztébe, hogy fia, felesége, még Dombi is menteni vagy legalább is figyelmeztetni akarják. Ha az író Bass eddig megmutatott rossz tulajdonságai és törekvései helyett fölébreszti a benne szunnyadó jót és nemest és a helyes utat való keresésében vezeti tragikus végzete felé: még valahogy kikerekedett volna regénye és Bass sorsa fölkelte volna érdeklődésünket. De nem ez történik. Bass elbizakodott hatalmi gögijében és meghízslalt kapzsiságában ész nélkül rohan tovább a szárnalmas pusztulás felé. Fehér bikája rárontott egyszer a közös legelőre terelt tarka marhák bikájára. De a csordások elverték, mire kivágott a nyájból és belevette magát a lábba. Állati vad dühével hónapokig él ott, de egyszer mégis haza botorkál megroggyanva, betegen. Épp akkor érte el gazdáját is a baj: a testi és erkölcsi összeomlás. A bika megdöglött. „Magatüzében fulladtn lógott a kurtára csavarodott láncon“ (157. l.) Íme Bass szimboluma: maga tüzében emésztődött fel jobbra és nemesebbre adatott, de oly esztelenül elpocsékolta életenergiája.

P. Gulácsy Irén nem próbálja mentegezni hősét, mert ha próbálná, észre kellene vennie, hogy sokszor emlegetett elkese-redettsége nem elég mentség. Ahogyan pedig végzetét magyarázza, teljesen hibás, mivel semmi alapja nincs az egész műben. Lajos „fiatal csontja-husa utánafájt ennek a nagydarab, csupaerő embernek, — írja — aki életté indította, tagbaszakasztotta, hogy aztán maga különútra, fölriasztott faja elé keresztbe-zökkenjen, mint valami végzet-szekeréről lecsuszott koporsó. Szerette volna testéhez-lelkéhez újra közeledni ezt a teljesvirágú nagyéletet, melyről a fajtája átka verte le a himport“. (84. l.) Nem, Bass nem volt se „teljesvirágú“, se „nagyélet“, — nem is fajtája verte le róla a himport, de ő volt fajtájának salakja, akivel részegen találkoztunk először, akinek Azistenteket az első szava, melyet hallunk tőle és aki felköti magát, mielőtt a földi igazságszolgáltatás rátette volna kezét.

A főalak mellett majdnem homályosságban maradnak a *Hamueső* többi alakjai. Természetes következménye ez annak a hibának, melyet a mese megalkotásában követett el az író, midőn Bass egyéni dolgait toltta első helyre. Itt állt bosszút az is, hogy helyzeteket rajzolt inkább, mint küzdelmet. A jellem küzdelem közt fejlődik; egy-egy helyzet megelepszik kész jellemekkel. Ilyen kész alakok a *Hamueső* szereplői, ezért azt a benyo-

mást keltik, hogy inkább elvont, mint élő alakok, akármennyire el is követ mindent a szerző, hogy az aprólékos megfigyelésekkel igazán élőkké galvanizálja őket. Veron az élet igájába tört feleség, aki a tisztesség látszatából, meg paraszti önzésből viseli el férje komizságait egészen addig, míg csak meg nem csúfolt-nak érzi magát a kuruzslással. Ekkor ott hagyja urát, — hogy végső nyomorúságában ismét melléje álljon. Ez az egyetlen vonás benne, mely némi erkölcsi emelkedettséget ad neki. Lajos, a fiuk, a becsületesség jámbor, elvont képviselője, mint Dombi, a nagypapa, a paraszt gögé és kapzsiságé. A jegyző egész pereputyjával együtt típusa az azokban az időkben fölcseperedő lelkiismeretlen, ravasz és könnyelmű embereknek. Südy Sándor, az elcsapott jegyző, a szegény emberek és az igazság pártfogója, egészen háttérbe szorul addig a nagy jelenetig, melyben végző kétségbeesését rajzolja meg az író. Ha erre úgy készített volna elő, hogy ne csak hallottunk volna egy-egy odavetett megjegyzésben Südyről, hanem láttuk volna is hiábavaló, mégis nagyszerű küzdelmében, megdöbbenően hatna reánk, sőt a végzet tragikus hatalmát éreznők ki belőle. De így se gyilkos cselekedete, se öngyilkossága nincs megokolva mással, csak gyámoltalanságának végső elszánásával. Sok-sok derék élet végződött akkor így — részvevő szánalmunk ott is állott mindegyik köporsójánál; de amit az élet megcsinált a maga kíméletlenségével, azt az írónak művészetébe kellett volna teremtenie művében. Gyámoltalanságának bölcselete a hamueső teóriája is. A világégés lángjai fölfalták mindazt, ami a tegnapé volt. A romok szállongó pernyéjét magukkal rántották a magasba, ahol felhővé gyűlt és a pusztulás romjaira leszítálta a hamuesőt. És a hamueső hull, hull és maga alá temeti a vén mult-fákat. Aki jót akar nekik, ne igyekezzék megnyujtani a márt, a szörnyű jelent!

Egyetlen alakja van a *Hamueső*-nek, akinek rajzán megérezik az író vonzalma, és akit valóban cselekvő, élő alakká tudott feremteni: Spiccer, a falu „nagyon beidegzett” zsidója. Túlzott alak ez is, mint a többi, csak hogy nem úgy, mint a többi. Ezeket ugyanis visszajára túlozta az író a durvaság, a gonoszság, az aljasság felé; Spiccet a legjobb, legderekabb, legeszesebb emberré tette, aki okosan meghunyászkodik a hatalom előtt, de aki Lajoson kívül az egyetlen, aki fárad Südy dolgában, aki házal, hogy nyugdíjat szerezzen neki. Amellett persze ott van, mikor a Birtokközösség kezd rosszul állani, hogy megszerezze, ami eladó, és aki a végén mégis csak megkapja a nagykorcsmát, mely valamikor a szövetséget vezetése alatt volt. Egyébként természetesen magyar-zsidó. „Hát lehet csudálni kérem? — így magyarázza. — Nem lehet csudálni kérem. Mink már összeszoktunk. Mink már így szeretjük azt. Aki megint másképp szereti: az másképp csinálja. Az kérem különtömörül, mint tetszett mondani. De Spiccer kérem nem egy tömör ember. Ő egy szegény zsidó. Neki nem kell extra”.

(159. l.) Tőle tudjuk meg azt is, milyen különös fajta a magyar: „Nem tud, csak egészen csinálni valamit. Jót és rosszat. Ha belekeveredik valami tréfli ügybe? Ez beletörik. Tetszik érteni! Rámegy. A másik meg abba pusztul, hogy nem tud egy kicsit hajolni. Egy kicsit felejteni. Mit tudom én...? Fejjel menni a falnak, az nem okos. Vagy hozzáragadni? Az is rossz. A fiatalok majd eltalálják a helyes mértéket. Mert ennek a fajtnak nagy a szívóssága kéremszépen”. (158—159.) Kétségtelen, hogy Spiccer e szavakat jól utána mondja az írónak, de az is bizonyos, hogy az író jellemzően mondatja el vele. Általában a legigazabb megfigyeléseket Spiccer alakjának rajzában találjuk.

A *Hamueső*-t meséje is, alakjai is igen sivár, a lélekre leverően ható olvasmányává teszik. Ezt a sívárságot még fokozza az erkölcsi nihilizmus, mely egészen szemérmetlenül ötlük ki az esemény egy-egy szálából, vagy szólal meg egy-egy szereplő ajkán. Ime a jegyző így bölcsekedik a házasságról: „Házas? Hát aztán! Az már talán akassza föl magát? Az ember úgy megházasodik néha. Egy kicsit megnyaggatja az asszonyt, de örökké semmi se tart. Lehet arról tenni? Az asszony kap enni, inni és alázszolgája. Kész. Intézte tovább a dolgát, ahogy akarja” (36. l.) — Azt hiszem, nem kell, hogy többet is idézzek, ha a Bass alakjának fejtegetésénél felhozottakat is idevesszük. Hiszen P. Gulácsy Irén világfelfogása e regényében is, mint a *Förgeteg*-ben, a népszerű freudizmuson épül fel, mely az érzéki követeléseivel determinálja az ember akaratát és az érzéki élet teljes szabadságában látja az ember egész életét. Ezért van, hogy megfigyeléseiben és meglátásaiban is mindig az érzékit hajszolja ott is, ahol egyáltalán nincs szükség reá. Például Bass Lajost így írja le: „Kitilolt dereka meghintált, mintha a továbbfolytatódás termékeny ígéréteinek szele alatt imbolyodnék” (89. l.) Így kerülnek tollára olyan egyenesen trágár dolgok, melyeknél csak az csodálatos, hogy természetes női szemérme, hogy nem tartotta vissza leírásuktól. (Ilyenek: a menyecske bölcsekedése az asszonyról, 35. l. Bass és felesége szóváltása a 12. és az 50. lapokon stb.) Így tölt be egész fejezeteket szemérmetlen részletezéssel megírt erotikus jelenetekkel (A bika és Veron 12. l., mulatás a szőlőben 35—36; 41—44. l., a duhajkodás 97—102. l.)

Betetőzi a *Hamueső* sívárságát az ízléstelen, — s ez az, amit megbocsájtani nem lehet, — megfigyelések tömege. P. Gulácsy Irén megfigyeléseinek reálításában Móricz Zsigmondot mímeli, de ennek nyers ereje, keserű haragja és természetesen művészete nélkül. Kár volt ezt tennie. Mert igen jó megfigyelőnek bizonyult kisebb műveiben és tagadhatatlanul sok jellemző van a *Hamueső* megfigyeléseiben is. Ha nem igyekszik Móricz nyomdokában járni, hanem megmarad a maga módján: meglátásai kifejezésében nem szegi útját minden lendületnek a naturális felé való törtetés, aminek következménye a sok alantas és ízléstelen kép és kifejezés. Csak egy párat írok ide ezekből:

„Egy csapat istálló-légy lakomába fogott (az alvónak) megcsordult száján” (7. l.); „rágott rá még egyszer a kiköpött szóra” (8. l.); „Azistenit a komisz fajtádnak tetves döge” (15. l.); „a tegnap sebeiből kicsömörölt lettem-nagyság” (30. l.); „Mintha arra való volna a fejünk, hogy napestig a tetülegetlöt boronálják rajta.” (47. l.) Az anya így társalog a lányával: „Fene egye meg a csipását, tönkre tesz mindenemet” (56. l.) Bassné beletörődött abba, hogy „az urával megváltak” (ez azt teszi: az urától elvált). „Hanem, hogy az ember más nőstény ölében meglelje azokat a gyönyörűségeket, melyeket az ő hüvössége adni nem tudott...” stb. (63. l.) A sublótpapirokat „a tavaszi melegben özönével szaporodó legyek mintásra tisztelték” (64. l.) Az öregasszony tojás után kutat a hetes legény „trózsák”-jában. Ez így tör ki: „... egyszer magam hagyok itt kendnek egyet! Hogy legyen mit kobozni” (73. l.) A fiú így szól rá anyjára: „Rugja föl a szent, valahány vénasszony van a világon” (74. l.) „Kölletlenül sörcintette oldalt a szájába-fanyarodott éti-nyálat” (83. l.) „Bort hoztál?” — kérdezi az apa. A fiú így felel: „Fenének van arra érkezése.” „Apád ellen dolgozni bezzeg ráérkezel, az Isten rogyassza rád az eget”, — mondja az apa (83—84. l.) Ide tartoznak azután a káromkodások is, meg az, hogy az emberek soha sem esznek, hanem falnak, falásnak látnak, meg nem közelednek egymáshoz, hanem odafarolnak, nekifarolnak, elfarolnak.

De ami valósággal elriaszt a *Hamueső* olvasásától, az előadásának torz keresettsége, mely az egyszerű, értelmes beszédmód teljes megcsúfolásától a mondatszerkezetek megrontásán, a szavak értelmének összezavarásán, az alantas és tájszók idétlen halmazásán keresztül a helyesírásig és központozásig valószínű merénylet a magyar nyelv minden épsége és szépsége ellen. Mindig pontos idézeteim már nyújtottak erről némi fogalmat; de szükséges már egyszer szembe nézni nyelvünknek ezzel a rontásával, melyben — sajnos, — nem egyedül P. Gulácsy Irén a bűnös.

Különösen a keresettség olyan hiba, mellyel lépten-nyomon találkozunk. Magyarázata az, hogy a modern író nem fejezi ki az intuícióját fedő első képet, hanem csak az ehhez asszociálódott további képeket, amelyek pregnánsan érzéktik meg a benyomásokat. Ime: Bass gyanakodva hallgatja Südy szavait. Tépelődik. „Le akarja kenyezni, hogy adja el magát testestől lelkestől...? Meg akarja béklyózni, most, mikor ellenükre, saját erejéből szabad-mezőkön tágul a szügye...?” (29. l.) Bass képzetében a megbéklyózott ló képe tűnik föl, de ezt elhagyja, a vele társuló vonásokból azonban új képet alkot. Ez a mód helyes, de kétséges értékű, mivel könnyen értelmetlenséget idéz elő.

Ha csak ilyeneket találnánk a *Hamueső*-ben, nem volna baj. Találunk azonban ilyeneket: *Az örökkévalóságán szögecselő hatalmat* nyugtalanította a kóbor... nép (8.); füst-kozmálta

orr (11); (Egy haragos ember) mogorván pötytyentette oda (15); csontrabőr dög (16); (A fűrészelő Südy) a hóna alul villant (a tanítónőre) (17); vén multhajó-roncs (18); megropogtatta külön minden szó nyakát (20); a benfentesség soká megkoplalt íze (21); tenniéhes munkakedv (21); földterhe-koldus (26); Krisztus-szándék (26); szemeközé (vágja) ennek a gögbe bolondult sehonnainak a sérelme torát (30); (a ruhát) aranyhímzések és ételpecsétek hangosították (30 l.); világból kidagadó kacagás harsant a szobában (32); a tavasz erősen nekidurálódott az idén (45); a pincejárás óta külön-némultak (48); községház-épület (55); fájdalom-eszelősen (66); sőt szerencsétlenkedett elő (83); a nagyotromba tyuk előhimbált (88); zsugorgatta magának, mint az utolsó élet-inyencséget, amin még elédeskedhetnek végét-rágó fogatlan napjai (91); sírások nézés (120); a bősziült asszonyserég diadalízlelt szilajsággal zsvajtott utána (143) stb. Mondatszerkezeteiben is sok a keresettség. Legérdekesebb, midőn realitásra való törekvése mond csődöt e miatt: mind fölillantotta, odamutatta a maga külön... értelmét, hogy aztán megint egyetlen jelentőséggé lényegüljenek. (114.) Ime néhány más példa: megnyílt aggodalmának sebe. Éles csipkelődéssel, ami mögött annál sóvárabb meggyőzetési vágy vacogott, mondta (19); járhat a szád, ha a nap hosszú (15); mondják, városon is a pinzváltók: ki hanyatt, ki hasmánt (23); Bass Menyhért ott sudárodott előtte, mint valami hussá elevededett győzelmi szimbolum (28); Ugy riszálta hetven esztendejét a kiaszott hátán, mint valami semmi-terhűre fogyasztott tarisznyát (85). Keresettségében ezzé zsugorítja a becsületes közmondást: „kecske: káposzta” (26.) A mondatok helyes szerkesztése ellen egyébként akkor is vét, ha nem akar minden áron keresett lenni. Ime: megoldotta a kötője korcát és ráborította (a korcát?) a boros ember ábrázatára (7). Südy leparolázott az emberektől (28). Az úgy volt tudja, hogy kihajította volna míg a tarkamarha legelőjire a fehircsordát (75.) Szólt lelkendezve. És nagy iparkodásában kevés hijján a lovak közé cseppent volna (80), stb. Ide tartoznak a szórend ellen való vétségek is: Mert kirohadt belüle a tisztesség egész (16). Fene egye meg a csipását, tönkre tesz mindenemet (56) stb.

Legtöbbbet árt nyelvünknek a szók helytelen használatával, és minden szabályt lefőző összetételeivel, holott azt hiszi, hogy így válik stílusa újszerűvé, kifejezővé! A rengeteg helytelenségből csak néhányat idézek: Nyelne el a föld árja gazdától (helyesen ez is: gazdástul) együtt (8); kongott a karikás (11); (A bika) fénylő fehér bőre citerázott (15); farkát karikába kanyarta (15). Maga ragódkodni (oda ragadni) akar (18). Dolgaiba is belemártakozzék (18. azt akarja mondani: belemártsa magát, de azt mondja, hogy ismételten teszi ezt.) Ugyanilyen hibás ez is: hírtelen nekiszánakozott, melyben a szánakozni egészen más, mint elszánni magát (22 és ugyanígy 153 is). Ide tartozik ez is: összerándult a maga-utálkozástól (143). Menyhért a jegyzőre hőkent

(22. valamitől hökkenni : megijedve visszahúzódni). Az állatot a legelőre *ragasztani* (23). Az . . . ember lecselekedte magát *elé* (eléje, lecselekedni mit jelent ? 24); *erejétlátó* gőg (erejét tudó, 28). *Hangsúlyozottan* teli-tenyeret nyújtott felé (28). Arcocskája . . . szemei különös bájjal *hangsúlyozták ki* (a leányt) a tákolt keretből (31). *Barkácsoló* (49. így magában azt jelenti, aki barkácsol, a szerszám : b. fejsze). Kendre rámaradt a jégverés, hanem maradt *felébe* becsületes név is (85, pedig nem felében, hanem fölében, fölėje, fölötte maradt.) Jövök (121, megyek helyett). Az ment vörösre *izgulva* harangozó fejét (139, csakhogy izgul mellett nem állhat tárgy). A gyöngye tagok a faj becsületét *győzködtek* (142). Szóival (144, szavaival). Nyügséges (145, nyügös). Összetett szavaiból is íme egy kis mutató : földhátába (7), földbeakasztotta (9), atnyád ! (10), egyuristen (19), földbőlbujt (26), vámotvetett (28), atsudárodott (28), csontjaelevenig (30, a csontnak veleje van, az eleven t. i. hús a csonton szokott lenni), minyavaja (43), márisözvegy (46), akárki-ribanc (75), minagydogot tett hát ? (65), fájdalom-eszelősen (66), nagyotromba (88), egydarab-vas (92), halálután (118), a tulfájt halál (119), sírás-vaknézés (120), mégis-erős (149). (Ilyenek Ligetnél is vannak fölösen).

Még folytathatnám a helytelenségeket, Mennyi visszaélést követ el az igekötőkkel! — de áttérek népieskedésére. Gulácsy Irén azon írónk egyike, aki nem Pesten tanulta a népet ismereni, jól is ismeri nyelvét, csak az a kár, hogy nem tanulta meg azt a közmondást : a jóból is megárt a sok. Csinján alkalmazott néhány tájszó jellemzésül is, meg amúgy is kedvesen esik az írásban, de ha minden második, harmadik szó olyan, hogy nem érti meg az ember, — hát az egy kicsit sok. Gulácsy nem alkalmazza, hanem hajszoja a népies szólásokat és a tájszókat. „Még mélyebb lélegzettel kezdte húzni a csöndest” (8), „negyven éve mióta a falu sarát dagasztotta, nagyon apja lett a senkiklen népnek” (20, az írásjel is!), „mély csönd hasalt át a szobán” (117. l.), — még csak megjárják, hanem vannak szavai, melyek alig ismertek, vagy amelyek mást jelentenek, mintahogyan ő használja. Ezek csak erőltetettek : hol az *istenfenéjibe* élsz te ? (10), egy . . . paraszt *agyonistenkedett* be az ajtón (21), *hersegve* megvakarózott (22), hátával az ajtónak *veselkedett* (31), hársfa-zódok (39), hársfa-zódokos (36), a menyecsörtös szóval fogadta (65), közel egy hete tartott . . . ez a *betyárkonyhán* (eddig csak *Lacikonyha* volt) legénykedő *cábér* élet (83. Ez utóbbi szó a következő csoportba való, mert a jelentése kicsapongó, itt pedig nem azt akarja kifejezni vele az író); *zokkan* (135. s több helyt), majd *lennyaklott* (a belső tűz) terhe alatt (137), stb. Ezeket azonban már helytelenül használja: *iklató* asszony (7), *iklatni*, menésre ösztönözni, itt pedig azt akarja mondani: zsörtölődni; *iromba* csizma (7) azt akarja jelenteni, hogy otromba, pedig pettyezetett tollú tyúkot hívunk irombának. „Megszeppeven sandított a tűzhely mellett *kütyülő*

asszonykára“ (55). A jegyző anyjáról írja ezt Gulácsy, nem gondolva meg, hogy annyit tesz, mint másészájú, mamlasz; ő valami ige részesülőjének veszi — az olvasóra bízva, hogy mit értsen rajta. „Egy szökéssel *benthobbant* az ajtón (77). Hogy hogyan jutott be az ajtón: félre billenve, lemerülve, lecsúsztva, — mit bánja azt az író, ha a szó olyan szép.

Ide is kiteszem a stb-t, mert még a helyesírásáról is kell szólanom. Hát ez igazán Csáky szalmája P. Gulácsynál. Már van az előbbieken több idézet, mely mutatja, hogy egy-egy szót már nem is tud helyesen leírni. Ilyenek ezek is: bujkál a nyavaja (72) . . . hát mire mentél *mongyad*. Hol *mén* sorod jobban? . . . Senkit se ültettem *hellyedbe* (93). Az írásjeleket is úgy rakja föl, ahogyan jön, vagy föl se rakja. Minek is? „Sietve kapta a szakajtót szórt a galamboknak“ (7); „inkább odahuzna, ahonnét: ha nem csurran, cseppen“ (19); „mink abba volnánk belegyőződve a komákkal, hogy: veszünk“ (22) — meg lásd még az előbbi idézetekben.

Azt meg ki tartaná számon, hogy latin szót is csinál (*per-versio* a *perverzítás* helyett, holott Freudig épen az ő stílusát jellemző kifejezés volt ez az újabb latinságban), meg hogy véletlenül azt írja: *Sine nos de nobis* (123). (Ligetinél is előfordul ilyen forma: *standa pede* 25. l.)

Van még egy súlyos hiba a könyvben, de ez nem P. Gulácsy lelkét terheli, hanem a kiadó Szépmíves-céhet, mely ezt íratta az első lapra: Ez a könyv az erdélyi szépmíves cég I. sorozat első kötete.

Dr. Kiss Ernő.

(Folytatjuk.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A „Supplex Libellus“ kifejezésről.

A román történetírás szerint azt a nevezetes memorandumot, amellyel az erdélyi románság az 1791-iki erdélyi országgyűléshez fordult, a szászok (Eder) s utánuk a magyarok nevezték el úgy, ahogy a történelem ismeri: *Supplex Libellus Valachorum*, még pedig gúnyolódó lenézéssel.¹

Erdély alkotmányjogi történetében azonban más alkalommal is találkozunk e kifejezéssel, ami azt bizonyítja, hogy a „Supplex Libellus“ kifejezés az erdélyi közjogi terminológia egyik elfogadott terméke volt.²

Pontosan kétszáz évvel a román memorandum előtt, 1591-ben, Huet Albert (1537—1607), a jeles nagyszebeni királybíró, a gyulafehérvári országgyűlésen a fejedelem, Kovacsóczi kancellár stb. jelenlétében tartott egy nagy latin beszédet (Oratio de origine et meritis Saxonum . . .). A kancellár „finita oratione atque propositione Libellorum Supplicum et querelarum, diserte ad omnia, nomine Ill(ustrissimi), Pr(incipis) respondit.“³ A dátumok egybevetéséből tehát tisztán áll előttünk, hogy a kérvényező románság öntudatosan választotta ezt a történelem szentesítette erdélyi terminus technicust, amit a kérvény egyik összeállítója, Méhesi, mint kancelláriai hivatalnok nagyon jól ismerhetett.

A *Supplex Libellus* kifejezés német egyenértékese a *Kniefälliges Bittgesuch*. A III. Károlyhoz és Mária Teréziához beadott német kérvények igen gyakran viselik ezt a címet. A XVIII. sz. derekán Aron balázsfalvi g. kath. püspök is adott be ilyen felírású kérvényeket a bécsi udvarba.

¹ Így legutóbb: Alex. Lăpedatu: Istoriografia Română Ardeleană (Akadémiai székfoglaló 1923 jún. 2.), București 1923, p. 11: „... memorandum... numit, cam în batjocură . . . Supplex libellus Valachorum.“

² V. ö. dr. Dékány Kálmán megjegyzésével is, Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924 febr. 115 old.

³ Közölte Seivert: Nachrichten 1785, 190—224; német fordításban pedig már Miles: Siebenbürgischer Würgengel 152 - 163.

De megfelebbezhetetlenül bizonyítja állításunk helyességét, hogy a *Supplex Libellus* kifejezés nem gunyos elnevezés, hanem az erdélyi stílus *curialis* szentesítette *terminus technicus*, az a körülmény, hogy 1752-ben az erdélyi szászok is adtak be Mária Teréziához egy *Supplex Libellus*: „*Nationis Saxonicae Supplex Libellus ad imp. Mar. Ther. de abrogando veteri articulo diaetali intuitu emtionis domorum in civitatibus Sax*“.¹ A XVIII. sz. derekán, a Habsburgok alatt, Bécs nem gunyolódott az erdélyi szászoknak a nemesség törekvései ellen (mert ez a kérvény tárgya) küzdő felségfolyamodványaival!

Dr. Bitay Árpád.

Az alsórákosi bazalt erupciók és az Olt- áttörés kora.

Alsórákos neve a geológiai irodalomban közismert. Alig van terület, mely rendkívül változatos képződményeinél fogva annyira felkeltötte volna a figyelmet, mint az Olt-áttörésnek e kis szakasza. Az itt fellelhető gazdag anyag tanulmányozása igen sok speciális tanulmányra adott alkalmat s főként a petrografusok² végeztek elsőrendű munkát bár paleontologusnak³ is jutott monografikus feldolgozásra anyag.

Mindazonáltal összefoglaló részletes térképezése e vidéknek egyre késett.

Az újabban végzett kutatásaim — előre sejthetően — az újabb adatok egész halmazát dobta a felszínre, olyanokat, melyek sok kétséges és sokszor érthetetlen problémánkban biztonságot és összefüggést teremtenek. Így pl. a Homoródtól nyugatra eső területek pontusi és az Erdővidék levantei képződményei közt — a Persányi hegység elválasztó idősebb képződményei miatt — nem tudtunk kapcsolatot találni.

Az eddigi térképeken mediterrán folttal jelzett s Alsórákos körül fekvő terület az újabb adatok alapján a különböző kort jelző apró színfoltokra darabolódik most már szét. E szép igazoló kövületes feltárások az északról lefolyó Sospatak völgyében található. Az ide keletről lefolyó Hegyes árka alul, a mediterránba tehető vékony dacitufás és gipszes rétegekkel kezdődik s ezt közel a tetőhöz hirtelen egy *levantei* fehér agyag fedi be, mely faunájával a Középpajtán a Kakas-patakban felfedezettel egyeztethető össze. Ennek a rétegnek a kövületei:

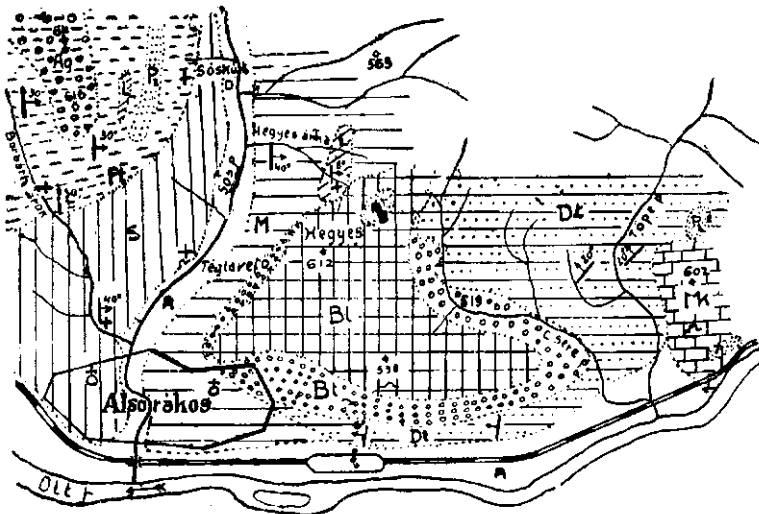
¹ *Friedrich Teutsch*: Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das sächsische Volk III. Band, Hermannstadt 1910, p. 476 további utalással.

² *Herbich, Tschermak, Koch A., Budai, Pálffy, Szentpétery stb.*

³ *Vadász E.*

Vivipara Sadleri Partsch. — *Vivipara grandis Neum.* —
Vivipara Sadleri-grandis átmeneti form. — *Vivipara alta Neum.*
 — *Melanopsis decolata Hoe. tip.* — *Dreissensiák.* — *Neritinák.* —
Valvata (Tripidina) Eugeniae Neum. — *Bythinia labiata Neum.*
 — *Planorbis Margoi Lör? stb.*

Igen érdekes itt megfigyelni, hogy e levantei folt, a Hegyestető felől erre induló bazalt lávaárral van befedve, amely mintegy 10 m. vastag tömött rétegével megővta az alatta fekvő laza anyagot a denudálástól.

Alsórákos környékének geológiai térképe.

Jelmagyarázat:

A = Aluvium	Pt = Pontusi
P ₁ = Pleistocen lösz	S = Szarmata
P ₂ = Pleistocen kavics	M = Méditerran
Bl = Bazalt láva	Dt = Dacittufa
Bt = Bazalt tufa	Mκ = Mezozoos mészkő
L = Levantei	- - - = Kőbánya
Ag = Andezit aglomerat	+ = Kövületlőhely

E hellyel szemben nyugat felé a Ravaszlik nevű helyen a valószínű egykori folytatásából csak a kemény édesvízi mészkő darabok maradtak meg, melyek a bezárt kis Dreissensiák és Neritináknak még a finom színezett rajzait is híven megőrizték. Itt ugyanis a tetőt alkotó andezit aglomeratum *mellé* mintegy kis padkára rakódott le a levantei laza anyag, mely a keményebb részek hátrahagyásával, az általános völgyerosóival el is tűnt innen.

Az említett andesit agglomeratum alatt a nyugatra levő Borbáth-árokból a Sós-kút fölé egy vékony agyagos szenes réteg vág át, mely a *Planorbis ponticus* Lör. és *Odontogyrorbis* sp. maradványaival a kiédesedő *pontusi* képződményeket képviseli.

Ezalatt már a *Cardium obsoletum* v. *Vindobonensis* Partsch összetöredezett héjjait tartalmazó szürke homokos, homokköves szint van feltárva főként Alsórákos szélén a Cigány-telep alatt. Így már a *szarmata* emelettel van dolgunk. Ezalatt a szintén idetartozó agyag márgás, szénfoszlányos gazdag kövületes réteg következik a Sós-patakban a téglavetőnél feltárva. Ennek a rétegnek kövületei:

Foraminiferák (Cristellaria, Bolivina, Globigerina). — *Triaxion* típusu kovaszivacs spicillumok. — *Cardium obsoletum* v. *Vindobonensis* Partsch. — *Cardium plicatum* Eichw.? — *Modiola navicula* Dub. — *Ervilia podolica* Eichw. — *Potamides (Pirinella) mitralis* Eichw. — *Hydrobia* sp. — *Rissoa* sp. — *Cerithium nalsoplicatum* M. Hoern.

Ezalatt jönnének a konglomeratok s a már *mediterránba* tehető gipszes, dacittufás rétegek, amelyek a Sós-patak mentén képződött szinklinálisban vannak feltárva. A dacittufák főként a bazalterupciótól keletre vannak jól feltárva. Az állomástól feljebb az út mellett trassgyártásra csináltak a dacittufában egy szép feltárást. A nyugat felé 20° alatt dülő padok harántirányú diaklázisokkal romboéderszerűen vannak feldarabolódva.

A Töpe-patakban jól látszik a mesozoos mészkőre rátelepedő dacittufa kontaktja. Itt az egész völgy jóformán dacittufából áll, melynek fehéren málló, porló rétegei messziről feltűnnek a benne nagynehezen ritkásan megkapaszkodó tölgyfákkal.

Az oszlopos bazaltot feltáró kőbánya mögött É-ra a felhúzó Csere patak nagyrészt a bazalttufa és dacittufa kontaktján halad végig. Az egyik Ny-i mellék árának a fejében, mint egy természetes ciclopsfal, a bazalt lávaár akadályozza meg az árok további hátrálását. A lávaár alja magába zárta azokat a mesozoos mészkő tömlöket, melyek az akkori dacittufás térszínen szerte-szét heverésztek, s amelyeket a sárga cukorhoz hasonló structurával átkristályosított. (piedsokkontakt metamorfosis szép példája !)

A bazalt láva fölött diluviális kavics terrász maradvány van sok színes kvarc és kristályos pala darabkával.

Hasonló kavicsos rész a Ravaszlik nevű helyen a levantei reliktum közelében van, ahol az Olt vízgyűjtő területének minden kavicsa feltalálható. (Kvarcok, kristályos pala, homokkő, mészkő, dacittufa, gra-

nit stb.) Kavics terrász maradék van a Töpe pataktól keletre az előbb említett dacittufa és mészkő kontakt feletti kis nyergen is. (Szőrmál mögött.)

Ezeknek az adatoknak a térkép kiigazítási és paleontológiai jelentőségükön kívül nagy fontosságuk van a hargitai andesitek és a bazalt erupciók korának a megállapításánál. Viszont a bazaltok s a rajtuk levő kavics terrászok az Olt áttörésének egyik pleistocen periodusát mutatják, míg a mészkőbányáknál levő lösz foltok egy későbbi s már jól kiképződött meder kialakulására mutatnak.

Megemlítendőnek tartom, hogy a Sós-patak s a szomszédos Borbáth-árok környékén sokszor $\frac{1}{2}$ m. átm. mesozoos mészkő tuskók hevernek szerte szét. Sőt a Borbáth-árok középső szakaszán egy 50×40 cm. átméretű gránit tuskó is fordul elő.

E kis vázlatral óhajtottam ráirányítani a figyelmet erre az értékes területre. Ez alkalommal nem akartam kiterjeszkedni azoknak a közleményeknek a kritikai ismertetésére, melyek a bazaltok, valamint az Olt-áttörés korát tisztán állításokkal vagy téves adatokkal vezették be az irodalomba.

Bányai János.

Középkori művelődési központok a Maros—Tisza—Temesközben.

Pauler Gyula írja a középkorról: Minden kolostor abban az időben egy-egy oázis volt, ahonnan a civilizációnak és békés fejlődésnek példája messze környékre kihatott. Gazdasági intézetek, tudományos és szépművészeti akadémiák, iskolák, kórházak, szállók, kereskedelmi és iparos központok voltak, már t. i. olyanok, amilyenek abban a korban egyáltalában lehettek. S ha mindazok, kik a kereszténység meghonosulása óta Európa minden részében kolostort kolostorra alapítottak, nem gondoltak is ily világi haszonra, hanem csak Isten dicsőségére és bűneik bocsánatára: az embereknek, a társadalomnak ezáltal oly hasznot nyújtottak, minőnél nagyobbat akkor, más módon semmiképpen sem nyújthattak volna. (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt Budapest, 1893, 60 l.).

Sajátságos, hogy éppen a Szent-Istvántól utoljára alapított csanádi püspökségben találunk legtöbb monostor nyomára. Vagy talán azért, mert szent szerzetes volt az egyházmegye első főpásztora? Csupán a Marosmentén Szőregtől Bulcsig 17 monostor váltotta föl egymást különböző szerzetek birtokában, vagy világi társaskáptallal.

E monostorok multja ezentúl fokozottabb érdeklődésre tarthat igényt. Eddig ugyanis a monostorok címeinek adományozásánál nem

vétetett tekintetbe az egyházmegyéhez tartozás. Megtörtént, hogy csanádegyházmegyei pap viselte valamely szepesegyházmegyei monostor címét és fordítva. Évtizedeken keresztül az egyházmegyétől távol volt használatban egy-egy apátsági vagy prépostsági cím. Ezentúl jobbra azon egyházmegye papjai fogják viselni az egyes apáti vagy préposti címeket, amely egyházmegye területén az illető monostorok fennálltak. Így az apáti és préposti címek ezentúl határozottabban fogják szolgálni a történeti mult ébrentartását.

Ujabbán *Békefi Remig*, *Kollányi Ferenc* és *Lukcsics József* hivatalos használatra összeállították az egyes egyházmegyék monostorainak lajstromát. E kimutatás okiratos kútfőkön épült föl és a történet-tudomány mai színvonalán áll. Nélkülöztünk ilyen jegyzéket. Az egyes monostorok nevét eddig az egymázmegyei névtárakból ismertük. Ezek megállapítása nem volt mindig helytálló. Általában azon a téves föltevésen alapultak, hogy az országos névtárba fölvevett apáti és préposti címek tényleg létezett monostorokról maradtak fenn.

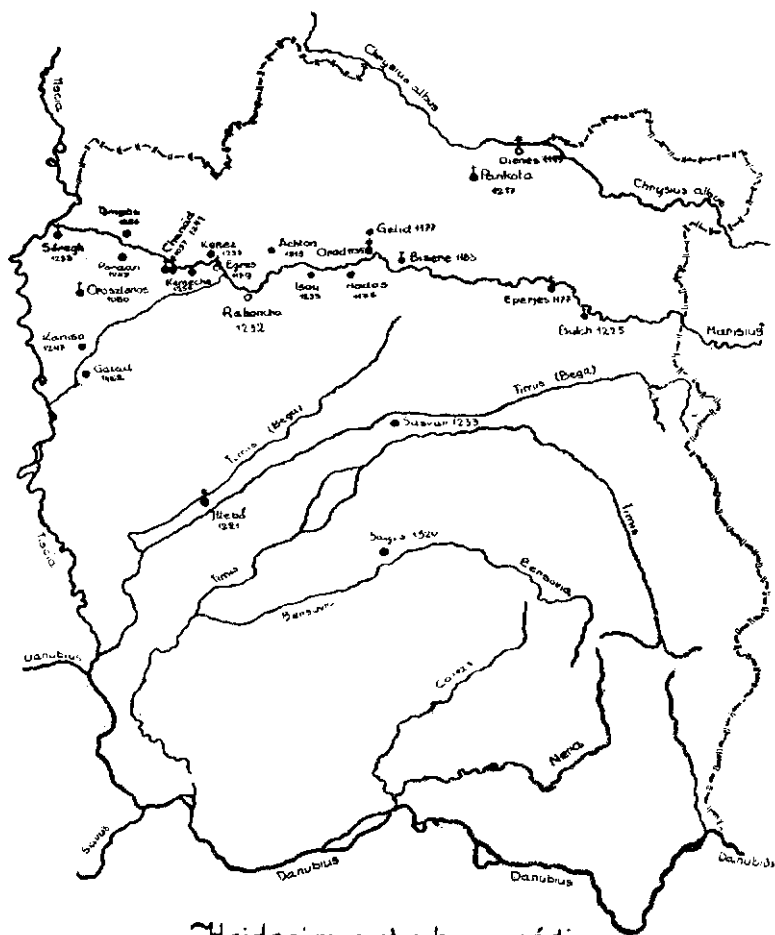
Hogy a királyi könyvek alapján adományozott címek mily kétes történelmi beccsel bírnak, azt számos példa mutatja. Így a csanádegyházmegyei monostorok címei közt szerepel az *Abbatia S. Gerardi de Csanád* és az *Abbatia S. Georgii Militis et Martyris de Csanád*. E két apátság nem létezett. Hanem volt helyettük a *Boldogságos Szűz* tiszteletére bencésapátság Csanádon. Ezt maga az egyházmegye első szent püspöke alapította. Innen eredt idők folyamán a Szent-Gellért apátsága elnevezés.

Czinár Maurus jórészt ezeket a címeket iparkodott igazolni. Ő is, Fuxhoffer Damján is, kinek munkáját átdolgozta, teljes ismerést érdemelnek, azonban aránylag csekély levéltári anyag állott rendelkezésükre. Pázmány Péternek a magyar szerzetesekről írt úttörő értekezését vették alapul. Pázmányt e munkája révén méltán tekinthetjük a magyar egyháztörténetírás atyjának. A monostorok rendi jellegének és földrajzi fekvésének meghatározásában mégis gyakran hiányos, sőt téves. Például az egresi monostornál nem jelölte meg az egyházmegyét. A névsorban utána közvetlenül a fehérmegyei ercsi apátság következik, mely annakidején a veszprémi püspökség területén állott. Ezért az egresi apátság jó ideig a veszprémi névtárban is előfordult.

Ilyesfajta elnézésnek köszönhette a battai apáti cím, hasonlóképen a világosi, székudvari, kői (kuvini) és zástyi apátság szereplését a régibb névtárakban és egyes történetírók műveiben.

Előfordult, hogy történetíróink egy monostort kettőnek vettek. Így a biszerei apátságot biszerei és bisztriai monostornak tekintették.

Viszont megesett, hogy két monostoregyházat egynek tartották. Így Ajtonymonostorát és az itebői prépostságot, Kanizsa-monostorát és Kenézmonostorát.

Hajdani monostorok a csanádi
egyházmegyében

✠ Bencés apátság

⊕ Ciszterci apátság

○ Ciszterci monostor

● Jzmeretlen rendű monostor

⊕ Világi prépostság láncaképtelennel

⊕ Promontre prépostság

A szám az alapítás évét, illetve azt az esztendőt jelenti, melyben a monostor otlá-
veleinkben először fordul elő

Számos monostoregyházunk emlékét századok folyamán a feledés homálya borította és csak a XX. században sikerült ezeket Karácsonyi Jánosnak újból fölfedeznie. Ilyenek az izsói, hodosi, gyelidi, sásvári és szagyui monostorok.

A kútfők szegénysége, a történelmi emlékek elkallódása miatt több monostorunknak bizonyára teljesen híre veszett.

E monostorok őseredetűek. Nem egynek keletkezése összeesik az egyházmegye első szervezésének időpontjával. Többnyire a királyoknak vagy régi nemzetségeknek köszönhetőek létüket. E szerint vagy a királyi patronátusa alatt állottak, vagy magánkegyuraság alá tartoztak. Királyi monostorok lehettek: Szőreg, Csanád, Kenéz, Egres, Rahoncza, Izsó, Hodos, Gyelid, Arad, Biszere, Eperjes, Bulcs és Sásvár.

Nemzetiségi monostorok voltak: Pordány, Tömpös, Kemece, Ajtony, Kanizsa, Oroszlános, Glád, Szagyú, Dénes-monostora és Pankota.

A kegyurasággal szoros összefüggésben volt az exemptio. A nagy kiváltságokkal ellátott királyi monostorok az esztergomi érsek joghatósága alá kerültek. Ilyen lett idővel a csanádi és a bulcsi apátság, úgy szintén az aradi prépostság.

Egyházi kegyurasági monostor alig volt a csanádi egyházmegyében. Ilyen lehetett a csanádi bencésapátság a püspökség első századaiban. Ezt ugyanis — mint említettük — püspök alapította. Hasonlóképpen az itebői prépostság.

E monostorok általában folyóvizek mentén feküdtek, a Maros, Tisza, Temes, Bega, Harangod és a Körös közelében.

A helyek kiszemelése körültekintő, gondos előrelátással történt. Folyóvizek partjait választották főleg azért, mert a közlekedés a vízen — csónakokon és dereglyéken — kedvezőbb volt, mint erdőségeken, mocsaras vidékeken és járhatatlan utakon át. A levegő egészségesebb itt, mint beljebb a mocsarak rengetegében. Nem kis jelentőségű körülmény, hogy a folyók ivóvizet szolgáltattak. Kutak akkor még nem nagyon voltak. A folyóvizeken halászhattak. Ez az akkori szigorú bőjti fegyelem szempontjából és gazdasági tekintetben is oly fontos volt, hogy ama monostorok mellett, melyek nem feküdtek folyóvíz mentén, rendszerint mesterséges halastavat készítettek.

Legtöbb monostor volt a Maros mindkét partján. A Maros torkolatától kelet felé haladva, e sorrendben következtek egymás után: Szőreg, Pordány, Tömpös, Csanád, Kemece, Kenéz, Egres, Rahoncza, Ajtony, Izsó, Hodos, Arad, Gyelid, Biszere, Alsóeperjes és Bulcs.

A Harangod (Aranka) mentén: Oroszlános, Kanizsa és Galádmonostora.

A Temesmentén: Sásvár és Itebő. A Berzava mentén: Szagyú.

A Körös partján: Dénesmonostora.

A Körös és a Maros közt: Pankota.

E két utóbbi monostor, főnnállásuk idején mindvégig az egri egyházmegyéhez tartozott. A pankotai archidiaconatus, melyen elterültek, annak idején az egri püspök joghatósága alatt állott. Csak a török hódoltság után került e terület legnagyobb része a csanádi egyházmegyéhez.

A felsorolt monostoregyházak közül hét bencésapátság, nevezetesen a szőregi, csanádi, biszerei, alsóeperjesi, bulcsi, oroszlanosi és a pankotai; kettő ciszterci monostor: az egresi és a rahoncai; négy prépostság, mégpedig az itebői, csanádi és az aradi világi prépostságok a dénesmonostori premontrei; a többi tizenkét monostor — Galád, Ajtony, Kanizsa, Pordány, Tömpös, Kemecse, Kenéz, Izsó, Hodos, Gyelid, Sásvár és Szagyú — szerzetesrendjét nem ismerjük. Ezeket tehát az ismeretlen rendű monostorok közé kell sorolnunk.

E monostorok mindegyikének megvolt a maga történeti szerepe, jóllehet annak ismeretétől sokszor megfoszt bennünket a mult emlékeinek hiánya. Kultúrtörténelmi hivatást teljesítettek szerzetesei azzal, hogy fáradságot nem ismerő munkájukkal lassankint mindig több földet vettek megmunkálás alá, mely azelőtt századokon át parlagon hevert. Így történt, hogy az egyházmegye nyugati határát öntöző Tisza- és a püspökség területének felső részén végighömpölygő Marosmente egyre sűrűbben kezd benépesülni. Mivel az ugar terület, melyet művelhetővé tettek, a kincstár, helyesebben a király tulajdona volt, ennek használhatóvá tételével a közvagyon gyarapították. Ez az áldásos működésük magyarázata azoknak a dús adományoknak, melyekben az itteni egyházak részesültek.

A monostorok legnagyobb jelentősége azonban, mely közigazdasági tevékenységüket messze fölülmulta, a kereszténység magvainak elhintésében nyilvánult. A monostorok lakói termékenyítették meg a lelkek pogány ugarát, mint a szent szerzetes-püspök, Szent Gallértnek segítő-társai, majd mint nagy szellemének letéteményesei.

A csanádegyházmegyei hajdani monostorok az akkor viruló hitélet halvány képét varázsolják elénk, a püspöki megye ősi dicsőségének fényét sugározzák reánk és visszavezetnek egészen Szent Gellért nyomdokaihoz.

(Sajószentpéter.)

Juhász Kálmán.

A román filológusok idei kongresszusa.

A háboru után a román filológia beható munkát végzett és végez. Különösen a kolozsvári egyetem nyelvészei (*Sextil Puşcariu, Nicolae Drăganu, V. Bogrea, Giuglea, Capidan*) dolgoznak határozott célkitűzéssel. Mintaszerűen berendezett munkaközpontjuk a Puşcariu vezette *Muzeul Limbei Române* (Román Nyelvi Múzeum, Erzsébet-út 23); ennek a közlönye pedig az évenként megjelenő testes *Dacoromania*.

A kolozsváriak mellett az *Ovid Densusşianu* vezetése alatt álló bukaresti csoportot említjük meg, amelynek közlönye a: *Grai şi Suflet* (Szó és Lélek). Ezeket támogatva dolgoznak a csernovicziek (*Procopovici, Herzog, Lecca Morariu, Şiadbei*), míg a iaşi-iak (*Bărbulescu, Pascu* s közlönyük, az *Arhiva*) külön utakon járnak és gyakran hevesen polemizálnak velük.

Az együttthaladók évenként kongresszust is tartanak. A tavaly Bukarestben, az idén pedig Kolozsvárt tartották meg, f. é. ápr. 23, 24 és 25-én. A jövő évit, a hozott határozat szerint, Csernovicz (Cernăuţi)-ban fogják megtartani. Elnök mindig a vendéglátók vezetője (az idén Puşcariu, jövőre Procopovici).

A még tavaly megválasztott bizottságok előterjesztették jelentéseiket, s egyes szakemberek ezenkívül egy-egy előadást tartottak. A következő bizottságok voltak: 1. a román helyesírást megállapító bizottság; 2. a nyelvtani terminológiát megállapító bizottság; 3. a cirill-betűs szövegek átírását tanulmányozó bizottság; 4. a klasszikus tanulmányi bizottság és 5. a nyelvészeti atlasz ügyét tanulmányozó bizottság. Az egyes bizottsági jelentésekkel kapcsolatosan részletes vita fejlődött ki, amelynek eredményeit külön jelentésben foglalják majd össze s lehetőleg közzé is teszik.

Lecca Morariu (csernoviczi egyetemi tanár és író, jeles Creangă kutató) „A nyelvtan és a stilisztika között” c. előadásában azt fejtette ki, hogy a román nyelvtannak meg kell újhódnia, fel kell frissülnie, még pedig a nép nyelvéből.

V. Borgea (kolozsvári klasszikus-filológus) szellemes szövegkritikai előadást tartott. Ovid Densusşianu (bukaresti egyetemi tanár és szimbolista költő) a nyelvészeti kutatások új perspektíváiból mutatott be néhányat. Şiadbei (csernoviczi tanár) a *Leviticul din Belgrad* nevű XVII. sz.-beli töredékes nyelvemlékre vonatkozó nézeteit fejtette fel. (Nézetem szerint ez a Bethlen Gábor költségén és rendelkezésére készült román bibliafordítás Belgrádba vetődött töredéke. Şiadbei úr adatai ezt a nézeteimet még jobban megerősítik).

Dr. Bitay Árpád.

KRITIKAI SZEMLE.

Molter Károly: Özvegyország. Vigjáték 3 felvonásban. Targu-Murăș, 1926. K. 8-r. 99 l. Révész Ernő könyvkereskedése kiadása. Bolyai könyvnyomda rt. Marosvásárhely.

A vigjáték a legritkább műfaj, mondhatni így is: a legnehezebb. Az igazi ideális vigjáték tulajdonképpen talán a tragédiával áll a legközelebbi rokonságban. Külömbőség közöttük az, hogy míg a tragédia „megdöbbenéssel” tisztít vagy javít, a vigjáték arra kényszerít csalóka illúzióval becsapva, hogy magunkat kinevessük, hogy nevetve ítélkezzünk magunk felett. Felébrésztli valónknak azt a nemesebb, életszintünk felett lakozó részét, hogy kinevesse, kicsúfolja, felfelé, önmagához közelebb kergesse lenntjáró, valami ferdéségen nyugodtan alvó életünket. Az igazi vigjáték mindig propaganda egy eszményibb állapot érdekében. Erről a nemesleveleőről ismerhető fel. Műfaji elnevezését se éppen azért kapta, mert vig, hanem inkább, mert lényeges megkülönböztetőjét, jellemzőjét kellett kiemelni a tragédiával szemben. A tragédia s az ilyen vigjáték közötti különbség tehát inkább csak tónusbeli. A vigjáték is a tragikum magját hordozza, csak hogy nem éppen életveszélyesen, nem érinti legfellebbebb kincsünket: az életet. A költészettan műfaji osztályozásában sokszor kényelmetlennek is érzi a „vigjáték” elnevezést s ahhoz a vigjátékhoz, amely feltűnően a tragédia közelében jár, rendesen hozzáfűzi a „magasbbrendű” jelzőt. Az ilyen értelemben vett, ideális vigjáték a világirodalomban is kevés a többi műfajhoz viszonyítva, a magyar irodalomban pedig nagyon ritka.

Molter Károly vigjátéka nehezen hangolható össze ezzel a vigjáték ideállal. Inkább „idill”-nek volna nevezhető. Balkáni hangulata és meglehetősen operett-ízű meséje van. Önkénytelenül eszünkbe hozza Lehár egy régi operettjének, a „Vig özvegy”-nek a meséjét, amelyben szintén egy gazdag özvegy körül forog a férfi csapat valahol lenn Montenegróban. Természetesen hozzá kell tenni, hogy ez a téma-találkozás mindenesetre véletlen s hogy a Molter Károly vigjátékának menete mégis komolyabb. Szándéka mindenesetre „nemeslevelet” hordoz. De, ami elég volna operettnek, mert szinte ennek kívánkozik a téma, az nem elég vigjátéknak. A vigjátékban élesen kirajzolódik az a komikum, az apró tragédia, amelynek szemünk előtt fejlődve meg kell hoznia az önmaga ítéletét. Ez a Molter vigjátékában is megtalálható volna talán, de annyira elmosódva, hogy szinte szándéktalannak érzik. A költészet, de a színpad világa különösen ideális világ, ahol feltétlenül elrajzolásokra van szükség: hangsúlyozásra vagy elhallgatásra. A színpadi élet sűrített élet; nem olyan ködszerűen elmosódó, mint a valóság. A dráma kompozíció. Molter Károly a darabjában lehet, hogy valóságot adott, de nem teatrális életet. Alakjai csupán sejtetik, hogy nagyszerű karikatúrák is lehetnének. Így a jellem-karikatura normálisból kiszögellő vonásával meg se botolhatik, hogy a nevetség ölébe hulljon.

De még a darab „idill” voltához se eléggé éles a táji, különösen a történelmi háttére. A darab ránk nézve még tökéletes formájában is kissé távol állna, annyira ismeretlen a miliő. Még magyar történelmi tudatunkban is meglehetősen homályos nemzeti életünk e lappangó ideje. A Napoleon titáni harcai mellett magában vérző kicsi világszöglet. Hát még ennek egy pontja, egy déli

kis sváb-sziget? ... A darab exozicójában azonban érdeklődésünk szintjére lehetett volna emelni ezt a helyzet történelmi és „örök emberi” megéreztetésével.

A darabban lélektani ellentmondásokkal is találkozunk, például a Lenau alakjában, akibe különben ismeretségénél fogva érdeklődésünk mindjárt fokozottabban kapaszkodik. Lenau a darabban egyszer úgy áll a nőkkel szemben, mint egy virágjában levő Don Juan, máskor meg, mint egy szemérmes diák-kamasz. Hiszen lehettek ezek valóban az ő érdekes zsenijének szélső rezdületei, de az ilyet mégis valahogy összhangba kell állítani, a belső igazság közös nevezőjére kell hozni.

Megjegyzést kell fűznünk a darab személyeinek beszélgetéséhez is. A Molter Károly vigjátékának személyei folyton kivesszik egymás szájából a szót. A beszélők között darabokra törnek a mondatok. A szavaknak is sokszor mintha az volna egyedüli törekvésük, hogy néma gesztusokká váljanak. A párbeszéd reálítására való naiv törekvést lehet sejteni e mögött. Ez a drámai beszéd-stílus, amelyben a szavak inkább csak a gesztusok szerepét igyekeznek betölteni, Ibsennél érte el a maga legfelső fokát; csak egy hajsza hija volt már, hogy nevetségessé váljon. De az ibseni drámák rendkívül élesen megadott helyzeteiben ez valóban stilszerű volt. Itt azonban újra hangsúlyozni kell azt, ha talán hasonló is a valóságban a párbeszéd a Molter Károly darabjában levő párbeszédéhez, itt nem valódiságról, hanem színpadi életről van szó, magasabbrendű reálításról. Ebben a reálításban pedig nemcsak kerek mondatokban, hanem versben is beszélnek. Ha a beszéd egyszer-egyszer töredezett, ez feltétlenül simul a jelenet belső tartalmához; de nem állandó beszéd-forma.

De mindezek a kifogások csupán magyarázni próbálják: mi az, ami zavarja Molter Károly darabjának élvezetét. Lehet, hogy a tény mögött csupán keresgéltek, kerülgettek, de nem találták meg a precízen magyarázó okot.

Végére maradt annak hangsúlyozása, hogy e sorok írójának tudatában mennyire él az a külön érték, amelyet Molter Károly képvisel a mi kicsi, de lendületes életű erdélyi irodalmunkban. Érdekes humorú rajzai mintha jóslónak, hogy talán ő fogja hozni nekünk az „erdélyi vigjátékot.” Vigjátékot, ami oly nehezen hozható ki a mi életünkéből s aminek igazán jónak kell lennie, hogy életünk lehagolt alaptónusa elfogadhassa. „Özvegyország”-át csupán próbának lehet elkönyvelni. Alcímül is inkább illene hozzá: „Délmagyarországi idill 1811-ből.”

Kovács László.

Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Budapest, 1926. 8-r. 30. l. (Irodalomtörténeli Füzetek. Szerkeszti és kiadja: Császár Elemér. 3. sz.)

Az a huszonöt év, melynek történetét a magyar társadalmi dráma szempontjából a szerző megírja, a magyar irodalomtörténetnek több oldalról is földerítetlen mezeihez tartozik. Irodalmunk történetének folyamán elég ilyen földerítetlen szakasz van. Pedig a maradandó irodalmi értékek is csak a történelmi fejlődés teljes ismerete ad igaz színt és ragyogást. A szerző már eddig is több tanulmányában megmutatta, mily hozzáértéssel tudja földeríteni a fejlődés rejtett mozzanatait, mily éles szemmel tudja meglátni az élet eleven zöldjét, a fejlődésre képes csírákat a sok sikertelen utánzás, csináltság és modor mellett.

E tanulmányában a magyar társadalmi dráma kezdő korával foglalkozik a szerző: azzal a huszonöt évvel, mely a kiegyezéstől a *Dolovai nábob leánya* megjelenéséig tartott. E két és fél évtized volt a magyar társadalmi dráma vajudásának és megszületésének időszaka. E hosszú vajudás magyarázata az, hogy Csiky Gergely lemondó nyilatkozata szerint: nem volt magyar társadalom. A modern értelmű társadalmi színmű sugálló osztálya és közönsége: a városi polgárság, a magyarság városi eleme csak a megalakulás kezdő éveit élte. Ez osztály kialakulásának a kiegyezés ad nagyobb lendületet, ezért köti a szerző a magyar társadalmi dráma kezdetét az 1867-es évszám-

hoz. A vajudó műfaj a szerény, tapogatózó kezdet után br. Jósika Kalmánnal kerül döntően a francia technika és stílus hatása alá, de csak Toldy Istvánnál jelentkezik a törekvés: magyar földre tenni a lábát s a magyar társadalmat rajzolni. A kezdők közt Bercsényi Béla az első, aki már ügyesen kezeli a francia modort s kinek nyelve is elég színvonalos és fordulatos. A magyar társadalmi dráma igazi születési napja azonban 1880. jan. 30, amikor Csiky Gergely *Proletárok* c. drámája színre kerül. Ez az első igazán társadalmi színmű s e formában ily fölényes biztossággal Csiky előtti magyar író még nem mozgott. Csiky nagyszerű társadalmi drámái nyomán nagy felbuzdulás támadt s mellette egyre többen próbálkoznak e műfajjal. De csak Szigeti József *Rang és mód*-ja meg Karczag Vilmos *Lemondás*-a ér el közöttük jelentős hatást. A kilencvenes évek fejlődött magyar társadalma végre meghozza a drámaíró számára szükséges magyar társadalmi anyagot s e műfaj Herczeg *Dolovai nábob leányá*-val fejlődésének új stádiumába lép.

Galamb Sándor tanulmánya lelkiismeretesen végigkíséri e fejlődés minden kis mozzanatát. Társadalmi drámánk kezdődő erecskéit sokszor színpadi sugókönyvek kéziratából, egykori újságcikkekből, vagy jobb esetben elfelejtett írók elfeledett könyveiből kellett kibányászni. Legfőbb hiányukat nehézkes technikájukban látja a szerző, meg hogy nincs bennük lélektani elmélyedés, dialógjuk is lomposan kényelmes. De ha esztétikai értékük kevés is, történeti jelentőségük elismerést és figyelmet érdemel.

Dr. Csüry Bálint.

Császár Elemér: A Zalán futása. Budapest, 1926. 8-r. 23. l. (Irodalomtörténeti Füzetek 4. sz.)

A tanulmány eredetileg a száz éves évfordulóra készült ünnepi előadás. Kiindulópontja az alkalmosság, lelkesítő rá gondolás a száz éves eposz történeti jelentőségére, amelyet azzal tesz érzékeltetőbbé, hogy újra szerkeszti azt a kort, azt az irodalmi életet, amelyekben Zalán megjelent. A Zalán hatásának titka 1. önfénye, mely a nyelv és verselés bájában, az idillikus jelenetek és harci képek tiszta költőségében mutatkozik. 2. Alkalmosság és újsága, a nemzeti romantizmus előtörése. A Zalán romantizmusában azonban a klasszicizmus hagyományai is jól észrevehetők, noha valójában hazai termés. Sok tekintetben éppen a hagyományos magyar történeti költészetből sarjadt. Mythológiájában új, ismeretlen világot sejtet s átcsap itt-ott a fantasztikum világába is. Vörötmarty abban igazán romantikus, mit gazdag képzelete alkot. Az epikai nyugalmas hangot csak a *hazafi* heve töri át; az *egyéni* szubjektívizmus (szerelme) a közvetve tárgyilagossá formában fejeződik ki. Egészben: a Zalán első nemzeti eposzunk, a férfiu erények, a mult, a honfoglalás glorifikációja, a régi dicsőségnek képe, mint nemzeti munkára biztató ideál. A nemzet közérzetét, közhangulatát fejezte ki újszerűen: lírai indítékot — eposzban.

A tanulmány klasszikus minta arra, hogy mint lehet és kell jellemezni egy mű alkalmosságával együtt a kort, mint lehet széleskörű történelmi megállapításokkal, esztétikai értékeléssel, sőt egész sereg új probléma felvetésével tartalmasabbá és maradandóvá tenni az ünnepi érzés fogékony perceit. Nagy kincset bírnak Zalánban; ezt fejt ki Császár Elemér szép tanulmánya, melynek felépítésében a tudós történelíró s a nemes fölfogású esztétikus művészi kezemunkája gyönyörködött.

Dr. Kristóf György.

Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. Helikon, Temesvár, 1926. 8-r. 135 l.

Nem véletlen, hogy az életében kissé elhanyagolt Gárdonyit csak most — halála után — kezdi értékelni a kritika és olvasóközönség. 1898-ban még alig vették észre az „En falum” megjelenését, ma: irodalmunk egyik büszkesége. Évről-évre új Gárdonyi regények jelennek meg, Budapesten „Gárdonyi

Géza Irodalmi Társaság" alakult a Gárdonyi kincsek kibányászására, Egerben Gárdonyi szobrot akarnak emelni és Temesvárt megjelent az első monográfia Gárdonyi Gézaról.

Szabolcska László az olvasóközönség jóindulatába ajánlja első könyvét és ezt a jóindulatot a kritikus sem tagadhatja meg az ideális célú szerzőtől. Szabolcska könyvének kétségkívül lehetnek és vannak is fogyatkozásai, de könyvéből annyira kisugárzik megértő szeretete Gárdonyi iránt, hogy maga a szerző is szimpatikus lesz az olvasónak, s tényleg közelebb is hozza a Gárdonyi alakját. A Gárdonyi lelkülete egy-egy apró ismeretlen adattal, jellemző epizóddal, kijelentéssel és a közölt levelekkel tárul elénk. Ezekkel a kis életmozzanatokkal Szabolcska értékes anyagot hordott a Gárdonyi irodalomhoz, amire a jövő életrajzírója biztosan építhet.

Mert egészben véve ez a mű nem világítja meg új oldalról sem a Gárdonyi életét, még kevésbé írói jellemét. Fontosabb megállapításaiban mindenütt ismert esztétikusok ítéletére támaszkodik.

Művében külön választja Gárdonyi életét, egyéniségét, hitét, költészetét stb., de az így felosztott anyagot nem tudja egységes egészzé forrasztani és ezért hézagos részekre esik szét. Ez a hézagosság onnan van, hogy az író nem öntudatos ura az anyagnak, ami azt eredményezi, hogy az összefüggő dolgoknál mindig későbbi fejezetekre kell utalnia. Ez az eljárás pedig az olvasót kifárasztja, figyelmét szétszórja. Feltűnő ez különösen ott, ahol Gárdonyi egyéniségét, hitét, vallásosságát jellemzi. Itt mindegyre vissza kell térnie életére, vagy későbbre halasztania egyes kérdéseket s így maguk a közölt levelek is néha mintegy betoldottnak látszanak.

Hogy Szabolcska tényleg megértette Gárdonyi egyéniségét, az gyakran kicsillan művéből. Helyesen hangsúlyozza líraiságát, szépen mutatja be pantheismusra hajlását, de zökkenőül hat, hogy bizonyítéknak mindig Kékit vagy Ravaszt idézi, különösen az utolsó — magyarságról szóló — fejezetében.

A Szabolcska friss stílusa általában kellemes olvasmány. Épen ezért nem haladhatunk el szó nélkül ilyen hanyag kifejezések mellett, mint: oda-szobrázta. A temesvári Helikon gondos, izléses kiadásban jelentette meg ezt az értékes könyvet.

Vita Zsigmond.

Melich János: Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. Budapest 1926. (Különnyomat a Klebelsberg-émlékkönyvből.)

A svájci német nyelvben a *Diakonissin*-t *Akonissin*-nak is mondják mert a *Di* kezdő szótagban a *die* névelőt érzik (=die Akonissin). Olyanféle nyelvi jelenség ez, mint a számosháti nyelvjárásban az *acskó* és *ászló*, mely szavak elejéről azért tűnt el a *z* hang, mert a névelőhöz tartozónak érzik (=az *acskó*, az *ászló*). Így származott a magyar *patika* a latin *apotheca* szóból, a *lombik* az *alombik*-ből, *Madefalva* *Amadefalvából* (Vö. Horger: Magyar szavak története). Az ilyen analógiás változás neve: *elvonás*. Így magyarázza *Meyer-Lübke* a tiroli *Rosanna* folyónevet, melynek római kori latin neve *Drusiana* volt, de a német ember a *d*-ben a *die* névelőt érezhette. A régi latin *Caerelliacum* helynévből is olyformán származhatott a német *Erlach*, hogy a föltehető eredetibb *Zerlach*-ban a német nyelvérzék a *zu* praepositíót érezte s a *Z-erlach*-ból *Erlach*-ot vont el. Ilyen elvonásra tanulságos példákat idéz *Melich János* a fenti szőfőjtő tanulmányában. Szőfőjtéseiből egyuttal következtetést von le az Ausztriához csatolt nyugatmagyarországi részek helyneveinek eredetére s a vidék településtörténelmi viszonyaira. Ilyen eredetű a szépeségi *Autz* német helynévi alak a magyar *Daróc* szóból (t. i. a német nyelvérzék szerint: *der Autz*). *Melich* többi példái Sopron és Mosonmegye elcsatolt területéről valók. Ilyen a sopronmegyei *Selleg-Szántó* község német neve: *Antau*, *Ontau* (ebből a horvát: *Otava*, *Ottava*), mely a község középkori magyar *Szántó* nevéből való elvonás (*Z'antau* > *Antau*). Ugyesintén a középkori magyar *Szántó*-ból származott a mosonmegyei *Andau*, a régi magyar *Szaka* helynévből a német *Ockau*, a régi magyar *Zaszlop*-ból a későbbi német *Oszlop*.

Melich fejtegetései nyelvészeti érdekességük mellett településtörténelmi

szempontból is útmutató és bizonyító értékűek. Fejtegetései s. rán ugyanis az derül ki, hogy az elcsatolt moson—sopronmegyei részek helynevei túlnyomóan magyar eredetűek. E magyar nevek a mellett szólnak, amit a történelem is tanít, hogy ez alig lakott területeket a X. és XI. században a magyarság (bessenyő telepekkel vegyesen) telepítette be és látta el helynevekkel. Később aztán a XIII.—XV. században erősen megfogyatkozott magyarság örökét lassankint idegen lakósság (német s részben horvát) lepte el.

Dr. Csűry Bálint.

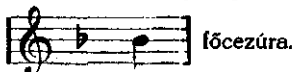
Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 1926. 4-r. 142 l. Rózsa-völgyi és Társa kiadása.

Bartók Béla előttünk fekvő könyve az újabb zenei és folklorisztikai irodalomnak egyik legérdekesebb és legtanulságosabb műve. Elsősorban bennünket érdekel. Ez a nagyfontosságú mű, amely német nyelven is megjelent, a magyar „parasztzenéről” szól. Bevezető részében szól a parasztszenéről általában. Meghatározza a parasztszene tágabb és szűkebb értelemben vett fogalmát, ismerteti a magyar parasztszenegyűjtemény anyagát és felosztja az egész magyar parasztdallam anyagot három osztályra: a) a régi stílus dallamai, b) az újabb stílus dallamai, c) az előbbi kettőbe nem sorolható, vegyes (nem egységes) stílust alkotó dallamok.

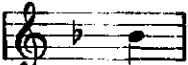
A következőkben szól a magyar parasztszene régi stílusáról és megállapítja, hogy a régi stílusnak alkalomhoz nem kötött parlando—rubato dallamai bizonyos külsőségekben megfelelnek a hasonló kategóriába tartozó román parlando—rubato dallamoknak és hogy a régi stílus táncdallamai tulajdonképpen e parlando—rubato dallamok tempo giusto-vá merevedésének látszanak. Ezzel kapcsolatban a parasztdallamokban megnyilvánuló prozódiai ismereti és ebben a részben Kodály Zoltán „Ötfokú hangsor a magyar népzeneben” c. jeles tanulmányára is támaszkodik. Igen fontos megállapítása, hogy a régi stílus dallamainak hangsora egy anhemitonpentaton (félhanglépést nélkülöző ötfokú) hangsorra vezethető vissza. Majd vizsgálja a szöveg és a dallam viszonyát. A régi stílusra vonatkozó vizsgálódásainak eredményei a következők: a legrégebb ismert parasztszene: az úgynevezett régi stílusnak alkalomhoz nem kötött dallamai. Ezek tizenkét-, nyolc-, hat-, hét-, tizenegy-, tíz- és kilenczetagú izometrikus sorokra énekelte négyesoros dallamok.

Legrégibbek közülük a parlando—rubato-ritmusú tizenkét-, nyolc- és hatszótagúak; kevésbé régieknek látszanak a változatlan tempo giusto-ritmusú nyolc-, hat- és hatszótagúak, aránylag újabb keletűeknek az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusú nyolc-, hét- és tizenegy szótagúak, továbbá a tíz- és kilencszótagúak.

Valamennyire jellemző a pentaton hangsor; az eredetileg általános

Zenedialektusbeli különbségek: az I. területre a parlando—rubato-ritmusnál bizonyos sorzáró ritmus, a magasabban intonált terc és septima mint fűcézúra jellemző; a II. területre ugyanez, a terc és septima magasabb intonálását kivéve; a III. területre a parlando—rubato-ritmus hasonló sorzáró ritmusa mint fűcézúra; a IV. területre a parlando—rubato-ritmus másféle sorzáró ritmusa; fokozottabb rubato, gazdagabb ornamentika, ragaszkodás az

eredeti fűcézúrához. A régi stílus dallamai magyar produk-

tumoknak tekinthetők. A parlando—rubato nyolcszótagúak erős hatással voltak a székelységgel közvetlen szomszédságban levő román területek parasztszenéjére; az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusú hét- és nyolc szótagúak a máramarosi román újabb stílus kialakulására voltak döntő befolyással.

Az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusú hét-, nyolc-, tizenegy szótagúak

ritmusából fejlődött ki a magyar parasztzene új stílusához tartozó dallamok legnagyobb részének ritmusa.

A magyar parasztzene új stílusának tanulmányozása a következő eredményekkel járt: az új stílus dallamaira jellemző az alkalmazkodó tempo giusto-ritmus és az izometrikus versszak szerkezet. Leggyakrabban előforduló hangsorok a dor, aeol és a modern dur hangsor; elég gyakori a mixolyd, kevésbé a phryg és a modern moll. A dallamsorok szótagszámát illetőleg nagy a változatosság (6-tól 25 szótagú sorok fordulnak elő.) Az új stílus kétséget kizárólag magyar földön keletkezett. Hatása nagy volt az újabb tót és ruthén parasztzeneire, a románra alig.

A parasztzenenek a vegyes osztályba tartozó dallamai rendkívül változatosak, koruk is változó, vannak nagyon régieknek látszók és akárhány csak az utolsó évtizedekben alakulhatott. Magyar képződményeknek tekinthetők az izometrikus versszak-szerkezetű parlando-rubato dallamoknak, továbbá az alkalmazkodó ritmusú akár izometrikus, akár heterometrikus szerkezetű dallamoknak legnagyobb része. Az idegen befolyás nagyobb részét bizonyos zenei elemeknek, vagy dallamoknak cseh—morva—tót területről történt beszivárgásában mutatkozik.

A parasztzeneben egyike a jellemző tüneteknek a dallambőség foka.

A magyar parasztzene tanulmányozásából a következők derülnek ki: a magyar parasztlak ragaszkodása az izometrikus dallamversszak szerkezetekhez és bizonyos pentaton fordulatokhoz a legrégebb dallamoktól a legújabbakig világosan felismerhető; még elég régi dallamoktól a legújabbakig észlelhető az alkalmazkodó tempo giusto-ritmusnak nagy kedveltsége. Tehát ez a három zenei jelenség mondható az egész magyar parasztzeneire általánosan jellemzőnek, ez különbözteti meg minden más nép parasztzenejétől. A művel 323 eredeti magyar parasztdallam egészíti ki a dallamok teljes szövegével. A táblázatos függelék a helységeket és gyűjtőket tünteti fel. A parasztdallamok gyűjtése csak e század elején indult meg és eredménye 7800 dallam. E dallamkincs gyűjtői Bartók Béla, Vikár Béla, Garay Akos, Kodály Zoltán, Molnár Antal, Kodály Zoltánné, Lajtha László. Bartók Bélának a maga nemében páratlanul álló, alapvető művét mindenki haszonnal és okulással tanulmányozhatja, aki a magyar parasztzene és népköltészet iránt érdeklődik.

Dr. Perényi József.

Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790—1848. Szerkesztette és a történeti bevezető tanulmányt írta — Budapest, 1926. VIII + 664 l. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

A történettudomány legelső és elemi feladata az, hogy tárgyát láttassa, szemléltetvé tegye. A történelem tárgyának, az anyagnak újraserkesztése (reconstructio) az alap. Erre jön a felépítmény, az összefüggés megállapítása és magyarázata. Az a történetírás, mely az anyag összehordásánál tovább nem jut, a fundamentumnál feljebb nem emelkedik, pincelakó; a lélek, a szellem éltető fénye és melege rá nézve nem létezik. Aki pedig kellő alapvetés nélkül gyártja az összefüggéseket, a történelem magyarázó elveit és törvényeit, homokra épít vagy délibábol kerget. Az újraserkesztés és a magyarázat együtt és egyszerre alkotják meg azt a történettudományt, amely valóban megérdemli, hogy testis temporum-nak és magistra vitae-nek neveztesse. Mindkét lépés megtetésében számtalan tárgyi és személyi nehézség meredezik a történettudomány elé. E nehézségek általában kétfélék, ú. m. természetes, belső akadályok, amelyekkel minden történelmi újraserkesztésnek és magyarázatnak birkóznia kell, amelyeknek legyőzése maga a történettudomány. Vannak külső, mechanikus, természetellenes akadályok is, amelyek előtt a legjobban felkészült történettudós is tehetetlenül teszi le a tollat. Ilyen külső, mechanikus nehézség korlátozta a magyar történetírást különösen a legújabb korra vonatkozólag az által, hogy a bécsi császári titkos levéltár anyagát szabadon fel nem használhatta. Pedig az Ausztriához való viszony

sajátossága következtében nélkül az anyag él nélkül az újabbkori magyar történelemnek sem a fundamentuma, sem felépítménye szilárd nem lehet.

Magyarország hatalmának csökkenése Mátyástól kezdve abban leli magyarázatát, hogy az állam az őt alkotó erők felett saját céljai és alkotmánya szerint szabadon nem rendelkezett, hanem kénytelen volt Ausztria hatalmi érdekköréhez igazodni. A legvégső politikai szempont, épen mint a legfőbb hatalom, a királyi, még földrajzilag is a magyar állam területén kívül esett. Az állami erők súlypontját Magyarország elvesztette. Életmegnyilvánulásának vezérelveit Bécsben, Ausztria érdekével egybevágóan állapították meg s a magyar állam reális akarati tényeit is végeredményben Bécs hagyta jóvá és Bécs engedélyezte még akkor is, mikor az állam alkotmányos tényezői legalább látszólag akadálytalanul működtek.¹ Annál inkább oly időkben, amikor pl. a nádori hivatal nem volt betöltve vagy az országgyűlések szüneteltek. Az állam határán és az alkotmány keretén kívül eső tényezők természetesen a felelősségrevonhatás nélkül gyakoroltak nagy befolyást az állam életére. A régi rendi világban, a parlamentáris kormányzat előtt politikai életünkben a felelősség elvének csak egy színtelen árnyéka volt gyakorlatban, de az is törvényszerű codifikálás nélkül. Ez volt az ú. n. megyei utasítás a követek részére. Amennyiben valamely politikai cselekedet nem esett belé valamely külön büntetőjogi körletbe, a politikus felelősségrevonásának legnagyobb kellemetlen következménye az uralkodó kegyének elvesztése volt. Pedig jól tudjuk, hogy legfontosabb állami ügyekben nem az volt a döntő, ami az alkotmányos forumon történt, hanem ami a színpalak mögött. Nem azok döntöttek, akik a nemzethez, az államhoz tartozás ténye által legalább iratlan, morális felelősséget éreztek, hanem oly tényezők és személyiségek, akiknek egész lénye csak Bécshez, az uralkodó kegyéhez volt hozzáfűzve. Ezeket a tényezőket és személyeket a XVIII. sz. végétől, közelebbről a Ferenc király uralkodásától kezdve kamarilla-összefoglaló néven ismerte és emlegette a magyar köztudat, politika és történettudomány egyaránt. Sejtette, tudta mindenki, hogy minő roppant befolyása volt ennek Magyarország életére. De a tudás okmányai, a történelem és a politika legfőbb pillérei, a bécsi császári titkos levéltárban voltak elrejtve. A trianoni béke következtében végre ez a becses anyag hozzáférhetővé vált.

A *Magyar Történelmi Társulat* legott és teljes céltudatossággal megkezdte e becses anyag közlését, egyrészt a nemzetiségi kérdés, másrészt az osztrák összbirodalmi kísérletek oklevéltára gyanánt. Ez főképp a Társulat elnökének, gr. Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek határozott és elvéülhetetlen érdeme. Az osztrák összbirodalmi kísérletekre vonatkozó sorozatban a József nádor ismeretlen és a Széchenyi iratainak új és teljes kiadása áll már is rendelkezésre. A nemzetiségi kérdés okmánytárának első kötete meg a *Szekfü Gyula* által közrebozsátott hatalmas forrásgyűjtemény.

Ebben a kötetben 453 nagy nyolcadrét lapot tesz ki az okmánytár, melynek eddig ismeretlen anyaga a helytartótanács, az udvari kancellária és annak elnöki osztálya, a József nádor titkos levéltára, a bécsi Staatskonferenz, Informationsprotokolle, Kabinetts-Kanzlei-Akten, Minister-Kollowrat-Akten, Staatsrat és Ferenc császár magánkönyvtárából lát napvilágot. A rengeteg ismeretlen irat között felvette Szekfü — igen helyesen — azokat az ismert publikációkat (törvénycikkek vagy javaslatok), melyek az államnyelv kérdésének egy-egy fontos határkövét jelölik s amelyek nélkül e kiadvány valóban hiányos és értelmetlen volna. „Az akták kiválasztásánál vezető elvem volt — írja a szerkesztő, — hogy a magyar államnyelv ügyét elősegítő vagy hátráltató momentumok megvilágíttassanak s mivel az államnyelv ügyét legelső sorban az országgyűlések segítették elő, az új lépések azoktól indultak ki, viszont pedig a hátráltató momentumok a központi hatóságok működésében szemlélhetők: ezért helyeztem a fősúlyt az országgyűlési tárgyalásokra, a nyelvtörvények létrejöttének történetére és a központi hatóságok állásfoglalásának vizsgálatára. Ugyancsak a központi hatóságok: magyar dikasztie-

¹ 67 előtt a magyarság kívánságainak betöltése vagy elutasítása a bécsi kormányférfiaktól függött — mondja maga Szekfü a jelen mű 2 l.

riumok és bécsi hatóságok irataira voltam utalva, mikor a nyelvtörvények végrehajtásának pl. a közoktatásügy terén való bonyodalmas kérdését tanulmányoztam". A szerkesztő szempontjai közül még kettőt kell fölemlítenem. Egyik az, hogy az iratok közül csak a legfontosabbakat választhatta ki közlésre. A másik, hogy részben ennek pótlásául az egyes írománydarabokat bevezető és befejező jegyzetekkel kísérte úgy, hogy a kiadott és még kiadatlan darabok beillesztésével az okmánytár könnyen kiegészíthető.

A testes kötet 170 iratot, okmányt közöl. Az első 1790 áprilisból való, az utolsó 1848 márc. végéről. Tehát II. József halálánál, az ő nyelvi rendeleteinek a visszavonását nyomon követő mozgalmaknál kezdi az anyagközlést s lehetőleg időrendben és az egy tárgyra vonatkozókat egymás után szedi rendbe. Egyébként is az összefüggésre rendszerint figyelmeztet és könyvésztileg is utal. Így aztán a magyarországi és erdélyi akták és írományok nem elkülönítve látnak napvilágot, hanem idői és tárgyi összefüggés szerint egymást felváltva és követve. Nem kifogásolható ez eljárás, mert hiszen mind a két hazában ugyanaz volt a kérdés: a magyar államnyelv. De a tényleges helyzet lényegesen más volt Erdélyben, mint Magyarországon.

Ugyanis a József rendeleteinek visszavonása után a tételes jog szempontjából tulajdonképen a *restitutio in integrum* volt a legtermészetesebb feladat: helyreállítani a törvényes, az alkotmányos állapotot. És ebben, a II. József rendeletét megelőző, tehát törvényes állapotban volt nagy különbség a két ország között. Magyarországon t. i. a *restitutio* a *latin* nyelvet juttatta ismét érvényre az államélet minden vonatkozásában, míg Erdélyben a magyar nyelv uralma állott helyre a katonaságot és némely dicasteriális ügykezelést kivéve. A magyar államnyelv kérdése tehát Erdélyben először is egyszerű *restitutio* volt, amely a II. József előtti törvényes állapot jelentette s amelyet Bécsben sem vont kétségbe senki.¹ A kamarilla legsötétebb tagjai is elismerik, hogy Erdélyben a közdolgokban mindig a magyar nyelv volt használatos, I. Lipót alatt a gubernium és a cancellaria is magyarul leveleztek, csak a felterjesztések nem voltak magyar nyelvűek. Buccow volt, aki a gubernium nyelvét latinná tette, de már Hadik gróf visszamagyarázta, hogy a magyar hivatalos nyelv *(dieser uralte gebrauch 250–1. i.)*... Erdélyben a magyar államnyelvért elvi harcot nem kellett vívni, adva volt a régi gyakorlattal és a *restitutio*val, ami II. Lipót akaratával is összhangban volt. Erdélyben az elv kiépítéséből és a részletekben való alkalmazásából állt az államnyelv harca. Az 1791:31. erd. t.-c. a közügyeknek az erdélyi fejedelemség területén magyar nyelven való tárgyalásáról szól s kimondja, hogy a magyar és székely nemzetek kebelében, továbbá az összes dicasteriumokban, hivatalokban, törvényszékekknél a magyar nyelvnek usus antea quoque vigens... porro etiam abtineat; a latin csak az udvari, kamarai felterjesztésekben, gubernialis jegyzőkönyvekben és a főhadparancsnoksággal való levelezésben alkalmazandó. Az erdélyi országgyűlés nyelvi küzdelmei tényleg arra irányultak, hogy az e t.-c. latin kivételeit, továbbá a latin tannyelvet is magyarrá tegyék és végül a szász nemzet kívánságait tekintetbe vegyék. (A szászok ugyanis a magyar nyelvű rendeleteket elfogadták, maguk is alkalmazták, de a magyar hivatalos nyelv helyébe majd a latint, majd a németet kívánták, de csak a maguk viszonylatában és a Királyföldre nézve, az ott lakó magyarságot és románságot is beleértve.) Ezzel szemben Magyarországon a *restitutio* betű szerint a latin nyelvet jelentette, mint amely azelőtt tényleg hivatalos nyelv volt. Ott még meg kellett az elvi harcot is vívni, hogy a német helyét ne a latin foglalja vissza, hanem a magyar legyen államnyelv. A küzdelem ott nagyobb és így lassabb eredményű. Bécs joggal hivatkozhatott arra, hogy a latin nyelv volt az államnyelv József császár előtt, hogy a magyarok újítani akarnak. Itt aztán bő alkalma volt a kalandor Izdenczyknek a hazudozásra, hogy a latin nyelv már Szt. István óta hivatalos nyelv, Balassa horvát bánnak a rágalomra, hogy a magyar nyelv behozatala nem egyéb, mint az *alte Rauheit* (226) újabb bizonyítéka. Tény, hogy az 1790–91:16 magyarorsz. t.-c.-nek már a címe is más, mint az erdélyi: *idegen nyelvnek*

¹ Bekanntermassen ist in Siebenbürgen die ungarische Sprache als eine amtliche Sprache mit Ausnahme der sächsischen Stühle anzusehen – jelenti ki maga az államtanács a Döbrentei tervével kapcsolatban. (60. sz. okmány.)

a közügyek intézésébe be nem vezetéséről, de a magyar nyelv conserválásáról. Az előbit illetőleg a király a rendeket megnyugtatta; az utóbbi fejlesztésére mindössze annyit rendel el, hogy az egyetemen, az öt akadémián és a gimnáziumokban peculiaris professor linguae el styli Hungarici constituetur... Látnivaló, hogy az egykor nemzeti fejedelmek alatt élő Erdély mennyivel kedvezőbb helyzetben volt a harc kezdetén, mint Magyarország.

Bármennyire is érdekes és izgalmas a küzdelem további menete, még vázlatosan sem adható e publicatiók tartalma. Olvasni kell azokat, hogy reconstituálhassuk azt a tudatlansággal párosult rosszakaratot, amit a kamarilában az Izdenczyek, Balassák, Zichy, Hartigok stb. mutattak a magyar nyelv és általában Magyarország iránt. Ekkor teljes mértékben áll előttünk a különben érthetetlennek látszó sziszifusi küzdelem, melyet az országgyűlések folytattak. S másrészt világosan látható lesz az a negatív politika, melyet Metternich is hibásnak tartott: minden nemzetiségi követelésnek ellenszegülni s csak ott engedni, ahol már többé nem lehetséges ellenállni. (115 l.) A bécsi kormánynak sohasem volt ereje és bátorsága kezdeményezni (vorgreifen): módszere az örökös elodázásban (fortwursteln) merült ki, vagy ahogy a Bach-korszakot jellemezték: Politik von Fall zu Fall. De területileg más és más vegyítéssel. Magyarországon ellenzi a magyar nyelv terjedését főként a nemzetiségekre való tekintettel, de a nemzetiségek törekvéseit sem honorálja. Ellenzi a magyar nyelvet, látszatra a szlávok érdekeit védve, de azt itthon se véve komolyan, míg ugyanakkor Galiciában a lengyel nyelv terjedését igyekszik minden áron megakadályozni. Egy célja van: a monarchia összetartása, de a magyar nyelv elismerése és egységesítő ereje előtté már particularis irányú erőgyarodás, melyet az osztrák centralizmus csak kényszer hatása alatt fogad el. E politikára vonatkozó okmányok tartalmi ismertetése helyett egyszerűen utalunk az okmánytár erdélyi vonatkozású darabjaira. A 3., 17., 20. és 23. sz. publicatiók az 1791:31. erd. t.-c. létrejöttét s az ezzel kapcsolatos kérdéseket világítják meg. A 60. sz. a Döbrentei nyelvűművelő társaságának a tervét. A Döbrentei benyújtotta szabályzatot a gubernium, cancellaria s az államtanács is egyhangulag elfogadhatónak véleményezi. A király azonban alá nem írta, ki nem adta soha. Döbrentei is végleg távozott Erdélyből. A 135., 138., 141–3. sz. közlemények az 1842-diki országgyűlés eseményeit derítik fel. Arról volt szó, hogy a feliratok és törvények szövege latin helyett magyar legyen, mellyel szemben az udvar a latinhoz ragaszkodott, a szászok is vagy a latint vagy a németet pártolták. 150. sz. alatt az államkonferencia véleményét olvassuk a gubernium és a szász hatóságok közötti levelezésre nézve. 166. sz. a publicatio kir. kézirat az erdélyi cancellaria felterjesztésére a kolozsvári liceum magyar tannyelve ügyében. 168. sz. a báró Jósika Samu alkancellár memorandumának a nyelvkérdésre vonatkozó része (1847 januárjából) és végül 169. sz. a. az erdélyi 1848:1. t.-c. szövege olvasható.

A sajátosan erdélyi publicatiók száma aránylag nem sok. De e néhányban és a hozzájuk csatolt bevezető és befejező jegyzetekben mint *sűrített oldatban* csakugyan benne van a magyar államnyelv története Erdélyben. Amde a többi irat is rendkívül érdekes és fontos erdélyi szempontból is, nemcsak per analogiam, de azért is, mert ugyanazok az érvek itt is, ott is fel-felbukkannak. Természetesen a konkrét esethez mért alkalmazásban. *Der siebenbürgische Artikel* (1791:31) *hat unser Stände rebellisch gemacht* — vágja oda Zichy országbíró a Ferenc király elnöklete alatt tartott konferencián a magyar országgyűlés nyelvvi kivánságai ellen. Ezért nem emelhető kifogás a szerkesztő amaz eljárásával szemben, hogy nem különítette el az akkor két külön országgyűlésen, két külön vonalon vívott küzdelem okmányait. A küzdelem célja, a szemben álló erők, az akadályok itt is ott is — csekély különbséggel Erdély előnyére — ugyanazok voltak s lényeg szerint is összefüggésben álltak egymással.

Szekfű a kötet elé írt kétszáz lapnyi bevezető tanulmányban vet világot a hosszú küzdelem egyes mozzanataira. Ritkán olvashatni ilyen alapos és ennyire instructív történeti tanulmányt, amelyet szerzője a tudós szerénységével „a magasabb történetírási színvonalon alul” levőnek minősít. Az

olvasó azonban mohó érdeklődéssel s hálás és jóleső örömmel olvassa a kitűnő tanulmány minden egyes mondatát. Mégis a referens kénytelen kifejezni azt, hogy a bevezető tanulmány első része, melynek címe: *Az 1790. év nyelvi mozgalmainak gyökerei* (7–31. l.) meggyőzni nem tudták.

Azt fejtí ki a szerző, hogy anachronizmus és így történetellenes volna a XVIII. sz. nyelvi mozgalmaikat a mai értelemben felfogni. A korszak gondolkozásában az állam fogalma mellett nem maradt hely a nemzet számára. A francia forradalmat megelőző racionalizmus állandó témája, hogy mennyiben fedi a nemzet-nation fogalma a nép-peuple-ét s hangsúlyozza, hogy az enciklopedisták uralkodó terminológiája szerint a nemzet az egy kormány alatt ugyanazon állami határokon belül élő emberek összesége. Az államterület a primer, belőle vezetendő le a nemzet és a nyelv területe. A nation és a langue fogalmat az état teljesen elnyelte. Nagy Frigyes se ismerte a nemzeti különbséget; a bécsi államférfiak sem látták a nemzetileg homogén Franciaország és a nemzetileg végzetesen heterogén osztrák monarchia között semmi különbséget. A nyelv és nemzetiség látókörük határain kívül volt. A nyelvi és nemzetiségi erők megmozdulását mint particularist és kultúraellenest, tehát az állam céljával ellenkező elemeket visszanyomni törekedtek épen az állami rend és az állam kulturális működése érdekében. Ennek következtében a József császár 1784. máj. 11., illetve 18-diki tényleg germanizáló rendeletei szándék és felfogás szerint tisztán állami, politikai vonatkozásúak, nem a magyar nemzetiség ellen emelt fejszecepasáknak szánta, hanem a közszolgálat érdekében kiadott egyszerű rendszabálynak, az egységes zárt birodalomban a holt latin helyett az élő német nyelv alkalmazása volt. *József nem volt tisztában rendeleteinek emberi jogokat és méltóságot sértő következtéseivel.*

Ez az utolsó megállapítás az, amelyik szerintünk nem eléggé szilárd. József több volt, mint pusztán és konok teoretikus, aki erővel akarja boldogító teóriáit érvényesíteni. Trónörökös korában sokat utazott a birodalomban s neki már lehetetlen volt észre nem vennie a nemzetiség létezését. Ha a francia enciklopedistáknak és Nagy Frigyesnek ez nem is tűnhetett fel, annál inkább látnia kellett Józsefnek utazásai közben. Látnia kellett, ha egyebünnen nem, a magyar írók mozgalmából. Hogy mást ne említsünk, a Bessenyei agitátor iratai már az ő nyelvrendelete előtt napvilágot láttak. Maga Szekfü is felemlíti (16. l.), hogy Bessenyei és Révai nyilatkozatai a József császár nyelvi merénylete előtt, tehát attól függetlenül jöttek létre. Minthogy ez így van, a nemzeti mozgalom, melynek célja volt a magyar kultúra egyetlen és lehetséges célszerű eszközét, a magyar nyelvet alkalmassá tenni a tudomány és irodalom művelésére, nem reakciója a József rendeleteinek. De vajon nincs mégis causalis összefüggés a kettő között? A referens úgy látja, hogy van. Még pedig fordított sorrendben. Az ébredező nemzeti mozgalom, mint egyrészt a császár szerint particularizmus, másrészt mint kevésbé egyetemes értékű törekvés az állam, az imperium souverénitása szempontjából megelőzendő és felszívandó kulturális téren is az egységesebb és egyetemesebb német által, ahogy a hadseregnél ez már tényleg végre volt hajtva. A jóhiszeműséget kétségbe vonni nincs okunk, de sem naiv tájékozatlanságot, sem a teoria vak konokságát Józsefnél fel nem tételezhetjük. Ennek ellentmond a József tapasztalatokban gazdag s mindent megfigyelő személyisége. Nem tudjuk nyelvi rendelethez oly hamar mentesíteni a nemzeti elnyomatás vádját, habár a nyelvkérdés a szellemi területről a politika terére csakugyan az ő uralkodása után lépett. Akkor derült ki, hogy nyelvhatár és országhatár nem egymást lépő fogalmak és valóságok.

Tény továbbá az is, hogy a fogalmak és célok csak lassan tisztázódtak. A német nyelv helyébe a megyék legnagyobb része eleinte nem a magyart kívánta, hanem a restitutio in integrumot, a latint mint patria lingua-t. Tény, hogy a II. Lipót alatt lefolyt országgyűlés is az egész kérdést a rendi kiváltságok önző és sokszor naiv szemüvegén nézi s csupa apróságokkal bibelődik és elégszik meg (feiratok kényelvűsége, megyei jegyzőkönyvek nyelve, a magyar nyelvnek iskolai tantárgyul beállítása, az alsóház magyar tanácskozási nyelve). Igaz, hogy az efféle apróságok megnyeréséért is sok-

szor hosszas és szívós erőfeszítésre volt szükség még Erdélyben is, ahol pedig maga a főelv nem volt vitás, mert régi törvényes gyakorlaton alapult.

A magyar nyelv öntudatosan fejlesztett életében három mozzanat, három korszak különböztethető meg. Az első a Bessenyei—Kazinczy megindította és vezette irodalmi és nyelvi megújulás kora 1772-ben kezdődik. Voltakép teljesen autonom téren és módon megy végbe: költők és tudósok viszik diadalra a magyar nyelvet, mint a magyar szellem és lélek legtermészetesebb, közvetlen megnyilatkozási formáját. Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai óta ez a korszak le van zárva. A magyar nyelv mint irodalmi nyelv nem probléma, hanem élő valóság. Második korszak a magyar állam nyelve, amely az előbbinél valamivel később indulva meg hosszabb-rövidebb nyugópontok után tulajdonképpen csak a világháborúval fejeződött be. Nyelvünk életének ebben a mozdulatában államférfiak, országgyűlések küzdenek s első sorban nem nyelvi, irodalmi szempontok, de a politikum szolgáltatja az érveket pro és kontra. A mai Magyarországon többé nem kérdés pl. a hadsereg, a diplomácia stb. nyelve sem. A harmadik korszak a magyar nyelv életében viszont csak Trianonnal kezdődik: mennyi és minő joga és szabadsága van a magyar nyelvnek Magyarországon kívül az utódállamokban? A magyar nyelv életének ez a szakasza és mozzanata magában foglalja ugyan a két előbbinek a szempontjait is, de azoknál jogilag egyetemesebb: *nemzetközi, külpolitikai vonatkozású*. Az alapelveket nemzetközi békek, *diplomatai* szabályok meg s az alapelvek alkalmazásának figyelemmel kísérése a *Népszövetség* feladatai közé tartozik.

A becses kiadvány a második korszak történetének nélkülözhetetlen okmánytárát és vezérfonalát foglalja magában.

Apor Péter dr.

Dr. Jávorka Sándor: Magyar flóra. (Flora Hungarica) Budapest, 1925. Studium R.-T. kiadása. 8-r. C II. + 1307 l.

Rendszeres összefoglalása Magyarország edényes virágtalan és virágos növényeinek, illetőleg azoknak meghatározó kézikönyve. Minthogy a szerző — mint előszavában említi — e művéhez még 1907-ben fogott s a háború végére tulajdonképpen már el is készült vele, ezért természetesen, hogy könyve nemcsak a mai Magyarországot öleli fel, hanem a háború után róla lecsatolt részeket is. Ennyiben ez a könyv bennünket erdélyieket is közelebből érdekel.

Maga a könyv általános részből (C II. lap) és rendszeres részből áll (1307 lap). Ez utóbbi a tulajdonképeni növényhatározó.

Az első rész csak kulcs a második részhez, amennyiben a növényhatározáshoz szükséges előismereteket nyújtja. Elsősorban tehát a növény-alaktannal foglalkozik kimerítő részletezéssel és olyan áttekinthető és könnyen érthető modorban, hogy még a botánikailag közelebből nem iskolázott — mondjuk művelt laikus is — hamar elsajátíthatja a növény-alaktani terminológiát. A szöveget még érthetőbbé teszik az alaktani karaktert tökéletesen visszaadó eredeti ábrák. A növény-alaktant követi a növény-földrajzi viszonyok tárgyalása, melynek kiegészítő része a csatolt térkép vázlat a szóban forgó terület növényrégioinak a feltüntetésével. Kitér ezzel kapcsolatban az éghajlati viszonyokra s ebből levezeti az egyes talajnemek képződését. E két tényező folyamánként a növénytársulások (associatio) főbb típusait sorolja fel. Foglalkozik az eredeti, illetőleg az őslakó (autochton) növényzettel rövidre szabott geológiai áttekintés keretében, kitérve az ősnövényfajoknak új fajokra, változatokra való tagolódására (mutatio, saisondimorphismus, hybridatio, vicdrismus).

Mindezek valamennyien a tárgyhoz szigorúan nem tartoznak ugyan, mégsem feleslegesek, mert mintegy lelket visznek a száraznak látszó rendszerben s bepillantást engednek abba a törvényszerűségbe, amely a klíma, illetőleg a talajviszonyok és a növények földrajzi elterjedése között fennáll s azokba az oki és fiziológiai viszonyokba, melyeknek végső eredménye a mai flóra. Ez a rész külön sem érdektelen olvasmány azoknak, kik a természeti jelenségeket, azoknak változásait mélyebbre ható gyökereiben is szeretik megismerni.

Végül a szerző még általános utasításokat ad a növények gyűjtésére, konzerválására s határozó könyvének használására vonatkozólag és közli be-tűrendben a szerzőknek (auctor) nevét teljesen és rövidítve.

A munka főrésze, a rendszertan, vagyis maga a növényhatározó, mely a kötet végéhez csatolt sajtóhibák és pótlások jegyzékével és a névmutatóval 1307 lapra terjed. Az edényes virágtalan növényeknek 73, a virágos növényeknek pedig 4242 fajtát sorolja fel, illetőleg írja le. Tartalmi terjedelmét azonban ezek a számok még nem fejezik ki, mert ezeken kívül fajszámmal nem bíró rendkívül sok alfajról, fajtáról, keverék fajokról is van benne szó, hogy a természetett növényeken kívül pl. csak a Rumexet, Rubust, Tiliat, Thy-must, Verbascumot, Centaureat és Hieraciumot említem. A Centaureának pl. 74 keverékfaját sorolja fel, a Rubus keverék fajainak a tárgyalása pedig 10 oldalra terjed. Ez eléggé bevilágít e munka aprólékosságig menő részletességébe, gondosságát pedig mutatja, hogy több helyen akadunk a fajoknál, ille-tőleg az alfajoknál kritikai megjegyzésekre.

A növény meghatározásánál a Linné mesterséges rendszerétől eltérően négy főcsoportból indul ki: Thallophyta, Bryophyta, Pteridophyta, Anthophyta. Ez utóbbinak további részletesebb beosztása: Gymnospermae, Angiospermae, ez utóbbi Mono- és Dicotyledones s ez utóbbi pedig Choripetalae és Sym-petalae. E csoportoknak olyan részletes és világos jellemzését adja, hogy a kér-déses növény a megillető csoportba biztosan és könnyen beosztható. Innen a további meghatározás (család, nem, faj) a szokásos-jellemkulcsok szerint törté-nik, melyek a meghatározandó növény tulajdonságait csak két lehetőség szerint csoportosítják. A felvett jellemvonások könnyen érthetők, világosak s a családok kikeresésénél gyakran több úton is vezetnek helyes nyomra.

Az egyes fajoknál a prioritás jogán illetékes tudományos néven kívül fel vannak sorolva az esetleges synonymok is, minek igen nagy haszna van a nomenclatura tisztázásánál. A tudományos név mellett persze ott van-nak azok a magyar nevek is, melyekkel különböző vidékeken az illető nö-vényt nevezik, de nem szerepelnek azok a mondvacsinált nevek, melyek a közhasználatba nem mentek át. Minden fajnál meg vannak említve a szóban forgó terület speciális lelőhelyei, sőt sok esetben főbb vonásokban a külföldi előfordulások is.

A tárgy kimerítése és az adatok megbízhatósága tekintetében e munka mondhatni korszakkalkotó a magyar tudományos botanikai irodalomban s prak-tikus használhatósága pedig rég várt becses könyvet nyújt a florisztikusok kezébe. Tudományos becse egyenesen nemzetközi kinccsé emeli. Hiszen a Kárpátoktól koszorizott medence egy különálló növényföldrajzi egység, a kör-nyező vidékektől sok tekintetben eltérő vonásokkal, s ennek a területnek ez az első rendszeres s a kutatások mai állása szerint helyesnek mondható flor-isztikai ismertetése. Mint ilyen, hézagpótló a külföld szakkörei előtt is, me-lyeknek, hogy szintén használható legyen, a szerzőnek szándéka a magyar szakkifejezések latin-és német fordítását kiegészítő szakszótár alakjában kiadni.

A könyv kiállítása belső értékének megfelelőleg elsőrangú. Igaz, hogy ára is magas, de az igazi tudományos munkák, melyek csak korlátolt pél-dányszámban kelhetnek el, sohasem voltak olcsók. A mai valuta-viszonyok mellett ára 2000 lej körül mozog. Valószínű, hogy ez sokakat visszatart a meg-vásárlásától, pedig különösen középiskoláknak még nagyobb áldozatok árán is be kellene szereznüök, mint a botanikai oktatásnál nélkülözhetetlen segéd-könyvet.

Nem volna teljes ez az ismertetés, ha egy bizonyos, a prioritás körébe vágó körülményt elhallgatnánk, amire vonatkozólag álljanak itt a szerző elő-szavának végső sorai:

„Végül tartozom még a következő kijelentéssel. *Prodán Gyula* akkori zombori tanárnak az 1915—16 években munkám kéziratának egy nagy részét engedtem át azzal, hogy azt az ő román nyelven tervezett és részben már megírt növényhatározójánál, mely természetesen akkor az én munkám után volt megjelenendő, a szokásos mértékig már előzetesen is vezérlőnál gyanánt használja és átnézhesse. *Prodán Gyula* a háború végeztével román állam-polgár lett, munkája pedig „Flora pentru determinarea și descrierea plantelor

ce cresc în România. Cluj, 1923" címmel és kiegészített tartalommal hamarabb tudott megjelenni az enyémnél. Bár munkájának előszavában fölemlíti, hogy kéziratomat használta, mégis, mivel annak használatalánál túl ment a szokásos határon, továbbá azért, hogy prioritásomat kifejezetten megóvjam, meg kell állapítanom, hogy Prodán Gyula munkájában a 22–714. oldalak közötti szöveg, tehát a Coniferáktól kezdve a Balsaminaceáig bezárólag — kivéve a *Thalictrum*, *Cytisus*, *Anthyllis*, *Rubus*, *Potentilla*, *Rosa* genusokat kivéve továbbá a közbeszúrt keletromániai fajokat — legnagyobb részt az én kéziratom akkori szövegének szó szerinti fordítása.

Dr. Balogh Ernő.

Dr. Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. I. A régibb kőkor.
Szerző kiadása. Cluj—Kolozsvár, Minerva R. T., 1926. N. 8-r. 351 l.

Az erdélyi tudományos könyvek sorában büszke örömmel köszöntjük e legújabb kötetet. Büszkéek és boldogok vagyunk, hogy van tudósunk, aki ilyen maradandó értékű, és van műintézetünk, amely ilyen gyönyörű kiállítású könyvvel gazdagította erdélyi magyar irodalmunkat.

Dr. Roska Mártont nem kell bemutatnunk az „Erdélyi Irodalmi Szemle” olvasóinak. Ismeri és becsüli őt mindenki. Tudományos munkásságának eredményei határainkon túl is ismertté, megbecsültté tették nevét: a „Német Birodalmi Ősrégészeti Intézet” levelező tagjául választotta.

Féddigi gazdag irodalmi működésének méltó beletözése lesz „Az ősrégészet kézikönyve”, melyhez hasonló összefoglaló munka a magyar irodalomban még nincsen. E négy kötetre tervezett kézikönyvnek első része „A régibb kőkor” hagyta el a napokban a Minerva sajtóját, Homlokán mestere, dr. Posta Béla és jó barátja, dr. László Ferenc, emlékének áldoz ajánló soraival a szerző.

A könyv beosztásában új, hasonló könyvekben még nem látott csapáson halad és aki végig olvassa e művet, meg fog győződni arról, hogy a szerencsésében oldotta meg ennek a nagy anyagnak csoportosítását.

Feladatának kitűzése után adja a könyv beosztását, foglalkozik az ősrégészet segédtudományaival. A Föld történetének rövid leírása után részletesen foglalkozik az ősember korának természeti viszonyaival, állatvilágával, hogy olvasóival megismertesse azokat a körülményeket, melyek közt az ősember élt. Nyomon követjük azután az ősemberi kutatások történetét Bourgeois abbétól, az eolithosok felfedezőjétől, Boucher de Perthes-en, az első ősemberi kőeszközök felfedezőjén keresztül napjaink leghíresebb kutatóiig. Azután a szerzőtől megállapított sorrendben az ősember anyagi és szellemi kultúrájait és eszközeinek készítési módjait ismerjük meg, a mai természeti népek életéből vett számtalan példával megvilágítva. Az ősemberi csontmaradványok ismertetése után az ősember néprajzi viszonyait rajzolja meg s az emberi nem korára vonatkozó számításokat tárja elének.

Csudálatos kéj vonul el lelki szemeink előtt e könyv olvasása közben. Látjuk az állati sorból kiemelkedett heidelbergi embert a folyó partról a családi tűzhöz vonulni; látjuk a jégkor ősemberét, amint a barlangi medvével, a mamuttal küzd, hogy a barlangban várakozó családjának élelmet vihessen haza. Megbámuljuk a kőeszközöket készítő ősembert, az első művészeket, amint kis szobraikat készítik, vagy a barlang falát díszítik főképen állati rajzokkal. Temetést is látunk, amint a halottat ékszereivel, eszközeivel együtt teszik a sírba — tehát hisznek Istenben, a lélek halhatatlanságában.

A függelékben 30 lap terjedelemben az erdélyi ősemberi kutatások történetét és eredményeit ismerteti, melyekben a szerzőnek mint, azok irányítójának és legszebb eredményeket felmutatójának a legnagyobb és elvülhetetlen érdemei vannak.

Meg vagyunk győződve arról, hogy mindenki a legnagyobb élvezettel fogja olvasni e tudományos könyvet, mert a szerzőnek szerencsésen sikerült könnyen érthetően és vonzóan megírni tárgyát. A könyvnek nagy előnye, hogy

219 képen több mint 800 gondosan megválogatott rajz és sok táblázatos összeállítás világosítja meg a szöveget.

Dr. Koska Márton az ősrégészet szakmunkásait és az érdeklődőket is soha el nem muló hálára kötelezte e könyv kiadásával, amely, hisszük, e szép tudományak sok hívet fog szerezni és annak népszerűsítésében is nagy hivatást fog betölteni. A következő köteteket érdeklődéssel várjuk.

A legnagyobb elismeréssel kell megemlékeznünk a *Minerva* munkájáról, mellyel e könyvet nagy áldozatokkal és gondossággal oly izlésesen állította ki, hogy erdélyi könyveinknek mindenkor díszre marad.

Dr. Tulogy János.

Andrieşescu, Joan: Consideraţiuni asupra tezaurului dela Vâlci—Trân lângă Plevna (Bulgaria). Cu a notă complementară de V. Pârvan, M. A. R. Academia Română Memasiile Secţiunii Istorice Seria III. Tomul V. Mem. 2. Bucureşti, Cultura Naţională, 1925. 42. l., 1 mell.

Bulgária Vâlci-Trân nevű falujában (az Olt torkolatával szemben) 1924 december 28-án egy szőlőföldnek a forgatása közben egy nagy aranykincsre bukkantak. A lelet rövidesen a szófiai bolgár nemzeti múzeumba került. Tizenkét darabból állott. Volt benne egy-két széles, hosszú füllel ellátott kráter alakú nagy tömör edény; két kis füles csésze; egy hármás közlekedő edény (három félkókuszdíó alakú tálacska, amelynek egyik végeit csövek kötik össze, úgy, hogy bármelyikbe is öntünk folyadékot, az egyformán megtölti a másik kettőt is) és hét, közepén kidudorodó aranykorong. Utóbbiak közül kettő nagyobb és ezüsttel berakott. A korongoknak belül közepén bronz-fogantyúk van. Egy aranykorong kivételével mind a tizenkét darab ugyanazon 22—24 karátos aranyból való. A lelet teljes súlya 12'130 kilogramm, ami bizony az aranyértékét tekintve csak s a régészeti becsét figyelmen kívül hagyva is, több mint negyven ezer aranykorona!

A leletet először természetesen a bolgár szakemberek ismertették, kik — hazafias szempontok miatt — ősbolgár kincsnek tartották s korát a turáni boigároknak a Duna jobb partjára való előnyomulása idejére (Kr. u. VI.—VII. sz.) tették. Teljesen tévesen azonban, mindamelllett, hogy úgy *Protics*, mint különösen *Kazaroff* és *Filaff* elismert hírű tudósok. Az ő tévedéseik szolgálták indítékul *Andrieşescu* Jánosnak, a bukaresti régészeti múzeum igazgatójának arra, hogy a jelen tanulmányában behatóbban foglalalkozzék e nem mindennapi kincessel. Érdekes fejtegetéseit nem kísérhetvén részletesen végig, csak a végső eredményeire utalok, ahol majdnem kizárólag a német irodalom alapján leszögezi, hogy a kincs nem bolgár, hanem idevaló, egy kárpátok-dunamenti, premykénéi fejedelemnőnek a felszerelése. Készítőiket trákoknak tartja. Anyagát Erdélyből valónak vallja, készítési helyéül pedig a Dunától északra fekvő területet, elsősorban Erdélyt jelöli meg. Elrejtését a Kr. e. 1600 körüli árja-iráni népvándorlásokkal kapcsolja össze.

Pârvan *Bazil*, ugyanazon múzeum igazgatója, azonban — a magyarországi bronzkor alapos ismerete alapján és feltétlenül sokkal helyesebben — a kort s a népmozgalmakat illetőleg nem ért egyet *Andrieşescu*val. *Pârvan* ugyanis egyrészt az edényeknek Biharból Bécsbe elvitt aranycsészékkal, másrészt meg az ördöngösfüzesi bronzedényekkel való nagyon közeli rokonsága miatt, másrészt a korongoknak az alsófehérmegyei Ispánlaka bronzleleteinek az északi az ú. n. germán bronzkortól meglehetősen elűtő darabjaival való egyezése következtében — ha ugyan szintén a bronzkorba, de mégis — jóval későbbre: a Kr. e. II. évezred utolsó negyedébe (1200—1000) teszi a kincslelet darabjainak s készítési idejét annál is inkább, mert ebben az időben még lehetnek rajtuk mykénéi hatások s ebben az időben már halstatti díszítő elemek is részvehetnek mintáik megalkotásában. Természetesen *Pârvan* fejtegetése még nem az utolsó, mert úgy gondolja ő is, — és jogosan — hogy ez a kincslelet a darabjain megnyilvánuló meglehetősen sokféle művelődési hatás és látszólag nagy korbelti különbségek miatt feltétlenül egy nagy

irodalom kiindulópontjául fog szolgálni. Addig is jóleső örömmel kell feljegyznem, hogy Párvan alaposan ismeri és jól megbecsüli a magyarok régészeti munkásságát, mert bizony — amint a példa mutatja — annak ismerete nélkül a szomszédos területek régészeti megállapításai nem lesznek tökéletesek, hanem tévesek, csonkák maradnak.

Ferenczi Sándor.

Dr. Széll Kálmán: *Az anyag szerkezete*. Cluj—Kolozsvár, 1926. K. 8-r. 83 l. Minerva R. T. kiadása. (Minerva Könyvtár, szerk.: Dr. Tavaszy Sándor és Rass Károly, 4. szám.)

Mintegy két évtized óta két teória áll az elméleti fizika terén az érdeklődés középpontjában: az ú. n. relativitási elmélet és az anyag szerkezetével kapcsolatos vizsgálatok teóriája. A múlt század utolsó éveinek nagy kísérleti eredményei: az elektrodinamika gerincét tevő Maxwell-féle elméletnek kísérleti igazolása, a híres Michelson-féle kísérlet, a Röntgen-sugárzás és a radioaktivitás jelenségének a felfedezése alkotják nagyjából azt a bázist, amelyből ezek az elméletek kisarjadzotak.

Amíg a relativitási elméletről magyar nyelven is több könyv, ismertetés és cikk jelent meg az utóbbi időben, addig az anyag szerkezetére vonatkozó vizsgálatokról, amelyek jelentőségükben semmi esetre sem maradnak a relativitási elmélethez fűződő vizsgálódások mögött, jóformán alig esett szó. A régebbi generáció, amely ezeknek a vizsgálatoknak a kezdetén hagyta el az iskolát, a kutatások eredményeiről nem szerezhethett tudomást. Nincsen jobb helyzetben a mai középiskolai ifjúság sem, hiszen új fizikai kézikönyvet a felsőbb osztályok számára egyáltalán nem is adtak ki, a kézikönyv nélkül való tanítás nehézségei pedig az ilyesmivel való foglalkozást úgyszólván a minimálisra korlátozzák.

Széll Kálmánnak a Minerva Könyvtár-ban most megjelent ismertetése; amely az anyag szerkezetére vonatkozó elméletnek mai álláspontjáról nyújt tájékoztatást, valóban hiánnyt pótló és szükségét kielégítő vállalkozás. Elemi uton, szabatos és világos előadásban ismerteti az idevágó vizsgálatok eddig elért eredményeit, tárgyalja az anyag atomos összetételének legújabb bizonyítékait, foglalkozik az atomok alkotórészeivel, az elemek atomjainak konstrukciójával és diszkutálja az ezekkel kapcsolatos kérdéseket. A könyvecske érthető és mindenre figyelemmel lévő tárgyalási módja lehetővé teszi, hogy belőle az általános középiskolai fizikai ismeretekkel rendelkező érdeklődő, továbbá — és ez mindenestre emeli a munka jelentőségét — a középiskolai ifjúság is tájékozást szerezhet a probléma mai állapotáról. A könyvecske tehát nemcsak, mint a művelt közönség számára irt tájékoztató, hanem, mint iskolai segéd-könyv is jelentős szolgálatokat fog tenni.

A munka gerincét a Rutherford—Bohr-féle atommodellnek, a molekulák és vegyületek keletkezésének ismertetése teszi. A bevezetés tárgyalja az anyag atomos összetételéről szóló, ú. n. diszkontinuális elméletnek és a folytonossági elméletnek a küzdelmét és ismerteti a szakadós elméletnek döntő bizonyítékait: a Brown-féle mozgásnak jelenségét, valamint a Röntgen-sugaraknak kristályokban előálló interferencia jelenségeit. Az érthetőség és folytonosság kedvéért vázolja a Röntgen-sugárzás mibenlétét, az elemek periódikus rendszerét és a radioaktivitás tünetnyeit. Az előismeretek előrebocsátása után részletesen tárgyalja a Rutherford—Bohr-féle atommodellt és ennek alapján az egyes elemek atomjainak szerkezetét. Tájékoztást nyújt az energia diszkontinuitásának elméletéről: a Planck-féle quantum-elméletről és ennek, valamint a színképelemzésnek eredményeit felhasználja az atomok konstrukciójának ismertetésénél. A befejező fejezet az atommagok szerkezetével és az elemek mesterséges szétbontására vonatkozó kísérletekkel foglalkozik; különös gondal tárgyalja az ugyanazon rendszámú, különböző atomsúlyú ú. n. izotop elemeket.

A könyvecske előnyeit, amelyek az elemi tárgyalási módjában és a

szükséges előismeretek rezumatív összefoglalásában jelentkeznek, fokozzák a szövegbe nyomtatott ábrák és a hozzáfűzött táblázatok, amelyek az átértést és áttekintést nagyban megkönnyítik, továbbá az a körülmény, hogy a szerző a legújabb eredményeket is tekintetbe vette (említi pl. az 1925-ben felfedezett legújabb elemeket, vázolja a radioaktív anyagokból kidobott részecskék útjának feltüntetésére szolgáló Wilson-féle fényképezési eljárást, stb.). Talán egyetlen hibája a munkának, hogy nem találunk benne tartalomjegyzéket az egyes fejezetek lényeges pontjainak rezumatív felsorolásával. Egy ilyen jegyzék az áttekintést mindenestre megkönnyítené ennél a munkánál, amelyet tárgya és feldolgozásmódjának előnyei arra predesztinálnak, hogy nem egyszeri átolvasásra, hanem tanulmányozásra és ismeretfelújításra szolgáljon.

Dr. Wildt József.

Dr. Rudolf Schuller: Aus der Vergangenheit Klausenburgs. Gedruckt in der Buchdruckerei „Viaja“. Cluj—Klausenburg, 1924—25.

Ennek a könyvnek a pontosabb címét így határozhatta volna meg a szerző: „Geschichte des Deutschtums und der evangelischen Kirche in Klausenburg“. Schuller Rudolf célja ugyanis az volt, hogy Kolozsvár hajdani német eredetét kimutassa, a régi szász lakosság folytonosságát a mai kolozsvári evangélikus hitközség keretein belül megállapítsa és ezzel Kolozsvár mai németiségének az évszázadok szilárd büszkeségén felépülő faji öntudatot nyújtson. A kitűzött cél a munkának röpiratjellegét adott. A szerző elvégre nem tett mást, mint a neki alkalmas adatokat oly módon csoportosította, hogy azok „Kolozsvár multjából” a német jellegét minél élesebben kiemeljék. Vázlatos eszmemenete a következő.

Kolozsvár régi felep. A rómaiak korában már jelentős helynek kellett lennie, de valószínű, hogy már azelőtt is lakták. A magyarok honfoglalása idején Kolozsvár területe lakatlan volt. E helyre szászok települtek 1270-ben és ők alapították a mai Kolozsvárt. Az adózás megkönnyítésére Kolozsvár szász lakói már a XIV. században befogadták a környék magyar telepeseit. Így a magyarság lassanként tért nyert úgy annyira, hogy egy évszázad múlva, 1468-ban, királyi rendeletre a városi tanácsba kötelesek voltak fele részben magyarokat választani. A reformáció változásai között a kolozsvári szászok reformátusok, később unitáriusok lettek, nyelvüket azonban figyelembe vették és számukra német prédikációt tartottak. A Habsburg uralom visszatérte után a kolozsvári szászokat erőszakosan el akarták magyarosítani a reformátusok. Ekkor a szászok, 1695-ben, különváltak a reformátusoktól és lutheránus egyházközséget alkottak.

A kolozsvári evangélikus egyháznak a XVIII. században nem volt temploma. Végre Liedemann Márton papsága alatt, 1816-tól 1829-ig, megépítették mai templomukat. Hintz György lelkészsége alatt, de már 1871 előtt, havonként egyszer magyar prédikációt is tartottak a templomban. Ez az állapot lassanként a magyar nyelv javára tolódott el. 1907-ig felváltva érvényesült a két nyelv, ez évtől kezdve a magyar nyelv jutott túlsúlyra. E változások „a szászok iránt állítólag barátságos érzelmű Schneller egyetemi tanár indítványára és báró Mannsberg gondnoksága alatt történtek; ennek gondnoksága még más sovén határozattal is kitént, a német énekeskönyv elfogadásának megtagadásával, mivel azon Hermannstadt állott Nagyszében helyett, stb.” 1919-ben a kolozsvári egyházközség ki akart lépni a szász-lutheránus egyházból. Krichknopf Gusztáv állott e mozgalom élére; célja az volt, hogy a részben elmagyarosodott evangélikus egyházközséget saját püspöksége alatt egyesítse. Az evangélikus egyház erre Krichknopft megfosztotta állásától, a politikai hatóságok pedig távozásra szólították fel, az egyháztanácsot feloszlatták, helyette ideiglenes választmány vette át az ügyek intézését. Ez a választmány hosszas viták után 1924-ben elkészítette a választói névjegyzéket, mely a németeknek „döntő többséget” biztosított. Az egyházközség azóta megint kétnyelvű.

A munka anyaga tehát két részre oszlik. Az első rész a németességgel,

a második rész a kolozsvári evangélikus egyházközséggel foglalkozik. E második részről nem óhajtunk bővebb kritikát mondani. Örömmel vettük a lutheránus egyház történetének vázlatát, mert érdekes adatokat tárt fel, a legújabb idők küzdelmei pedig annyira a jelenben vannak, hogy azokról tárgyilagosságot mondani — már a dolog természeténél fogva is — csaknem lehetetlenség. Szerző egyik vezére volt ezeknek a küzdelmeknek. Természetes tehát, hogy mindent a maga szempontjából állít be. Meg vagyunk győződve arról, hogy ha pl. Krichknopf Gusztáv ugyanezen események vázolására vállalkoznék, meglepően ellentétesen adná elő a történeteket.

Sokkal általánosabb érdeklődésre számíthat a munka első része. Szerző célja ebben az volt, hogy Kolozsvár *kizárólagos* szász eredetét mutassa ki. E célját sajtószzerűen érte el: a már feldolgozott hézagos oklevél-adatokat szelemesen átcsoportosította és ennek segítségével elérte azt, hogy Kolozsvár alapítását a szászoknak tulajdoníthatta. Szerző előtt feküdtek oly alkalmatlan oklevelek, melyek már 1270 előtt megemlítik Kolozsvárt. Ezekről az adatokról Schuller Rudolf úgy vélekedik, hogy azok nem Kolozsvárra, hanem *Kolozsra* vonatkoznak. Szóval az Árpád-házi „*castrum Culus*” a mai Kolozs. Ez jelenlény sóbánya volt, tehát itt emelkedett a királyi vár. A mai Kolozsvár helyén akkor nagy romhalmaz volt, melyen a szászok városukat megalapították. Ezt a legvilágosabban egy 1316-ból való oklevél bizonyítja, amely azt mondja, hogy *V. István „volens fundare et congregare civitatem Kulusvar”*, oda jövényeket és szászokat hívott, akiknek azután kiváltságokat adott.

Schuller Rudolf e bizonyításából, de más megjegyzéséből is arra következtetünk, hogy a szerző nem kolozsvári ember és nem ismeri a várost úgy, mint ahogy a családi hagyományokon alapuló gyermekkori emlékek segítségével feledhetetlenül világos és mély. Megemlítünk itt egy esetet, amely jó bizonyítéka annak, hogy az apáról fiúra szálló hagyomány nem alaptalan.

Kis fiú voltam, amikor apám elbeszélte, hogy édes anyjának nagybátyja, akit *Simó Samunak* hívtak és 1777-ben született, öneki, mint kislúának mesélte, hogy egyik őse a piaci templomban volt egyházi. Ezt a sekrestyést egy napon tizenkét dragonyos rohanta meg és követelte tőle a templom kulcsát. Üllegeléssel kényszerítve végre átadta a kulcsot. Így került a főtéri templom a katolikusok birtokába. Eddig az elbeszélés: a hagyomány. Képzeltetőleg ismerősen üdvözöltem jóval később *Jakab Elek* történeti munkájában azt a helyet, ahol arról emlékezett meg, hogy a főtéri templomot 1716-ban erőszakkal vették el az unitáriusoktól és átadták a katolikusoknak.

Ez a példa figyelmeztet arra, hogy régi elnevezések és hagyományok nem légből kapottak, ha nem is szolgálnak pontos évszámmal. Így — félre téve egyelőre az okleveleket — tartunk szemlét Kolozsvár felett.

Kolozsvár a nyugatról keletnek vezető útvonal leglényegesebb pontján fekszik, azon a helyen, ahol ez az útvonal derékszög alatt délnek törik. Ez az útvonal természetes, tehát ősrégi. E fontos útvonal ily fordulópontja pedig, hozzávéve a természet többi előnyét: hogy e ponton találkozik az erdővidék a fállan belmedencével, hogy e ponton tágul ki a medence belsejében először a Szamos völgye oly alkalmasan, mely nagyobb telep létesítését is megengedi, nyilván feltételezi, hogy e helyen ősidőktől fogva kellett emberi meglepülésnek lennie. Ezt megerősítik a város helyén lépten-nyomon található emlékek: őskori maradványok, mint amilyent néhány hét előtt a Farkas-utcai református templom közelében találtak, római emlékek, mint aminők a most folyó Karolina-téri építkezés alkalmával kerültek felszínre, vagy XIII. századbeliek, mint amilyenekre ugyanott bukkantak.

A hagyomány Kolozsvár egy részét mindig *Óvárnak* nevezte, sőt nekünk, gyermekeknek, mindig hozzátették az öregek: azért *Óvár*, mert ez a város legrégebbi része! Menjünk el a *Barátok-Klastromába* (mert így hívják azt itt nálunk, nem pedig Ferencrendiek Kolostorának!). Itt a sekrestye kis udvarát, ahol ma a lourdesi oltár emelkedik, szabályszerű várfal zárja el. Kérdezzen meg a szerző egy kolozsvári embert: mi ez a fal? Ezt a választ fogja kapni: Kolozsvár hajdan sokkal kisebb volt, csak annyiból állott, mint a mai Óvár. Ezt is falak kerítették, ennek a maradványa ez a fal! (Nem is lehet más, mert hiszen a fal a mai Belváros belterületére esik, merőlegesen az ott tova-

húzódó negy várfalra). Jellemző az Óvár egyik utcája, a *Bocskai-utca*. Ez a szűk kis utca derékszög alatt fordul, akárcsak a hasonló sarkokban keletkezett Fogoly utca, vagy a Bethlen-bástya kis utcája. Szóval ez az utca is farsarok mellett vonult el. De hogy magyarázzuk meg itt a sarkot, mikor ez az utca a Belváros közepén van? Ez az utca világosan mutatja, hogy az Óvár egyik sarokbástyája itt volt. Jellemző az is, hogy a Barátok várfala alacsonyabb, mint a nagy várfal (pl. a Bethlen-bástyánál). Am ugyanilyen alacsony a Kereskedelmi Iskola és a Nemzeti Bank (volt Osztrák-Magyar Bank) épülete közötti falmaradvány is, amely két ház közé beépítve teljesen ép állapotban maradt meg. Az Óvár fala tehát alacsonyabb volt, mint a későbbi nagy várfal és szemelláthatólag meg is maradt ilyen alacsonynak azokon a helyeken, ahol csatlakozóan felhasználták a nagy várfalhoz (ez a rész kb. a Monostor-kaputól a Hid-kapui terjedt).

Mit bizonyít ez? Azt, hogy Kolozsvárnak a legrégebbi (bizonyára még római) része a mai Óvár helyén terült el. De milyen időtájrta tenné Schuller Rudolf az Óvár keletkezését? Talán 1270 után, mert hiszen szerinte itt 1270-ig csak romhalmas volt. Ez a fal pedig nem lehetett valami gyászos rom, mert a Barátoknál látható maradvány egészen jó állapotban van. Vagy talán ezt építették volna először a szászok és rövid idővel azután a nagy kőfalat és a piaci templomot?

Azt hisszük, hogy az ellenmondást Schuller Rudolf is érzi. Maradjunk tehát inkább amellett, hogy az a bizonyos „*castrum Culus*“ a mai Óvár volt. Kétségtelen, hogy ezt a tatárok elpusztították, mert elpusztították Kolozs-Monostort is. Lakóinak száma gyér lehetett és ekkor rendelte el V. István, hogy a várost újra telepítsék. Szászok már azelőtt is laktak Kolozsvárt, épen az oklevelek tanuskodnak erről. 1270-től tömegesen telepedtek itt le és megadták a mai Belváros alakját, melynek elrendezése tényleg szász eredetre vall. Magyarok azonban azelőtt is, azután is laktak Kolozsvárt. Ezt a szerző maga is bizonyítja többek között azzal, hogy a magyaroknak külön negyedük volt, melyet „*Magyar-utcának*“ hívták. Igaz ugyan, hogy szerző véleménye szerint a Magyar-utca csak külvárosi rész volt. De ha kolozsvári ember lenne, akkor tudná, hogy a lutheránus templomtól a Szent-Péteri-templomig terjedő utcát hívták Magyar-utcának; ebből a lutheránus templomtól a Magyar-kapui (Kereskedelmi és Iparkamaráig) terjedő részt Belmagyar, az ezen túl levő részt Külmagyar-utcának hívták.

Schuller Rudolf szempontjainak irányzatosságára jellemző a következő részek szelleme is. Véleménye szerint a kolozsvári szászok a református magyarok türelmetlensége miatt magyarosodtak el. Már pedig a reformátusok türelmetlenek, mert „a református egyház legjelentősebb történetírójának is be kell vallania, hogy a református egyházzal együtt újra bevonult Erdélybe a türelmetlenség, mivel Erdély addig, ameddig ott lutheránusok és unitáriusok vezettek, e türelmetlenségtől ment volt. Nevezett író (— Schuller Rudolf nem mondja meg, hogy ki —) ezt a puritánizmusra, a képrombolásra és több effélére vezeti vissza. Tény az, hogy *Calvin*, *Lutherrel* ellentétben, nem riadt vissza az erőszakosságtól... Mindennek dacára nem hisszük, hogy a vallás lenne az, melynek következményei eme türelmetlenségben mutatkoznának, hanem az a körülmény, hogy a református egyházbán a türelmetlen magyar nemzeti jellemvonás a legátólatlanabban fejlődhetett és juthatott kifejezésre. E diszítő jelzőnek „Magyar vallás“ — ez értelemben sajnos jogos jelentősége van“.

Jellemző, hogy szerző ily saját szerű logikája mellett például nem késlekedik a következő kijelentést megtenni: „*Der überaus einseitige Geschichtsschreiber Klausenburgs, Jacob Elek*“... stb. Szóval szerinte *Jakab Elek*, akit következetesen *Jacob Eleknek* ír (összesen ötször), „szerfőlött egyoldalú történetíró“! Bizony, betelik a közmondás: a más szemében a szálkát, a magáéban a gerendát sem! Mert a szerző, aki *Jakab Elekről* megállapítja a szerfőlötti egyoldalúságot, a 7. oldalon pl. ezt írja: „*Nach dem Abzug der Römer wurde Siebenbürgen, ja das heutige Grossrumänien, deutsch... Die Ostgoten hausten am Meere und die Westgoten an der Theiss, mitten zwischen ihnen das mit den Goten engverwandte Volk der Gepiden*“. És tovább: „*Ost- und*

Westgoten sind im Süden untergangen, in Italien die einen, in Spanien die anderen. Eine ungeheuere Lücke wurde dadurch in das *deutsche* Leben gerissen, die sich niemals wieder schloss. Mehr als ein Drittel aller *Deutschen* sollen sie ausgemacht haben.* Schuller Rudolf tehát a gótokat németeknek nézi. Pedig ha csak némileg is járatos lenne a germanisztikában, tudhatná, hogy a gótok az északi, némely rendszerező szerint a keleti germán csoport-hoz tartoznak, míg a németek a nyugati germán csoport-hoz. És még a nyugati germán, tehát ugyanazon csoport-hoz tartozó angol népet sem szoktuk a németekkel felcserélni, annál kevésbé az északi csoport-hoz tartozó svédeket, vagy dánokat. E különös elv alkalmazásával a franciákat spanyoloknak, a finneket magyaroknak lehetne nevezni. — Valószínű, hogy szerzőnek ez jó-hiszemű tévedése. De ha valaki a „szerfőlötti egyoldalúság” vádjával indul ki a tudományos küzdőterre, az jól nézze meg a maga fegyverzetét, mielőtt a másokra támad, nehogy az a vád órá magára pattanjon vissza ily következtetéssel: aki a rokon népeket sovén célból összecseréli, az szerfőlött egy-
oldalú történetíró.

Hogy Kolozsvár város ujjaulapításában és felvirágoztatásában a derék szász népket oroszlánrésze volt, azt minden kolozsvári polgár hálás emlékezettel ismeri el. Ennek az emlékezetnek adózott Kolozsvár 1918-ig minden alkalommal, amikor a városháza ormára főhelyen tűzte ki a piros-kék lobogót, Kolozsvár város színet. És Kolozsvár hálás polgárainak emlékezetét nem fogja megzavarni Schuller Rudolf munkája sem, mely még nagyobbnak akarta feltüntetni azt, ami önmagában is halhatatlanul nagy. Bármily sovénnek is legyünk — Schuller Rudolf szerint —, néptársaink igaz érdemeit mindenha el fogjuk ismerni és öntudatunk nyugalma ki fogja vivni azt, hogy az ilyen — bizonyára tiszteletreméltó, mert faji lelkesedésből fakadott — egyoldalúságokon felülemelkedve megtaláljuk egymásnak igaz értékeit, melyek átvilági-tanak a múltból és előremutatnak a jövőbe.

Dr. Rajka László.

Dr. Coriolan Petranu: Revendicările artistice ale Transilvaniei
(Az erdélyi művészeti emlékek visszakövetelése.) Arad 1925.

Szerző öt fejezetben tárgyalja a következő kérdéseket: I. Az erdélyi vonatkozású művészeti emlékek elidegenítésére és lerombolására vonatkozó adatok. II. Mit követelhet vissza Erdély a békeszerződések alapján? III. Mit szereztünk vissza Magyarországról eddig? IV. Mit kell visszaszereznünk Magyarországtól, Ausztriától és Jugoszláviától? V. Következtetések és indítványok. A végén a szövegben adott 46 képen kívül 36 táblán ad még 44 képet a különböző erdélyi múzeumok anyagából.

Könyvnek jórésze már korábban megjelent s most ezeket a cikkeket foglalta össze s adja közre, hogy hangulatot teremtsen a fent idézett fejezetekben foglaltak mellett. A kérdés közérdekű lévén s különösen az erdélyi magyarság és szászág kulturális érdekszférájába vágván, csak sajnálhatjuk, hogy szerző nem tudta azzal a tárgyilagossággal elibénk állítani, amit annak nagy hordereje feltétlenül megkívánt volna. Az az állandó támadó hang, itt-ott külföldi intézmények s azok vezetőinek (sőt hozzátartozóinak is) meggyanúsítása, roppant kellemetlenül érinti az izléssel, finomabb disztíngáló képességgel s ítéllettel bíró olvasót. Különösen visszatetsző ez olyan dolgok tárgyalásánál, hol szerző a maga vélt igaza mellett kardoskodik.

A szerző az aradi kir. kath. gimnázium neveltje. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végzi. Az 1918-as forradalomkor gyakornoknak nevezik ki a budapesti Szépművészeti Múzeumhoz. Akkor még *nagyilondai Petrán János*nak hívták. Az impériumváltozással Kolozsvárra kerül, a művészettörténelem megbízott tanára lesz az egyetemen, majd az erdélyi és csalót részekben levő múzeumok felügyelője. Ebben a minőségben ír egy összefoglaló munkát az erdélyi, bánáti, kőrösvidéki és máramarosi múzeumokról (*Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, Bucureşti 1922.*) részint a Magyar Minerva alapján, részint az egyes múzeumoktól bekért

kimerítő adatokat használván fel, ott pedig, ahol általában beszél a múzeumokról, német szakkönyveket kivonatol. Munkája különösen azok részére volt értékes, akik nem bírván a magyar nyelvet, nem használhatták és használhatják a Magyar Minerva sokkal teljesebb, áttekinthetőbb és szakszerűbb adatait.

Szerző részt vett abban a bizottságban, amelynek hivatása volt a háború folyamán Erdélyből s a csatolt részekről Budapestre vitt műzeális anyagok visszaszállítása. Személye miatt nem mentek a dolgok olyan simán, mint mehettek volna különben. Nagy hiba volt részéről már az is, hogy nem vitte föl magával az egyes gyűjtemények elismervényeit, melyeket a főszerkesztés alkalmával a Magyar Nemzeti stb. Múzeumok adtak. Kár tehát az eltulajdonítás félelmével vádolnia meg a Magyar Nemzeti Múzeum vezetőségét. (62. l.) Múzeumi gyakorlat az egész világon, hogyha valakitől valamit elismervény ellenében átveszek, csak elismervény ellenében adhatom ki. A szóban forgó esetben annál indokoltabb volt nevezett múzeum eljárása, mert nemcsak az elismervények nem voltak kéznél, hanem maguk az átadók is hiányoztak. Úgy látszik, hogy ezzel szemben szerző nem riadt volna vissza az erőszak alkalmazásától sem. (63. l.) Jó szerencse, hogy voltak mellette józanabb belátásuk is.

Külön szól azokról az emlékekről, amiket még vissza kell kapnunk Magyarországtól és Ausztriától valamint Jugoszláviától.

Kapcsoljuk ki az Ipolyi-gyűjteményt, melynek jogi hovatartozását döntések el az arra illetékesek Visszakövetelni néprajzi tárgyakat, magunknak vindikálni u. n. erdélyi szönyegeteket, kosztümképeket, melyet valamelyik külföldi múzeum idegenben szerzett, román érmekeket, melyek egy numizmatikai gyűjtemény összehasonlító anyagát képviselik, képeket csak azért, mert erdélyi eredetű festő festette stb. stb. kétségbeesetten szomorú bizonyossága annak, hogy szerző maga sem tudja mit ír, mikor ilyesmiket könyv alakjában közread. Még jó szerencse, hogy könyve végén megjegyzi, hogy ezeket a csudabogarakat saját inicialívájából írta össze. Mindezekért cserébe odaadná a többek között az összes Ferencz József-képeket, sőt még a zilahi Wesselényi-szobrot is! Hogy ne is szóljunk a Kossuth-szobrokról, az aradi ereklye-múzeumról stb.

A dolog elfogulatlan látószögéből ítélve a következőképpen áll: vannak külföldön olyan emlékek, amelyek az uralkodó nemzet, vagy valamelyik kisebbségi nemzet történetének olyan dokumentumai, melyeket szívesen látnánk itthoni gyűjteményekben. Vannak általános művelődéstörténeti emlékek, melyek a külföldi múzeumok összehasonlító anyagát teszik. Ilyen anyaggal minden valamirevaló múzeum rendelkezik, mely hivatása magaslatán áll. Ilyen anyagot még ajándékba is szoktak adni egymásnak az egyes múzeumok, csak hogy a megoldandó feladatok tisztázását könnyebbé tegyék, vagy ha ez lehetetlen, másolatokat, rajzokat bocsátanak az illető intézetek rendelkezésére. Amikor ilyen kérdéssről írunk, beszélünk, tárgyalunk, élesen kell díztingválnunk, nehogy csúnyán neveltségessé tegyük magunkat. Igenis teljes lelkünkben pártolunk minden olyan akciót, mely a törvényes és általános emberi, valamint tudományos formák betartásával arra törekszik, hogy a nekünk járó, bennünket illető, a jogtalanul eltulajdonított, de művelődéstörténetünk szempontjából pótolhatatlan emlékek visszaszerzését célozza. Ott állunk szívvel-lelékkel az olyan akció mellett is, mely azt akarja, hogy a külföldi múzeumokba jogosan bekerüljön, de elsősorban bennünket érdeklő emlékeket valami uton visszaszerezzük. Azonban, ha szerző látószögéből ítelnék s vakon követnék mindazt, amit követel, az összes múzeumokat, amik csak léteznek a nagy világon, szét kellene szedni az igazi múzeumi politika, múzeumi gondolat és múzeumi hivatás csúfjára. A békeszerződés kifejezetten megírják, hogy hogy honnét mit lehet visszakövetelni, különbséget téve az elmenekített, egyesektől vásárolt anyag között, valamint a kölcsönös, békés megegyezés tárgyát képezhető emlékek között. Részletekbe nem megy s így lát teret enged az egyéni magyarázatoknak. A szóbanforgó könyvnek ez a része kellene, hogy a legalaposabb legyen, s szerző éppen itten veszíti el a talajt a lába alól teljesen, képtelenségekre ragadtatva magát.

Más természetű a Jugoszláviától visszakövetelendő tárgyak kérdése. A szerbek az erőszak jogán valóban értékes részétől fosztották meg a temesvári múzeumot, magukkal vivén nemcsak hadtörténelmi, hanem néprajzi, ipartörténelmi tárgyakat s a képtár egy részét is.

Az V. fejezetben a következtetések s javaslatok rendjén tudjuk meg, hogy voltaképpen mi volt a célja ennek az egész könyvnek. Szerző szeretné, ha kormánya megbízná, hogy felfektessen egy nagy nyilvántartást az Erdély területéről kiszármazott emlékekről. Ez a nagy munka persze magával hozná, hogy a külföld gyűjteményeit is áttanulmányozza s itt egy olyan javaslatot tesz, melyet objektív megfontolással nem lehetett volna papirosra vetni. *Nem kevesebbet kíván, mint hogy szabad bejárása legyen úgy a közintézmények jellegével bíró gyűjteményekbe, mint magánosokéba s azokat vizsgálat tárgyává tegye az erdélyi eredet szempontjából, akadálytalanul használhassa a leltárakat, speciális főljegyzéseket stb.*

Ez a javaslat magában hordja a maga méltó kritikáját.

Nincs a világnak az a múzeuma, legyen az nyilvános, vagy magánosoké, amelyikben nem találunk más területekről származó emlékeket. Ezek többféle természetűek. Eredetük is többféle. Rendeltetésük többnyire az hogy sorozatokat kiegészítve, egy-egy kérdés aprólékosabb tanulmányozását lehetővé tegyék. Nagyon éles distinkcióra van itten szükség, roppant alapos és sokoldalú múzeumi ismereteknek kell a birtokában lennie annak, aki egy ilyen kérdéshez hozzá akar nyulni.

Ezzel nem a jogtalanul eltulajdonított emlékek kintlétét védem. A kérdés mindenestre revízióra szorul, ezt azonban a tudomány komolyságával összeegyeztethető tárgylagossággal és tapintattal lehet elvégezni.

Nem értjük azt sem, mi célja van azzal, hogy amikor pl. Magyarországról szól, tele van csipkedésekkel, szurkálásokkal. Könyvében erdélyinek nevezi magát a szerző. Az igazi erdélyi lélek szerző helyében egy nagy összműködés körvonalait rajzolta volna meg, melyre magyar és román már sorsánál és földrajzi helyzeténél fogva is elhivatott. Tudományos feladataik is sokban közösek.

Hátra volna még, hogy röviden megemlékezzünk a használt forrásokról s a könyv szakszerűségéről.

Könyvének csak V. fejezete önálló, a többi hol szerencsésebb, hol felületesebb kivonat mások műveiből. Így különösen Siklóssy L. (Műkincseink vándorolja Bécsbe), Radácsics (Magyar műkincsek), Szendrei (Erdély műkincsei), Kőváry L. (Erdély régiségei), V. Roth (Geschichte des deutschen Kunstsgerbe in Siebenbürgen), Böheim (A Habsburg-ház műkincsei) stb. stb., hogy csak a fontosabbakat említsük. Sokat idéz másodkézből, ami az irodalmi ethika rovására megy. A végén mindent nem olvashat el egy ember, rá van utalva mások eredményeire. Nem szégyen kitüntetni, hogy mit kitől vettem. Ezt követeli a hazai tudományosság becsülete is.

Kormeghatározásai részben helyesek. Ezeket mind másoktól veszi, vagy kapja. A megboldogult László Ferenc is megérdemelt volna egy babérlevelet, hiszen a Székely Nemzeti Múzeum anyagáról szóló részt, képeket, leírást tőle kapta. Ahol mástól nem kap kormeghatározást, tévedésekbe esik s a mások téves meghatározásait is kritika és tárgyismeret nélkül veszi át. Az 5. ábra alá azt írja, hogy dák emlékeket ábrázolnak, holott pl. a biztonsági tűk, mik ott vannak csoportosítva, a Kr. u. III. sz. közepe tájáról valók. Az 57. képen szereplő himzések nem népiesek, hanem az úri himzések csoportjába tartoznak stb. Képei csak részben sikerültek, ami csak részben esik a nyomda rovására. Egy része nyugodtan el is maradhatott volna. Szakember több képet (pl. 79. 80.) jobbakkal, kifejezőbbekkel pótolta volna.

Szellemi nyereség-e ez a könyv? Ha kikapcsolt volna belőle minden politikumot, elfogultságot, a nem szakemberek kezében egy részleges nyilvántartó füzet értékével bírhatott volna. De szigorú és szomorú intés ez a könyv az arra hivatottak részére, hogy ezt a nagy közérdekű kérdést ne engedjék értelmetlen személyes célok mellékvágányára terelni.

Dr. Köblössy Béla.

Román folyóiratok.

1. *CELE TREI CRIȘURI*. *Revista cultură. Director-fondator: George Bacaloglu. Oradea. Anul VII. Nrul 1-5.*

Bacaloglu nyugalmazott ezredes alapította mintegy hét évvel ezelőtt Nagyváradon. Kezdetben félhavonként, ma havonként jelenik meg. Mögötte hasonló nevű román kultúregyesület áll, mely a három Körös példáját követve ugyanannyi alosztályra oszlik. Ezek: *Crișul Repede* (Sebes-Körös), a falvakban terjeszti a kultúrát; *Crișul Negru* (Fekete-Körös) a városokban fejt ki kulturális propagandát, a *Crișul Alb* pedig a nemzeti kisebbségek felé akar kapcsolatot teremteni. Az egyesületről elnevezett folyóirat akciója hasonlóan hármass irányú. Munkatársai között a román szellemi élet legkiválóbb képviselőit találjuk, mint amilyenek: Agârbiceanu, Brătescu-Voinești, Banu volt kultuszminiszter, Bogdan-Duica, Ciorogariu nagyváradi ortodox püspök, Duca, a liberális kormány volt külügyminisztere, Dragomirescu Mihály egyetemi tanár, Eftimiu Viktor, Jorga professzor, Lupas egyet. tanár, jelenleg az Avarescu-kormány minisztere, Moșoiu tábornok, Magler nagyváradi címzetes püspök, Pușcariu Sextil a kolozsvári nyelvész egyet. tanár stb. Megindulásának első pillanatától kezdve figyelemmel kíséri a kisebbségi kultúrát és állandó rovatokban ismerteti annak eseményeit és eredményeit. Újabban hónapról-hónapra külön rovatot szentel egy-egy budapesti, belgrádi és prágai kultúrkrónikának. A tevel alakjában megjelenő krónikát Budapestről Váth János, Belgrádból Péchy-Horváth Rezső és Csehszlovákiából Rác Pál küldi. A *Cele trei Crișuri*-kultúregyesület díszelnöke Károly főherceg, az

öröklési jogairól lemondott trónörökös.

A szépen illusztrált folyóirat ezévi első száma bejelentli olvasóinak Károly főherceg lemondását s többek között a következőket mondja: „Programmunk, melynek megvalósítására nézve — azt hisszük — elég biztosíték hat éves multunk, a jövőben is csak a régi és szorosan az egyesület három szakosztályának munkamegosztást szellemében kívánunk működni”. *Sofronie György*, a nagyváradi *Gojdu-liceum* történelem-tanára, aki már évek óta rendkívül szorgalmasan foglalkozik a kisebbségi problémával és néhány hónappal ezelőtt doktori értekezését is e tárgykörből választotta, cikket ír *A kisebbségi problémáról*. Meggyőződése, hogy *Európa megoldandó problémáinak sorában első helyen áll a kisebbségi kérdés*. „Európa nemzeti kisebbségeinek megnyugtatása fontosabb és sürgetőbb teendő, mint akár a jóvátétel is”. A világháború előtt a kisebbségi kérdés néhány európai nagyhatalom kiváltsága volt, ma azonban az összes új politikai alakulatok társadalmi életét átszövi. *A háborút követő békeszerződések tehát nem teremtettek a szó szigorú értelmében vett nemzeti államokat*. A cikk szerzője azt hiszi, hogy Romániában rövid időn belül és mindkét érdekelt félre nézve kielégítő eredménnyel megoldódik a kisebbségi kérdés. Elítéli azt a felfogást, mely erőszakos nacionalizálással véli elintézhetőnek. *Combe Eduárdnak*, a francia publicistának, értelmes szavait idézi: „*A szabadság és a jólét a hűség két tényezője. Adjátok meg ezeket a kisebbségeknek s ha meglepődettek lesznek, bizvást számíthattok rájuk és könnyűszerrel biztosíthatjátok belső békéteket és fejlődésüket*. Ismerjétek el jogukat, semmi egyebet, csak jogukat, mert a pusztá ígérgetés — demagógia. *Harcoljatok a nemzeti elfo-*

gultság ellen, jelentkezék az akár többségi, akár kisebbségi oldalon". Végül csatlakozik Jorga professzor véleményéhez és leszögezi, hogy *Romániában a magyar és román nép közeledése csak kölcsönös kultúrserével vezethető be és mélyíthető addig, hogy realpolitikai erőtenyűzővé váljék.*

A folyóirat másik magyar tárgyú cikke a következő címet viseli: *Magyar-román monarkia terve a múlt században.* Első mondata így hangzik: „A magyar és román nép érdekei azonosak. A háború utáni Középeurópa egyik legsürgősebb szükséglete, hogy e két danamelléki nép között politikai és gazdasági téren egyaránt kiépítsük, illetve megjavítsuk a kapcsolatot”. Rövid történelmi áttekintést ad a magyar-román közeledést szorgalmazó történelembölcseleti felfogásról. Az eszme 1848-ban különösen élesen foglalkoztatta a két nép közvéleményét és csak a véletlenül múlt, hogy meg nem valósult. Kossuth Lajos menedéket nyújtott a moldvai liberális mozgalom otthonról ellődözött vezetőinek. Vezérlük: *Bălcescu* Miklós több mint egy félvég élt a debreceni magyar kormány védőszárnyal alatt s mindent elkövetett, hogy Jancut, az erdélyi román felkelők lángelkű „lűszös generálisát” összebékítse a magyarokkal, de ismételt kísérletei meghusultak. Magyarország tartózkodása idején igen jó barátságban élt gróf Andrassy Gyulával, a későbbi külügyminiszterrel. Az 1877-iki orosz-török háború befejezése után Oltea herceg táplálja a közeledés gondolatát s mikor Gorcsakov herceg váratlanul igényt emel Besszaráblára, Budapesten a következő kijelentést teszi a nagyváradi származású *Vulkán* József előtt: „Oroszország azzal a ténnyel, hogy Besszarábtára igényt emel, Románia területi épségét veszélyezteti és nem egyebet akar, minthogy déli határát a Kárpátokig kiterjessze. Ezzel az orosz főrekvétssel szemben tehát mi sem tehetünk mást: *egyesülünk a nem-szláv népekkel Oroszország ellen.*” Tíz évvel azelőtt, 1869-ben az erdélyi származású *Bánffy* István báró levelet intézett Kogálniceanu Mihályhoz, az akkori román miniszterelnökhöz s abban ezt írta: „*Magyarország, Románia és Erdély konföderatív egyesülése a legfontosabb politika, hogy Öfelsége böhenzollerni f-ső Károly jogara alatt egy erős és vi-*

rágzó hatalmat teremtsünk a Duna mentén.” A 67-es klegyezés után *Bonkáló* Sándor és *Lakos* Lajos folytatták a tudományos szlávellenes propagandát. Az utóbbi 1895-ben Bukarestben román nyelven is megjelentette *Visszaemlékezés Törökországra* című könyvét, bizonyítandó, hogy miképp a török veszedelemmel szemben, úgy a szláv túlsúly Középeurópában is azonosak a magyar és román nép érdekei. A cikk szerzője úgy látja, hogy ez az érdekközösség mégis soha nem domborodott ki jobban, mint napjainkban, és „égetően lti az ideje, hogy a két nép megbékéljön egymással és biztossá érdekelt a nagy szláv áradattal szemben”.

A 2-ik szám közli Goga Oktáviának a jól ismert nagyváradi román költőről, *Vulcan* Józsefről tartott előadását. Vulcan a múlt század vége felé *Familia* címen román nyelvű szépirodalmi és művészeti folyóiratot adott ki Nagyváradon. Ez a folyóirat különösen azért igen nevezetes a román irodalomtörténetben, mert hasábjain láttak napvilágot Eminescunak, a legnagyobb román lírikusnak első költeményei. Vulcan magyar irodalmi körökkel is állandó érintkezésben állott. Sokat fordított magyarból és *erdemeinek elismerésül később a Kisfaludy-Társaság tagjai közé választotta*, két nagyváradi líj magyar író pedig lefordította és a Szépliget-Színházban előadatta *István vajda* című drámáját. Húsz évvel ezelőtt halt meg s özvegye még ma is él Nagyváradon. E sorok írója ezenkívül részletes tanulmányt közöl a következő címmel: *A magyar nép és a kultúrájában feltalálható idegen elemek.* A tanulmány a román olvasó tájékoztatására azért íródott, hogy bebizonyítsa, miszerint a magyarság ma már szervesen Nyugathoz tartozik és tévedésen alapul az a felfogás, mely kultúrális téren követelményeket táplál vele szemben.

A 3. és 4-ik számban *Paul* János egyetemi tanár megállapítja, hogy *a bibarmegyei románság nyelve egészen elmagyarosodott.* Állításának bizonyítására szótól-szóra idézi a következő dalszöveget:

„Bate vintul *bătălmaş,*
Fac *bonvezii ruculaş!*
Honvezii ruculesc,
Fetele buşulesc,

Când vine biata feciță
 În țara mal melegută,
 Vîno și tu leicul meu,
 La mine la chebeleu.
 Azi vară la arătas
 Făcuși badeo făgădaș,
 Că pe mine mi i lua
 Și oi fi menyasonya ta,
 Arătașul a sosit,
 Ba și toamnă a erchezit
 Și tu badeo nu te nsori,
 Adja az Isten — ca să mori.“

Kladja a jelszót: elő a rostával! Az erdélyi magyarságnak semmi kifogása az ellen, ha a román nép nyelvét megtisztítja az idegen hatásoktól, de meg kell jegyezni, hogy a fentírt versek nem azt bizonyítják, mintha a magyarság nem állott volna kultúrhivátságának kellő magaslátán. — Birăescu Traian Temesvárról keletkezett kultúrálts levelében elkeseredéssel említi, hogy amíg Románia területén a szerbek teljes egyházi és iskolai autonómiával rendelkeznek, sőt arra is gondolnak, hogy külön politikai pártba tömörülnek, addig Jugoszláviában a románok a legkegyetlenebb üldözötteknek vannak kitéve. Romániában 30,000 szerb él és iskolái szám szerint így oszlanak meg: 40 elemi, egy pedagógia; ezenkívül 39 templomuk van s ebből három Temesváron épült. Ezzel szemben Jugoszlávia román lakóinak száma meghaladja a 150,000-et s román templomuk mégis alig van harminckilenc. A jugoszláv kormány a román iskolákban — noha azokat a kisebbségi néptömegek tartják fent — mindenütt eltörölte a román és erőszakkal bevezette a szláv nyelvet, „a Temesvár—Versec—Búzslás határszakaszon pedig szigorú vizsgálatnak veti alá az utasokat s elkobozza a román könyveket, megakadályozandó, hogy egyetlen román betű át lépesse a jugoszláv határt“. — Ugyancsak ebben a számban a Jegyzet-rovat első helyén cikket találunk a nyugateurópai és amerikai szláv propagandáról. A cikk nagy elkeseredéssel állapítja meg, hogy az említett propaganda már a szláv népek egy árnyalataként szimbolizálja a románságot a nyugati közvélemény előtt, állítva, hogy nyelve nagyobbára szláv elemekből tevődik össze. A folyóirat erélyes ellenpropagandát követel. Azóta felszólalása már diplomáciai lépéseket vont maga után.

2. GÂNDIREA. Redactori: Cezar Petrescu și Nichifor Crainic. An. V. Nr. 1—3.

Kétségtelenül a legszebben illusztrált és legelőkelőbb román folyóirat. Már többször megszünt és ez év januárjában ismét megjelent Visszatérését az életbe — nagy örömmel fogadták mindenfelé. Ezidél évfolyamának első számában Titeanu Jenő visszatér a jugoszlávlal románok iránt tanúsított mostoha bánásmódra. Kívánja, hogy Németországot is vegyék fel a Népszövetségbe, mert ennek belépése a kisebbségi kérdés állandó napirenden tartását fogja jelenteni és a jugoszláv királyság románjainak so sát is rendezti. A kisebbségek védelmét a világbéke alapfeltételének tekinti.

A 2-ik számban Marcu Sándor Szf. Ferencről és korának művészetéről értekezik. Általában érdekes jelenség, hogy a román ortodox művelt világ az utóbbi időben egyre sürűbben foglalkozik a nyugati kultúra történelmével s különösen a katolizmusmal, sőt hallottunk hangokat, melyek a románságnak a római katolikus egyház kebelébe való áttérését követelték. Marcu cikkében nagy elismeréssel nyilatkozik a római egyház szentjéről és közvetve a katolizmusról is. — Băncila László Az egyházak egyesülése című cikkében az ortodox és görög katolikus egyház egyesüléséről s az így létrejött egységes román egyháznak a római katolikus egyházba való beolvadásáról értekezik. Idézi Jorga professzornak Parisi protestáns szabad egyetemén tartott beszédét, melyben a román ortodoxizmust „nyílt vallás“-nak nevezi. Szerinte a konstantinápolyi görögkeleti pátriarkátus felosztása válságba sodorta és hosszú időre életképtelenné tette az ortodoxizmust. „A katolikusok és ortodoxok a keresztény vallás két azonos ágazatát alkotják. Akármilyen nagy különbség is van közöttük, e különbség csak nemes lehet és remélhető, hogy alkalomadtán egyenlő felek módjára fognak tágyalni és megmaradnak bizonyos keretek között“. Szükségesnek látja az összes keresztény egyházak egyesítését.

A 3-ik szám ismerteti dr. György Lajos bibliográfiáját az erdélyi magyar irodalom öt esztendejéről. Komoly elismeréssel emlékezik meg az Erdélyi Irodalmi Szemlé-ről, mondván: „Megjelenik Kolozsváron egy negyedéves

nagyon komoly, tekintélyes és bőséges híryanaggal ellátott magyar folyóirat: az *Erdélyi Irodalmi Szemle*. Minden számában rendkívül gazdag bibliográfiát nyújt. Ezek után áttér György dr. adatainak részletes ismertetésére. Megállapítja, hogy az erdélyi magyar irodalom öt év alatt kétségtelenül sokat fejlődött és idézi a budapesti Századok véleményét, miszerint az utóbbi időben már a román Imperium élményelt és szenvedéselt is megírják az erdélyt magyar írók. Cikke így fejeződik be: „Kívánhatjuk, hogy bárcsak ez az Irodalmi Irányzat halva született volna, ez azonban téves gondolkozás. Az erdélyi magyar írók éppen ez a gondolkodás olyan tapasztalatokhoz jutottak, melyek hasznosak, érdekesek és természetesek is lesznek. A magyarság két (kolozsvári és aradi) kultúregyesülete bejelentette, hogy megkezdi a közeledést a románok felé és fordításra adja fejét. Ez a szellem mindenkor megnyugtató biztosíték”.

3. CULTURA CRESTINĂ. Revista lunară. Director: dr. Ioan Coltor. Blaj. 1926. An. XV. Nr. 1 - 3.

A balázsfalvi görög katolikus egyházmegye tudományos folyóirata ismerteti annak az angol-amerikai bizottságnak munkáját, mely dr. Kornish elnöke alatt egész Erdélyt bejárta és tanulmányozta a kisebbségi egyházak életét és sérelmét. A bizottság egy évvel később memorandumba foglalta tapasztalatait s azokra nézve magyarázatot kért a román kormánytól. A *Cultura Creștină* pontról-pontra közli a memorandumot és a román kormány válaszát. Védli a bizottság jóhiszeműségét azokkal szemben, akik egyházi téren is az erőszak politikáját hirdetik s kijelenti, hogy „a memorandumban foglalt kívánságokkal az összes nem-ortodox egyházak azonosítják magukat, így a nemzeti görög katolikus, sőt ami a felekezeti közoktatás megszüntetését illeti, az erdélyi ortodox egyház is.”

Keresztúry Sándor.

4 GRAI ȘI SUFLET. (Nyelv és Lélek) Revista „Institutului de Filologie și Folklor.” Publicata de Ovid Densusianu. Vol. II. (1926) — Fasc. 2.

A. Rosetti: Besztercei román levelek a 16. század végéről s a 17. elejéről.

A besztercel megyei levéltár fontos nyelvemlékek fentartója. Itt fedezték föl 1892-ben az egyik legbecsesebb magyar nyelvemléket: a *Besztercei Szójegyzékét*, mely a 15. század első feléből, tehát a kódexek előtti korból való. Mint Rosetti tanulmányából látjuk, a levéltár fontos román nyelvemlékeket is őrzött meg a későbbi időkben. Ezeknek fontosságára már *Iorga* is rámutatott, ki 1899-ben 382 levelet kiadott belőlük kétkötetes kiadványában. Közlésel az 1593—1781. év közötti időből valók. Rosetti kiadványa 50 levelet tartalmaz az 1592—1620. közötti időből. Ez emlékek a besztercel főbíróhoz küldött román nyelvű, többnyire a fejedelemségekből származó levelek. Legtöbbjüket már *Iorga* publikálta, a Rosettitől kiadott 50 levél azonban filológiai pontossággal, betűhíven van közölve. (A mostani első közlemény 26 levelet tartalmaz.) Számos levelet hasonmásban is olvashatunk Rosettivel közlésében. Bevezető tanulmányában mintaszerű pontossággal számol be a levelek külső és belső tulajdonságairól, tüzetesen vizsgálja nyelvi és stílusztikai sajátságait. E levelek magyar történeti szempontból is érdekesek. Az első levelet pl. a moldovitzai (Bukovina) záradfőnök írja 1592. június 30-án Budaki Gáspár besztercel főbíró barátjához határsértési ügyben. Egy másik, 1593. május 2-i levélben a máramarosi Szelistyéről Pogány György és Tamás közölnek híreket Orbán besztercel főbíróval Kornis Gábor zsoldos hadseregéről, a lengyelországi békéről s információkat kérnek Moldova felől. 1595. aug. 6-án *Tolnay Mihály* szucsavai hetmán és kapitány Budaki János besztercel főbírónak szintén határsértési ügyben ír s bizonyos hegyeknek Moldovához tartozását vitatja. Levelét a következő szavakkal végzi: „Tolnai Mihály Hatman és fuchouaj kapitán kegelmeteknek bifodalmas fomsgeja és Barattia.” Rosetti nyelvészeti tekintetben teszi tüzetes tanulmány tárgyává a leveleket. Nem ártott volna azonban legalább a levelekben előforduló nevekre vonatkozólag a kiadványhoz némi tájékoztató jegyzeteket fűzni. Annak is szeretnők magyarázatot látni, hogy pl. a 3-ik számú levélben előforduló „*Budaki Ianășu*” besztercel főbíró a levél kivonatos francia nyelvű ismertetésében miért „*Johann Budaker*.” — O. Densusianu: A román teleleu szó etimo-

lőglája. A szerző, ki a román pásztor-életnek kiváló ismerője, rámutat, hogy a román *teleleu* szó csakis a magyar *telelő* szóból fejthető meg. A román *teleleu* azt jelenti: „csavargó”; a *umbra teleleu* annyit mint: „kószálni, csavarni”. Densusianu szerint a kifejezés a pásztorélet nyelvéből származik s eredetileg olyan pásztorra alkalmazták, ki juhainak téli legelőt keresett. Mivel azonban az ilyen nomád életet folytató pásztor a lakosság nem igen látta szívesen, azért lett a szónak lassankint pelorativ jelentése: *csavargó*, ill. *csavarni*. D. etymológiájához magyar nyelvi oldalról a következőt óhajtuk hozzátenni. A magyar pásztori nyelvből *telelő* mint személynév, mint valamely pásztorfajtának a neve (*teleltető pásztor*) nem mutatható ki. *Takács Sándor* már a török világkor magyar pásztornyelvből (1685-ből) mutat ki egy *telelő* szót, de ez azt jelentette: *telelő hely*, ahol a gulyát télen tartották (t. i. ezen a helyen a fűvet nem kaszálták le); viszont a gulya nyári járóhelyét *nyaraló*-nak hívták (Takács: *Rajzok a török világból*, II. köt. 273 l.). Vajon volt-e a románban a *telelő* szónak ilyen jelentése? Vagy előfordul-e a régi román pásztornyelvben a *umbra (la) teleleu* ilyen jelentésben „*telelő helyre menni*”?

Dr. Csűry Bálint.

DEUTSCHE ILLUSTRIRTE RUND-SCHAU MAGYAR SZÁMA. München, 1926. Nummer 5—6.

A háború utáni Magyarország új helyzetének, küzdelmes és súlyos kérdéseinek vizsgálatára szentelte a müncheni DEUTSCHE ILLUSTRIRTE RUND-SCHAU, ez a jelentős, nagy képes folyóirat 5—6. számát. „*Treue für Treue*” a jelszava a szerkesztőségnek, amikor háborús szövetségésének jelen sorsát a bajor nép számára feltárja. A füzet változatos tartalma mellett inkább annyiban érdekel, hogy mi csoda a jelentősebb eredményeket tud felmutatni a mai Magyarország, melyel életképességét a külföld előtt is bizonyíthatja. A cikkek között ugyanis, a dolog természeténél fogva, bőven akad olyan, melyet tartalmilag minden magyar ember ismer.

Hiszen éppen a bevezető cikk írója: *Dr. Karl d'Estér*, müncheni egyetemi tanár, azt fejtegeti, hogy a magyar

népről aránylag keveset tud a német nép, hogy e fogalommal kapcsolatban: „Magyarország” legfőképpen ilyenek jutnak a német ember eszébe: „Igen, igen, magyar tánc, magyar cigányzene, paprika, puszta, magyar lovaglás”. Hogy Magyarország ennél többet jelent, azt a németek szélesebb rétegei alig tudják. Ezért helyesli a magyarok sajtó-propagandáját, mely véget vet az igazságtalanságnak és a magyarság helyes értékeit mutatja be a közönyös, vagy barátságos külföldnek. Ily körülmények között a füzet összeállítói elsősorban arra törekedtek, hogy a magyarság általánosan ismert értékeit népszerűsítsék. *Baján Gyula* szerkesztő Budapest városáról írt terjedelmes népszerűsítő cikket. Adatalt számos kitűnő kép érzékelteti.

Petrovics Elek, a budapesti képzőművészeti múzeum igazgatója, a magyar képzőművészeti törekvéseket vázolja. A magyar nemzet történetével igazolja, hogy a magyar képzőművészeti törekvések oly ifjú keletűek, A XIX. század nagy magyar művészei közül különösen klemell a halhatatlan Munkácsy Mihályt, a szobrászok közül Fadrusz Jánost, kinek legremekebb alkotása, a pozsonyi Mária Terézia-szobor, eléggé meg nem bélyegezhető barbár rombolás áldozata lett.

A magyar tudományos élet *dr. Lambrecht Kálmán* pécsi egyetemi magántanár tömör méltatásában kerül a német közönség elé. Szerző természetesen csak a háboru utáni tudományos törekvésekről emlékezik meg. Erdélyi ismerőseink közül itt találjuk Gombocz Zoltán, Pauler Ákos, Gelei József, gróf Teleki Pál és Cholnoky Jenő nevét.

A magyar iparművészetről *Györgyi Kálmán*, a magyar iparművészeti társaság igazgatója tájékoztat. A magyar iparművészet régi keletű; múltjának néhány fényes emlékét múzeumok őrzik. Az iparművészet legújabb lendülete azonban tervszerű, államilag támogatott törekvés eredménye. A magyar iparművészet büszkesége a bútoripar. Ennek termékei európaszerte ismertek. A magyar kerámika lendületes fejlődését Zsolnay gyárának köszönheti. Kiemelkedik még a magyar ötvösművészet, a díszműipar és a grafika.

Nehéz feladat jutott osztályrészül *iff. Halmay Elemér*nek, amikor a magyar irodalom ismertetésére kellett vállalkoznia. A magyar irodalom nagy terje-

delme még vázlatos ismertetést sem enged meg néhány hasábon Szerző törekvése az volt, hogy a mai Irodalom főbb képviselőiről is tájékoztasson, de így inkább jól ismert nevek jegyzékét kaptuk.

Dr. Várady Miklós a magyar zenéről nagy felkészültségű cikket írt. A régebbi zenei törekvéseket is ismerteti, így megemlékezik Ruzitska József „Béla király futása” című operájáról is. A magyar zene legkimagaslóbb alakja Liszt Ferenc, aki nemcsak külső fényt kölcsönzött a budapesti Zeneakadémiának, hanem annak magas szintjét is megjelölte művészetének szédületes méreteivel. A mai magyar zenei élet legkimagaslóbb egyénisége Dohnányi Ernő. Mellette a legtöbb figyelmet Kodály Zoltán és Bartók Béla érdemlik meg.

A budapesti VIII. kerületi (Vas-utcai) kereskedelmi iskola művészeti épületét ismerteti *dr. Nagy Kálmán*. Ezen az épületen, mely a modern iskolaépítés egyik remeke, bőven alkalmazták a magyar díszítő motívumokat.

Jeles magyar írónőkről emlékezik meg *Novotayné Dulácska Margit*, a „Magyar Asszony” című folyóirat főszerkesztője. Ezek között első helyen érdemel említést Tormay Cecília, a „Napkelet” szerkesztője; de dicsérlettel említi meg a cikk Szederkényi Anna, Kosáryné Réz Lola és Pálffyiné Gulácsy Irén nevét is. Ez utóbbiak jeles írásművészetét többek között a PÁSZTORTÚZ-KÖNYVTÁR-ból is ismerjük.

Dr. Schmidt Henrik, volt kolozsvári, jelenleg szegedi egyetemi tanár, a magyarországi német tájszólások kiváló ismerője, a jelenlegi Magyarország németiségét foglalja össze Részletes pontossággal tájékoztat arról, hogy mely vidékeken találunk német lakosságot és hogy ezek mely vidékekről származtak. A jelenlegi Magyarország németiségének zöme a Dunántúlon lakik, különösen nagy tömegben a Tolna–Baranya-vidéken. A telepések származása csak általában határozható meg, mivel ritkán jöttek kizárólag egy vidékről és így nyelvéveredés homályosította el az eredeti tájszólást, melynek alapján az eredetet meghatározhatnók. A német telepések jelentékeny része a török hódoltság megszűnte után jött Magyarországra.

Érdekes adatokkal szolgál *dr. Nagy Iván*, földművelésügyi miniszeri taná-

csos Magyarország földműveléséről. Adatalból kitérünk, hogy a mai Magyarország területe 92 607 négyzetkilométer. Lakóinak száma kerekén 8 millió. Ezek közül 1 millió földműveléssel foglalkozik, Magyarország tehát kifejezetten agrárállam. Az ország területének 60 százaléka szántóföld, 11 százaléka erdő. Magyarországnak a békeszerződés leg súlyosabb veszteséget erdőállományban okozott. 1919-ben és 1920-ban kedvezőtlen volt a termelés, mert a pollitkat zavarokon kívül a gazdasági állapotok és gépek hiánya is visszavetette a mezőgazdaságot. Azóta állandóan növekedik a terméseredmény. Magyarország jelenleg tekintélyes mennyiségű lisztet és gabonát szállít külföldre. Óriási volt az állatállomány vesztesége a háború után. A pótlás azonban téren is megindult. Különösen fejlett megint a lótenyésztés. Szőlőtermelés, selyemhernyótenyésztés, orvosi növények termelése és a halászat még azok a pontok, melyek Magyarországot jelen gazdaságában említést érdemelnek.

A bajor közönségnek különösen kedves emlékű a sárvári uradalom, melyről báró *Reichlin-Meldegg* írt összefoglaló cikket. A sárvári uradalom 1875-ben örökség útján jutott a bajor uralkodóház birtokába. III. Lajos bajor király gyakran ellátogatott ide; az ő törekvéseinek köszönhető, hogy a birtok a jelenlegi magas színvonalra fejlődött. A kastélyban jelenleg Ferenc bajor herceg lakik családjával.

Lits Ernő ismertetésében meggyőző adatokat nyerünk Magyarország gazdasági jelentőségéről. Magyarország a nyugati ipari államok éléskamrája, központi fekvésénél fogva pedig azok iparának egyik legfontosabb táplálója. Magyarország egymaga képes Németország gabonabevitelét fedezni. Mindezekről szemléletes grafikai táblázatok tájékoztatnak.

A bajor—magyar történelmi kapcsolatról nevezetes Scheyern-kolostorról értekezik *Dr. P. Laurentius Hauser*. A scheyerni kolostor, mely Augsburg közelében fekszik, a bajor uralkodóház ősi fészke. A hagyomány szerint itt jegyezte el magát Szent István király Glze'la bajor hercegnővel, sőt arról is tud e hagyomány, hogy Szent István itt keresztelkedett volna meg. A kolostorban érdekes képek tanuskodnak a történelmi jelenetekről, a kolostor templomában pedig évente megünneplik

augusztus 20.-át, Szent István király emléknapját.

Sok jeles magyar művész tanult Münchenben. Közülök többen megtelepedtek a bajor fővárosban. A folyóirat ismerteti néhányuk művészetét. Ilyenek: prof. Fritz Strobentz, Kálmán Péter, Kubinyi Sándor, Baranyai-Lőrincz Gusztáv, Esseé Erzsébet.

A szépirodalmi részt is magyarok töltik be; fordításban közölte a folyóirat *Reményik Sándor* két szép versét és *Nyáry Andor* egy novelláját.

Ez a szép kiállítású füzet kétségtelenül derekasán fogja szolgálni célját, hogy a magyar és német népet közelebb hozza egymáshoz, hogy egymás megbecsülésében és testvéri szeretetében példát nyújtsanak a többi népeknek.

Dr. Rajka László.

IRODALOMTÖRTÉNET. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata. Szerkesztő *Pintér Jenő*. XV. évf. (1926) 1. szám.

Négyesy László: Toldy Ferenc. Előnköli megnyitóbeszéd halálának félszázados fordulóján. Igazságtalanok volnánk, ha Toldyt csak mint irodalomtörténetirőt akarnók méltatni. Aposztolokodása a Kazinczyéhoz hasonló, de Toldy a személyi hatás fennmaradásáról is gondoskodott és intézményeket szervezett. Munkássága a 19. század nagy nemzetépítő törekvéssel közt az elsőrendűek egyike. — *Perényi József: Jókai Mór, a drámaíró*. Jókai drámáinak esztétikai elemzése. — *Alszegegy Zsolt: Jelentősebb irodalomtörténeti munkák*. Császár Elemér könyvének (*A magyar kritika története*) és dr. Gál János Jókai életrajzának beható bírálata. — *Bírálatok*. Külön figyelmet érdemel a rendkívül gazdag, a naplapokra is kiterjedő *folyóiratszema*. — (Kár, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemle hiányzik az ismertetett folyóiratok közül.) — A *Figyelő* rovat alkalmi cikkel közt találjuk *György Lajos* levelét Erdélyből, válaszul az Irodalomtörténet azon hírére, hogy Kriza János sírja gondozatlan, még csak vadrózsa síncs rajta, sírköve is ma holnap elpusztul. György Lajos levele felvilágosít, hogy ellenkezőleg Kriza sírját nagy kegyelettel gondozza az utókor. Az unitárius egyház nagyjainak sírjai ma is a leggondozottabbak a kolozsvári temetőben. Erdély nem felejt el az ő nagyjait. — *Elhunytak*. — *Hírek*.

2. szám. *Zoltány Irén: Czuczor Gergeley ismeretlen költeményei*. Ujabbban két ismeretlen Czuczor-vers került napvilágra, melyeket a költő *Egy lelkes hölgyhöz* c. versével együtt olv. Közművesné Zathureczky Zsófiához írt. A közlemény világot vet Czuczornak Zathureczky Zsófiához való meleg baráti viszonyára s életének, győri tanárságának néhány ismeretlen részletére. — *Perényi József: Jókai Mór, a drámaíró*. (II. közl.) Ha drámái nem is emelkednek felül még a magyar tragédiák átlagos értékén sem, mégis megvolt a jelentőségük és értékük a maguk idejében. Velők valódi nemzeti hivatást teljesített a költő. — *Alszegegy Zsolt: Jelentősebb szépirodalmi alkotások*. Értékelő bemutatása a következők közt: *Babics Mihály: Sziget és tenger*, *Lendvai István: Szüreti versek*, *Lévay József utolsó versei*, *Kozma Andor Honfoglalás* c. eposza; *Bartóky József* új novelláskötete; *Piros rózsák*, *Komáromi János* regénye; *Pataki diákok*; *Herczeg Ferenc: A híd* c. drámája, *Zilahy Lajos* darabja; *Zenebohócok*. — *Bírálatok, folyóiratszema, figyelő cikkek*, az elhunyt írók számbavétele és érdekes bel- és külföldi magyar irodalmi hírek zárják be az értékes, élénk és változatos számot. Cs B.

MAGYAR NYELV 1925 ÉVFOLYAM. E kitűnő folyóirat a jelek s a hír szerinti nemsokára a háború előtti terjedelemben jelenhetik meg, amit örömmel vesz tudomásul a magyar nyelvtudomány minden barátja. Mult évfolyamáról a következőkben számolunk be:

1–4. szám. Csűrű Bálint: A szamoshatli nyelvjárás hanglejtésformái (ismertetését s a hozzáfűződő vitát lásd folyóiratunk mult évf. 281. és 327. lapjain.) — Karácsonyi János: A vallonolaszok Erdélyben. A helynevek és oklevelek vallomása szerint Erdélyben a XI–XIII. században számos ófrancia nyelvű vallon-olasz település bizonyítható. Ilyen eredetre mutat Kolozsvárnak régi magyar neve is: Klusvár. A Klus > Kulus szó ófrancia eredetű magyar jövevényező. Ilyen telepek a szerző bizonyítása szerint: Szent-Egyed, Császári,*

* Gombocz Zoltán helyreigazítása szerinti Császári szó ófrancia származtatása téves s így a hozzáfűződő következtetés elesik.

Gírólt, Olaszteleks az eredetileg Villa Latina nevű Valdorf (<Val-lendorf). — Jakubovich Emil: Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. (Ismeretét lát folyóiratunk mult évf. 136. l.) — Mladenoff István: Oldamur és Eltimlr. E kún eredetű, régi magyar személy-név etimológiája. — Losonczy Zoltán: Régi nyelvünk hang- és alaktanából. Az add-adjad, nézd-nézzed-fele kettős felszóllító alakok eredetéről. — Ligeti Lajos: A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje. — Melich János: Ómagyar nyelvjárások. Az ómagyar nyelvben a nyelvi alakok szerint két főnyelvjárás volt: egy l-ző (ebből fejlődött az ě-ző nyelvjárás) és egy ű-ző (a későbbi ö-ző nyelv.) A szem, kereszt, köz, Körös, tömlőc szók az egyikben szim, kriszt > kriszt, kiz, Kris > Kírís,* tlmnic-nek, a másikban szüm, kűrüszt, küz, Kűrüs,* tlmnic-nek hangzottak. Ómagyar nyelvjárási jelenségnek tekinthető a finnugor s hangnak s (<cs) és sz (>z) kétrányú fejlődése nyelvünkben (sző és sövény; szőr és sörény; szenved és senyved; szem, szemölcs és sömör; csendes és régi magyar csendesz; jószág és jószág). E két főnyelvjárás fölvételének alakitani és szövegráfiai bizonyítékal is vannak.

5-6. szám. Gombocz Zoltán: Szily Kálmán mint nyelvész. A kiváló tudós és szervező nyelvészeti munkásságának áttekintése, jellemzése és értékelése. — Tolnai Vilmos: Jókai és a magyar nyelv. Az első alapos, részletes, mindenre kiterjedő tanulmány, mely Jókai nyelvművészetével, nyelvének fény- és árnyoldalaival szakszerűen foglalkozik. — Szamosfalvi Gergely: Mondatrész, e a névelő? Mondatrész, mégpedig jelző. — Losonczi Zoltán: Régi nyelvünk hang- és alaktanából. A szerző újabb megfigyelés az -it képző történetéhez. — Pais Dezső: A latin Philip-pus magyar származékal. Regi személynevelőknek e jebes bűvara gazdag helynévi adatgyűjtés alapján élénk tárja e név magyar származékalt (Fil-

püs, Fil, File, Fila, Filecs, Filed Filke, Filek stb.) — Jakubovich Emil: A legrégibb magyar missilis levél. Várdy Aladár levele testvéréhez, melynek keltét a tudós szerző a benne szereplő személyek és a levél tartalma alapján Mátyás király uralkodásának utolsó éveire teszi. — Mészöly Gedeon: Veszteg, vesztegel. A veszteg adverbium eredetileg veszteg (=vesztig) volt, olyan mint; untig, fogtig, holtig stb. Ebből lett a vesztegi > vesztegel lge. — Györffy István: A moldvai magyarság száma 1900-ban. — Szendrey Zsigmond: Jókai tájszava. — A. E.: A legrégibb kézirat os magyar könyv a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az eddig Ehrenfeld-kódex néven emlegetett 500 éves magyar könyv, a középkori magyar nyelv első bősavú forrása, végre megillető helyere: a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába került. A bírtokos Ehrenfeld-örökösök felfokozott követelését a magyar nemzetgyűlés hazafias áldozatkészsége (1000 angol font felajánlása) csak egyes áldozatkész hazafiak anyagi hozzájárulásával tudta kiegyenlíteni. Így végre 1450 angol font vételárért hazakerült a becses kódex. Nevét azonban a régi Ehrenfeld-kódex helyett a Jókai-centennárium emlékeztetere a méltóbb Jókai-kódex névvel cserélte fel.

7-8. szám. Melich János: Néhány megjegyzés a székely írásról. (Lásd folyóiratunk mult évf. 357. s köv. lapjait.) — Horger Antal: Oláh és olasz. E két jövevény-szavunk magánhangzós szókezdetének s az első hosszú á-jának magyarázata. — Zolnai Gyula: Hogy készül a finn népnyelv nagyszótára? — Klemm Antal: A tárgyazs ige-ragozás mondattanához. Magyarázata annak, hogy miért vonatkoztatjuk tárgyas személyragjainkat csak 3. személyű tárgyra s ez esetben is miért csak határozott tárgyra. — Csűrű B.: Adalék a magyar nyelvhasznítás történetéhez. Otrokocsi Főrís Ferenc nyilatkozata az ugor nyelvhasznító kísérletekről. Torkos József ismeretlen magyar-vogul nyelvhasznítása 1747-ből.

9-10. szám. Karácsonyi János: Holirták a Halotti Be-

s zédet? A szerző megállapítja, hogy a HB.-t Somogyvárt írták az 1195—1203. évek valamelyikében, de a Pray-kódex tulajdonos részét Székesfehérvárt írták és díszítették. — Sauvageot Aurélla: Az uráll török nyelv-rokonság kérdéséhez. Hang-megfelelések az uráll és török nyelvek között. — Klemm Antal: A -lak, -lek tárgy-as személyrag eredete. Az -l eredetileg igeképző (gyakorító, műveltető) volt csak mondattani tapadás útján jutott 2. személyű tárgyat jelölő szerepéhez. — Arany János egy ismeretlen levele. — Németh Gyula: Debrecen nevének eredete. A név legrégebb alakja: Debresün török eredetre utal. Eredetét az Árpád-kori magyarországi törökség (kazár, besenyő, úz) nyelvében kell keresnünk. Ez településtörténeti szempontból is valószínű, mert Debrecen közelében két török eredetű helynév is van: Bőszörmény és Balmaz.

Dr. Csúry Bálint.

REVUE DES ÉTUDES HONGROISES
ET FINNO OUGRIENNES. Dirigée par
Zoltan Baranyai et Alexandre Eckhardt.
1924. évf. 4. szám.

Wichmann György: Zürjének és karjalaiak. Nyelvtörténeti alapon a zürjén nyelv balti finn kölcsönszavából a zürjének és karjalai finnek XI—XIII. sz.-bell közvetlen érintkezése bizonyítható. — Hodinka Antal: A felvidéki ruthének lakóhelye, foglalkozása és multja. A szerző tanulmányát kiegészítte a szerkezettség a ruthenség jelen politikai helyzetének rajzával. — Magyary Zoltán: A magyar tudományos élet szervezete. Hogy a magyar tudományos élet tekintélyes multja dacára ismeretlen maradt a francia tudományos körök előtt, annak oka 1. a nyelv elszigeteltség, 2. az Ausztrálával való százados kapcsolat, melyet kifelé csak Ausztria reprezentált s 3. a német nyelv és kultúra domináló volta más kultúrákkal szemben. A világháború után megváltozott helyzet új szervezést kívánt. Ez új szervezést mutatja be a ciklikiró Klebelsberg reformjai keretében a közoktatás és a tudományos intézetek terén. — Matyasovszky Erzsébet: Magyar szellemi történet. 1921-ben néhány magyar tudós *Minerva Társaság* címen Gombocz Zoltánnal az élén egyesületet alapított az eszmék és a magyar szel-

lemi élet történetének buvárlatára. E társaság folyóirata: a *Minerva* a magyar szellemi élet fejlődésére vonatkozó történelmi és filozófiai tanulmányokat közöl. Magyar politikai, irodalom-, művészet- és tudománytörténeti jelenségekre igyekszik rávilágítani, amennyiben az eszmék harca, eszmekörök fejlődése, filozófiai koncepciók küzdelme nyilvánul bennük. A Dilthey-féle történetfilozófia alapján állva, a pozitivisták és materialisták felfogással szemben az ideálista világfelfogást akarja győzelemhez juttatni, melyben az átéltszenvedések után is törhetetlenül hisznek. Ezután a ciklikiró ismerteti a különböző folyóiratban eddig megjelent tanulmányokat. — *A magyar katonai archívum*. A világháború alatt alakult megszerény keretek között, a honvédelmi minisztérium hatáskörében kezdte gyűjteni az anyagát. 1920-ban a magyar kormány elrendelte újjászervezését. Eladdig Magyarországnak nem volt olyan autonóm intézete, mely a katonai tudományok művelését tűzte volna maga elé. Magyarország ezeréves harcairól minden dokumentum és relikvia a bécsi császári gyűjteményekbe került. Ez igazságtalan helyzetet akart segíteni a st.-germaniai és trianoni béke, mely megállapította annak szükségét, hogy Ausztria és Magyarország barátságos megegyezéssel eredetük szerint rendezék, illetve kicseréeljék az archeológiai, történelmi és tudományos jellegű műzeális tárgyakat. A hosszas tárgyalások, alkudozások után remélni lehet, hogy a magyar nemzet végre visszakapja hősi és dicsőséges multjának e némán is beszélő tanult. A magyar katonai archívum ma már a közoktatásügyi minisztérium hatásköre alá tartozik s öt osztályával s havi közlönyével kitűnő szolgálatot tesz a hadtudományi irodalomnak. — Eckhardt Sándor: *Ronsardiana*. — H. F. A.: *Amiel és Petőfi*. Őt feledésbe merít Petőfi-fordítás költőnk nagy svájci barátjától. — *Magyar zenészek levelei*. Isov Kálmán bibliográfiával munkája a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtár-katalogusának VI. köteteként magyar zenészekről levelezését állítja egybe. Nemcsak magyar, hanem általában zenetörténeti szempontból is becses munka. — A kritikai szemlében Gombocz Zoltán bírálja a Meillet és Cohen irányítása alatt megjelent *Les langues du monde* (A világ nyelvei) c. munkát, melynek célja az, hogy rend-

szeres képet rajzoljon az emberi nyelv minden változatáról (Müller Grundriss-a óta először). Gombocz a nagy munkának tanulmányával foglalalkozik részletebben; *Sauvageot Aurél* cikkével a finn-ugor és szamojéd nyelvekről s *Deny J.* cikkével az altaji nyelvekről. III. évfolyam (1925) 1—2. szám.

Gombocz Zoltán: Osszéték és jászok. Az osszét néppel köztudomás szerint a magyarság már őshazájában szomszédli viszonyban élt s gyakran érintkezett, mint osszét kölcsönszavaink bizonyítják (asszony, híd). Ez az érintkezés nem szakadt meg végleg, hanem a 13. század második felében ismét felújult, amikor IV. Béla magyar király a Zagyva mellékén alán törzsüket telepített le. E település egyidőben történt a kúnokéval. Autonomiájuk, jogi helyzetük is kezdettől fogva azonos volt a jász és kún telepéseknek. A régi magyar törvény nem is tett különbséget jász és kún között. Az is bizonyos, hogy a jászok Moldva tájáról (Cumania Nigra) költöztek Magyarországra s hogy régi hazájukban törökfajú népekkel összekeveredve éltek. A magyar jászok nyelvéről nincs történeti adatunk. Beolvadásuk a magyarságba gyorsabban történt, mint a kúnoké. Osszét eredetűket a jász népnevén alapján Melich János már bebizonyította. Gombocz egy 1323-ból és 1325-ből való oklevél jász személynevét veszi vizsgálat alá. Megállapítja, hogy egy részük keleti keresztény személynév, másrésztük magyar és kún, végül pedig felsorolja azon személynéveket, melyek osszét eredetűek. Ezzel Gombocz nyelvtörténeti oldalról is megerősíti a jász—alán—osszét nép azonosságát. — *Rácz Lajos: Francia hatás a magyar protestantizmusban.* A magyar kálvinizmusnak nemcsak eredete francia, hanem története folyamán később is fogad el francia hatásokat. Az érintkezés és kölcsönhatás már az alapítóval, Kálvin Jánossal kezdődik, ki nem egyszer érdeklődik magyar hívelnek sorsa iránt. Még gyakoribb a közvetlen érintkezés a kálvinizmus nagy elterjedése után Béza Tódor, Kálvin tanítványa és utódja meg a magyar kálvinisták vezető emberrel közti. Szikszai Helipoeus Bálinttól Szenczi Molnár Albertig számos kiváló magyar kálvinista látogatja meg Bézát, kinek Confessio-ját a Kálvin Cathachizmusával együtt a legelső szervezkedő

zsinatok alapul fogadják el. A kálvinizmus jellemző vonásainál fogva teljesen kozzá illett a magyar lélekhez, magyar jellemhez s ezért sok helyt *magyar vallás*-nak nevezik. A későbbi dicső szabadságharcokban fontos belső tényező: a nemzeti és vallásos öntudat, méltóság és kötelesség erősítő forrása volt. — *Tóth Béla: Thalès Bernard, Petőfi francia apostola.* E ma már elfeledett tudós költő nagy szerepet játszott a mult század francia irodalmi mozgalmában. Irodalmi programja volt: a francia irodalom reformja népies irányban. Olyan irodalmi reneszánszot akart, amilyen újjászületésen a német és a magyar irodalom a népies-nemzeti irány győzelmével átment. Azonban a francia irodalomban akkor uralkodó irány nem kedvezett Th. B. programjának. Rokonszenve a magyarok iránt az 1848—49-iki szabadságharc idejében kezdődött. Első regénye is magyar tárgyú volt. A magyar irodalom s annak legnagyobb lírikusa egyebek mellett azért is vonzotta, mert alapjául szolgáló irodalmi törekvésének. Petőfi iránti rajongásának emléke a *Poésies Nouvelles* (1857) c. kötete, melyet „*Petőfi Sándor, az oroszok elleni harcban elesett magyar költő emlékének*” ajánlott. Petőfinék számos költeményét átdolgozta a maga sajátos lamartine-i modorában. Th. B. nem ismerte a Petőfi-féle, az övétől lényegesen elütő irodalmi programot a mindenrajongása dacára sem tudott behatolni kedvenc költője művészetének igazi titkába. — *Wéber Arthur: Don Juan Magyarországon.* A magyar Don Juan-típus kissé eltérő a nyugati nemzetek felfogásától. A Byron-féle Don Juan-típussal egyezik, mely legkorábban lett ismertté a magyar irodalom köreiből. A Tirso-, Mollere-, da Ponte-Mozart-stb.-féle darabok Don Juan-típusa nálunk nem ért el sikereket. Műve utolsó szakaszában a szerző a Don Juan-monda magyar irodalmi feldolgozásait elemzi. — *Tolnai Vilmos: A kocsi eredete.* Olyan kiváló tekintélyek, mint Schuchardt és Meyer-Lübke rég elismerték, hogy a kocsi szó magyarból ment át a román nyelvekbe. Az is rég el van döntve, hogy a szláv, germán, albán és török nyelvek megfelelő szavai a magyarból származtak. *Titz Karel* cseh tudós mégis újabban — anélkül, hogy e nézeteket cáfolná — a kocsi szót a cseh nyelv tulajdonának állítja. Most Tolnai a kül-

föld számára fősorakoztatja mindazon bizonyítékokat, melyek kétségtelenné teszik, hogy a *kocsi* európaszerzte elterjedt neve magyar s maga a kocsi is magyar találmány. — *Kertész Maró*: *A boszorkányság nyoma a magyar nyelvben*. Egy fejezet a szerző *Szokásmondások* c. könyvéből. (L. EISZ. I. kötet.) — *Schöppflin Aladár*: *Jókai Mór centennáriuma*. A külföld számára kifejtli Jókai nemzeti fontosságát s azt a sajátos bájot, melyet a magyar szemben költészete kisugároz. — *Némethné Sebestyén Irén*: *Finnugor nyelvészet* (II. közlemény.) Az első közleményben a magyar nyelvre, a közleményben a finn, vogul, osztiák, perm, cseremiszl, lappl és szamojéd nyelvekre vonatkozó újabb vizsgálatokat ismerteti a szerző. — *Lajti István*: *A klasszika-filológia Magyarországon* (1914—1924):

Dr. Csúry Bálint.

SZÁZADOK. 1925. 1—3. sz. *Kastner Jenő*: *Kossuth és Mazzini* címmel, olasz források, valamint Kossuth levelei és cikkei alapján a magyar függetlenség bajnoka és az olasz egység fanatikus (köztársasági alapon álló) előharcosa 1851—1853. évi összeköttetését rajzolja. — *Thim József*: *A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynéi Innsbruckban 1848-ban* c. cikkében rámutat a küldöttség missziójának sikertelenségére s arra, hogy Ferdinánd ekkor (1848. jun. 19.) mennyire az alkotmány alapján áll. „Hajlandó vagyok — úgy mond — görög nem egyesült (azaz szerb) alattvalóim minden törvényes és alkotmányos úton fölterjesztett kérelmet teljesíteni; a magyar országgyűlés és magyar minisztérium, valamint az önök törvényes nemzeti kongresszusa azon szervek, melyek útján óhajlok hozzáim benyújtandók.” (Mint tudjuk, körülbelül hasonló eredménnyel járt néhány nappal később — jun. 23. — az erdélyi román küldöttség is Ságuna vezetése alatt) — *Madzsar Imre*: *Az elemi oktatás fővárosunkban a török kiűzése után*. Buda és Pest 1686-ban csaknem egészen lakatlanul és romokban kerültek vissza a kereszténység birtokába. A régi intézmények a másfél százados török uralom alatt egészen elsorvadtak, a keresztény lakosság jórészt elköltözött. Levéltári adatok és korábbi feldolgozások alapján részletes képet nyerünk Buda, Pest és Óbuda 1686—

1775. közötti elemi oktatási állapotairól. Megállapításul szerint a XVIII. sz. harmadik negyedében a három dunaparti testvérvárosban összesen 16 elemi iskola állott fenn, Pesten 1 magyar, 3 német, 1 szerb és 1 görög tanító működött.

A Történelmi Irodalom rovatban *Márki Sándor* ismerteti *Réz Mihály* nagyerétekü posthumus munkáját *A történelmi realizmus rendszeréről* (Bp. 1924. M. T. Akad.), melynek konkluziója, hogy az emberiség legnagyobb politikai kérdésének megoldása Eötvössel ellentétben a realizmusban keresendő. — *Paulinyi Oszkár*: *Dernschwam-nak 1553—55-iki konstantinápolyi útjáról* szóló 1923-ban megjelent naplóját ismerteti. E napló bennünket, magyarokat, két okból érdekkel; egyrészt, mert írója, mint a Fugger-cég alkalmazottja, élete javát Magyarországon töltötte, másrészt pedig, mivel útja Magyarországon vezetett keresztül, és így sok érdekes gazdaságtörténeli és topográfiai adatot őrzött meg. — *Bethlen Kata* *Írásai és levelezését*, melyet egy magát megnevezni nem akaró „lelkes székely asszony” áldozatkészségével *Szadeczky Lajos* adott ki, *Bartoniék Emma* ismerteti. E kiadvány, mely erdélyi vonatkozásánál fogva közelebbről érdekel bennünket, tartalmazza Bethlen Katának önéletrajzát, „Védelmező erős pals” c. imádságos könyvét, levelezését, továbbá Nagyenyed 1849-iki (az ismertetés tévesen 1848-at ír; Nagyenyed pusztulása 1849. jan. 8-án történt) puszttulákor megsemmisült nagyerétekü könyvtárának katalógusát, melyet Bod Péter állított össze és Bod Péternek Bethlen Kata fölött tartott halotti beszédét, valamint a kiadónak Bethlen Kata életére és munkásságára vonatkozó kutatásait és a vonatkozó irodalmat. Jó képet nyerünk e szép kiállítású műből a XVIII. sz. vallási, társadalmi és gazdasági viszonyairól és egy vallásos gondolkozású, erdélyi protestáns nagyszonyony életéről. — *Zsigmond Ferenc*: *Jókat-járól* (Bp. 1924. M. T. Akad.) *Rédey Tivadar* azt írja, hogy nem áll fogásckölt eltekintve, a Jókai-centennárium, sőt az egész Jókai-irodalmi műve. — *K. Krofta* cseh nyelvű munkájáról (*A régi Magyarország vége*.) *Podbradszky Gy.* megállapítja, hogy — bár cseh szempontból nézi a dolgokat — helyesen vonja le végkövetkeztetésként, hogy Magyarország szétomlásának főoka: a belpoli-

tika súlyos betegsége. — *R. Prikkel Marián: A magyarság táncai.* Szerző ez úttörő munkájának sok érdemét elismeri *Major Ervin*, de viszont több hibájára is rámutat. Hibájúl rója fel, hogy a magyar zenetörténeti adatokat nem használja fel eléggé művében. Hiányául írhatjuk, mire az ismertetés is rámutat, hogy boldogult Seprődi János értékes ídevágó dolgozatait nem igen használta. — *Siklós Albert: Zenei lexikon-át* (I. Tárgyi lexikon) ugyancsak *Major Ervin* ismerteti. Komoly ambícióval megírt úttörő munka, mely hibául dacára is értékes gyarapodása kisdied zeneirodalomunknak. Mellőzve Győry Tibornak néhány német orvostörténeti munkára vonatkozó ismertetését, a *Tárca*-rovat Babics József, Szerémi herceg Odescalchi Artur és Gr. Apponyi Sándor nekrológiait tartalmazza. Előbbi, bár nem tartozott a történeti irodalom munkául közé, történeti tárgyú kb. 6500 kötetet tartalmazó gyönyörű könyvtárát adományozta a M. Tört. Társulatnak; Odescalchi (Szerémi álnév alatt), mint történetiró érdemelte meg a megemlékezést; Apponyi Sándor pedig a legnagyobb magyar könyvgyűjtő, tudományos értelemben vett és az egész művelt világon is ismert bibliofil, kinek világhírű, évtizedek fáradságos munkájával és nagy anyagi áldozattal összeszedett páratlan gyűjteménye magyar vonatkozású külföldi nyomtatványokból a gyűjtő ajándékozása révén a magyar nemzet közkinse lett, a M. Nemzeti Múzeum könyvtárát ékesíti.

1925. 4.—6. sz. *Rédey Tivadar: Jókai és a történelem.* (Felolvasás a M. Tört. Társulat Jókai-ünnepén, 1925. febr. 18.) Kemény Zsigmond történeti regényírása mindenkor megállja a történetiró kritikáját, Jókai ellenben még a Magyar nemzet történetében is legendát ír. „Jókai regényeknek általános hangulata lopják lelkünkbe a történelem ígését”, de tárgyi elemei bizony távol állanak a történelmi igazságtól. Történeti tárgyú regényei a mult szeretetére s a történelem megbecsülésére tanítanak, melyek felverteznek a küzdelemre.

Gyalóky Jenő: A magyar nemesi insurrectio reformtervei 1797.—1809. Szerző védelmébe veszi az insurrectiot az általánosságban lábrakapott felfogással szemben, hogy a Napoleoni háboruk idején a nemesi fölkelés már divatjammult intézmény volt, mely a harcstéren nem állotta meg helyét, hanem

a legelső komoly összecsapásnál megszaladt. Ennek cáfolatául egyebek közt ismertet négy reformtervet az Orsz. Levéltár nádorli osztályából, melyek mind az insurrectio fenntartásának, de újjászervezésének szükségességét hangsúlyoztatják. E tervezetekből semmi se vált valóra s cikkének elolvasása után sem változik véleményünk, hogy a nemesi fölkelés az állandó hadsereg kifejlődése korában meghaladott intézmény volt, mely többé nem volt föltámasztható.

Herzog József: A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában. A XVIII. sz. zavarai a pénzügyek terén az államkölcsönök rendezése, törlesztése és a kamatok fizetése tekintetében rendet és szervezést követeltek, s ezek foganatosítására alakult a bécsi kamara törekvésével szemben meglehetősen független hatáskörrel a m. kir. hitelfőpénztár, mely 1774. elején kezdte meg működését. A pénztár megszervezésekor a kincstárnak 7 millió forint tartozását vette kezelésbe nagyrészt 5⁰/₁₀-os kamattal, mely 1780-ban 5¹/₂ millióra apadt 4⁰/₁₀-os kamattal. A már említett cél mellett a mai takarékpénztárak szerepét is pótolta, amennyiben 4⁰/₁₀-os kamatozásra magánfeleltől betéteket fogadott el nagyjában a mostani betétföltételek mellett — *Történeti irodalom.* *Bartoniek Emma Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe* c. könyvét ismertetli. Rövid, érdekes és új szempontokat nyújtó története a magyar nemzetnek. Célja a művelt közönség érdeklődését fölkelteni a történetiről munkásság iránt, de emellett önálló véleményével értékes új szempontokat ad a historikusnak is. — *Az Orsz. M. Szépműv. Múzeum Évk. III. k. 1921—23.* Számos értékes művészettörténeti tanulmányt közölt a Múzeum anyaga alapján s megismertet a Szépműv. Múzeum életével. Örömmel állapítható meg, hogy a nehéz viszonyok között e Múzeum élete és gyarapodása főleg Petrovics Elek főigazgató buzgólkodása következtében leginkább magánosok áldozatkészségéből még talán fellümulja a békeévekét. — *Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak béttoronyi fogságában írt naplója, 1664.* Közzéteszi *Lukinich Imre.* (Bp. 1923. M. Tört. Társ.) Auer 1663-ban került török fogságba Párkánynál s 1674-ben került vissza szülővárosába. A német nyelvű

napló fogságának első félesztudejéről szól. Közvetlen előadásban színesen rajzolja a török foglyok életét, melyet egy-egy leírással tarkít (párkányi török tábor, egy-egy útközben látott város leírása, stb.) Lukinich a naplót a foglyok kicsempészett leveleiből és a konstantinápolyi követjelentésekből becses oklevéllel egészíti ki, melyek alapján tartalmas bevezetésben egységes képet nyerünk a foglyok életéről. — *Pigler Andor: A győri Szt. Ignác-templom és menyezetképei.* (Bp. 1923. Budavári Tud. Társ.) A bpesti egyetem művészettörténet-professzora. Hekler Antal. tanítványal figyelmét igen szerencsés gondolattal irányította oda, hogy egyes magyar műemlékeket minden szempontból feldolgozzanak. Tehát ne csupán műtörténelmi szempontból vizsgálják a feldolgozandó tárgyat, hanem levéltári adatok alapján igyekezzenek megállapítani szerzőiket, azok életét és működését. Örömmel konstatálhatjuk, hogy e törekvésnek igen szép dolgozatok az eredményel, melyek alapján majd liszta képei lehet alkotni a XVIII. századbéli építményekről és azok művészeiről. E sorozatnak egyik legértékesebb darabja Pigler munkája. Gondos kutatások alapján megállapítja az épület és belső berendezés (oltár, freskók, díszítések) készítése idejét, azok készítőjét, kiterjeszkedve életrajzi adatokra s összeveti a vizsgált műemléket a művész más munkáival. Gazdag illusztrációk és levéltári anyag egészítik ki a tanulmányt, melyet *Oroszlán Zoltán* ismertet. — *Steier Lajos: Görgey és Kossuth.* (Bp. 1924. Genius.) *Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei.* (Bp. 1925. Genius.) A Görgey—Kossuth probléma, melynek megoldása már eddig is többször foglalkoztatta az írókat és közönséget, Steier 3 kötetre tervezett sorozatának tárgya. Anyagát jórészt a bécsi levéltárakból meríti s bár ismertetője (*Tóth László*) kiemelt érdemelt, de feldolgozásának módját hibáztatja. Szerző szakít a — mondhatni — egyetlen helyes móddal, hogy t. i. az okleveles anyagot időrendben közölje s kerekded bevezetésben foglalja össze azok eredményeit, hanem földolgozását hosszú idézetekkel, sőt egész levelek közlésével tarkítja. A már kladott és földolgozott anyag felhasználása sem megfelelő. Görgeyt a priori forradalmárnak teszi meg, klt Kossuthtól csupán taktikai

szempontok választottak el, melyekhez később személyi tekintetek is járultak, holott ezt az erősen bizonyításra szoruló állítást csak a kladott anyag alapján végkövetkeztetésként kellett volna, sőt lehetett volna levonni. A szabadságharc bukása okának tárgyalásánál is téves kombinációkba bocsátkozik. — *Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése.* (Bp. 1924. Szt. István Akad.) A vegyes házasságok kérdését és abban Lonovics szerepét tárgyalja. Függelékül Lonovics római naplóját közli ismerteti *Patek Ferenc.* — *Aldásy Antal: Cimertan.* (Bp. 1923.) *Szentpétery Imre: Chronologia.* (Bp. 1923.) A M. Tört. Társulatnak „A magyar történettudomány kézikönyve” c. alatt megjelenő sorozatában jelent meg e két füzet, melyeket *Hajnal István* ismertet. Mindketten legkiválóbb művelői a jelzett tárgyaknak és így természetes, hogy ez összefoglalások értékes részlet a hatalmas és alapvető kézikönyvnek. — *Neue Osterreichische Biographie.* I. Abt. (Wien 1923.) Államérflak, tudósok, írók, művészek életrajzait tartalmazza, kik e században vezető szerepet játszottak Ausztria életében. Bennünket közelebbről kedlích Oswaldnak, a választat vezetőjének I. Ferenc Józseféről írt jellemzése, mely egy tárgyilagosságra törekvő történeti tudós értékes és művészi munkája, továbbá Angyal Dávidnak Gróf Tisza Istvánról írt okos és higgadt jellemreza érdekel. — *Alapy Gyula: A székely löporgyártás és ágyúöntés 1849-ben.* Szerző „A Csik-Madarasi Álladalmi Ágyúöntőde és Löporgyár Igazgatójának Ügyviteli Jegyzőkönyve” alapján bizonyítja, hogy Gábor Áron Kézdivásárhelyen eleinte csak kísérletezett az ágyúöntéssel, de az első ágyúkat (3 hatfontosat) és 700 vasgolyót Bodor Ferenc rézbányafelgató öntötte Magyarhermányban. Gábor Áron tőle tanulta az ágyúöntést. Bodor Csikmadarason löporgyárat állított fel, mely 1849 május 1-től aug. elejéig, a nehézségek dacára, szepen működött. Anyag és munkabér címen Bodor jelentékeny összeget (közel 6000 frtot), megtakarított pénzét, előlegezett sajátjából, mely odaveszett. 1849. aug. 7-én, hogy az ellenség kezébe ne kerüljenek, a gyárat és készletet porrá égeti. Vagyonaát a haza oltárára áldozva, csaknem kétévi fogság után, 1851-ben került haza nyomorgó családjához.

Dr. Ferenczi Miklós.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZEMLE.
(Új könyvek. Folyóiratok újonságai.)

1. 1. A legújabb természettudományos könyvek közül méltó feltűnést keltett Lodge Oliver világhírű angol fizikus *Ether and Reality* c. könyve, mely a tulzó einsteinistáktól már-már száműzött aether legjobb apológijára. Lodge az aethert a „legvalóbb valóság”-nak tartja. „Az a tény, hogy az aether megváltozott sebességgel továbbítja a hullámokat, már sokat mond róla s azt is elárulja, hogy az aether valóságos substantia, melynek sajátosságait főleg elektromosság és mágnesség néven tanulmányozzuk.” Az aether azonban nemcsak a hullámokat továbbítja, hanem erőket is közvetít, amint azt az üstökösök pályáját, aztán az α -részecskéket és sok más hétköznapi példát megfigyelve észlelhetjük. Elektronokról, protonokról, erővonalakról, atommodellekről és sugárzó energilákról mind többet és többet halunk, mindezek azonban aether nélkül érteimüket veszítik.

2. Érdekes természettudományos könyv a pár héttel előbb megjelent *Natur und Gott*, melyet Titus Arthur irt a természettudomány és a hittudomány közötti ellentétek kiegyenlítésére. A protestáns teológus látszólag német alaposággal nyul a problémához, ezt a látszatot azonban megszünteti az a tény, hogy a műben rendkívül sok természettudományos hibára akad a közepes olvasottsággal rendelkező természetbarát is. Ma, midőn hívő katolikus (Wasmann, Frank, Muckermann) és protestáns (Reinke, Bavink, Kranichfeld) természettudósok olyan kitűnő s alapos munkákat irtak a vallás és a természettudomány viszonyáról, Titus 850 oldalas terjedelmű könyvét föntemlített hibája miatt nem tartjuk olyannak, mely ezt a problémát sikeresen világítaná meg, sőt alkalmas arra, hogy a hívő természetbúvárt dicskreditálja.

3. A vallás és a természettudomány viszonyát legsikeresebben a kell természetbúvár: Reinke, *Naturwissenschaft Weltanschauung, Religion* már is harmadik kiadásban megjelenő könyve tárgyalja. (Herder, Freiburg i. Br.) Érdekesége, hogy határozottan tanítja s bizonyítja, hogy keresztény hitünk észszerű megalapozása lehetséges, sőt ebben az irányban sokat tehet a modern természettudomány is.

4. Kranichfeld H. egyetemi tanár, aki

megteremtette a biológiai egészét tekintő kutatást (biologische Ganzheitsforschung) s akit a célszerűség problémája legalaposabb ismerdjének tartanak a biológusok között, *Das teleologische Prinzip in der biologischen Forschung* c. könyvében gyönyörűen megvilágítja a célszerűségi probléma mai állását, továbbá külön foglalkozik az élettani célszerűségnek a vallás-erkölcsi állásponthoz való viszonyával. Utal arra, hogy el kell ismernünk a célszerű folyamatokat a pusztán élettani történelemben épűgy, mint az értelmes, tehát emberi cselekvést kismérő s idegrendszerünkben lejátszódó nem tudatos élettani történelemben. *Miért kellene tehát, kérdi Kranichfeld, éppen ama célszerű folyamatoknak lehetetleneknek lenniök, amelyeket erkölcsi és vallási tudatunk kíván és amelyeket Krisztus is tanít.*

5. Plate Lajosnak pálfordulásáról már a „Pásztorút”-ben (1925. 519. l.) szóltunk, most pusztán csak arra utalunk, hogy e pálfordulás részletel *Die Abstammungslehre* c. különben is figyelemreméltó könyvében olvashatók (Jena, Fischer.) Ez a nyílt szakítás Haeckel tanításával, sőt e tanítás fajvédelmi szempontból való kárhóztatása sokakat gondolkodóba ejtett s annak belátására vezetett, hogy a vallás és a természettudomány nem lehetnek ellenfelek.

11. S a természettudományos folyóiratok? Mindenekelőtt a *moderna technika legújabb vívmányai* azok, amelyek a természettudományos folyóiratoknak minden számában magukra vonják a figyelmet, ezért jelen szemlénket ezek bemutatására szenteljük.

a) A jénai üveggyár, Schott u. Gen. olyan üvegszűrőket állít elő, amelyek a laboratóriumban a szűrőpapírt, illetve az azbesztet fölöslegessé teszik. Az üvegszűrőket következőképen készíti a gyár: a jénai üveget porrá őrölve gondosan megszitálja, azután a csaknem egyforma üvegrészecskéket elővigyázattal égeti úgy, hogy a részecskék csak lazán olvadjanak össze, így közöttük olyan pórusok keletkeznek, melyek átmérője egytized- és ötezredmilliméter között ingadozik. A kész szűrőlemezeket jénai üvegbe forrasztják, de úgy, hogy a szűrőlemezek élei puhulnak csak el az olvadási pontig. Hogy a fehér lecsapódásokat is láthatóvá tegyék, olyan üvegből készílik az üvegszűrőket, ame-

lyet előzőleg gyöngén kékre, vagy barnára színezték. Az lüvegszűrő bevezetése lényegesen meg fogja könnyíteni a laboratórlumban dolgozó fizikus és kémikus munkáját.

b) Berlnben érdekes hidszerű gép dolgozik az utcákon; a *Lakewood*-rendszerű *betonutcakészítógép*. Ezt már tíz év óta alkalmazazz Amerikában, de Európába csak most vezették még be. A betonutcakészítógép egyszerre osztja szét a betonmasszát, súlykozva le alaposan és a simitást is kifogástalanul elvégzi. A betonutcakészítógép *hat óra alatt kétszázötven méteres utcat készít*, míg tízenöt munkás ugyanannyi idő alatt legfőbb huzsonöt méterrel haladna előre.

c) Az újságok is írtak az *ultra-mérleg*ről. Ez *Dr. Kuhlmann* (Hamburg) fáradozásának eredménye. Husz grammnál nem nehezebb tárgyak súlyát *tíz-ezred milligramm pontossággal* állapítja meg. Általános nézet, hogy az ultra-mérleggel elérjük a mérlegérzékenységnek a természettudományi jelentől megállapított lehetőségét határát.

d) Az elmúlt hónapok egyikében készült el Hamburgban a *világ legnagyobb Diesel-motorja*. 23 4 m. hosszú, 4 3 m. széles és 10 m. magas. Percenként 94 forgás esetében a motor *tizenötezer lóerőnyi munkát végez*.

e) A technika csodája lesz az a gép, melynek segítségével *Goddard* amerikai fizikus a *Holdra való utazást* megvalósítani kívánja. A gép (rakétahajó) már készült. *Goddard* azonban kijelentette, hogyha augusztusra menetképes is lenne, ember nélkül indítja a Holdra s már föl is szólította az amerikai csillagászokat, hogy rakétahajóját az elindulás pillanatától a Holdra érkezésig megfigyeljék épügy, mint való érdekes égi testet... *Oberth* egyelőre még nem gondol a földszállásra. (V. ö Pásztorfűz 1926. 184—185).

f) A legutóbbi időben főleg három fizikus (a francia *Bellin*, a német *Karolus* és a magyar *Mihályi Dénes*) eredményesen foglalkoznak a képek gyors és kifogástalan s hozzá drót nélkül történő továbbításával. *Bellin* (dr. *Eder* bécsi tanár tanítványa) huszét környékén ért el sikereket, ugyanezekről *Mihályi Dénes* is beszámolhatna bizonyára, ha tervelnek kivételét megértő mecénások támogatnák. Mégis *Karolus* látszik a leg-

szerencsésebbnek s a mai technika vlmányalt annyira urálja, hogy nemcsak hogy gyorsan s tökéletesen továbbít drótnélkül képeket, hanem eddigi eredményel megadják a komoly reményt arra nézve, hogy maholnap a *mozgóképek is továbbíthatók lesznek drót nélkül*. Ez ismét olcsóbbá teszi a mozi (u. i. csak egy helyen kell peregetni a filmet, máshol rádió útján fölveszik s levétítik) s vonzóbbá is, mivel az újdonságokat nemcsak a főváros, hanem az egész vidék is tüstént élvezheti s majd nem kerülnek elnyűtt, összeszagotott, összezegett filmek forgalomba. *Dr. Karolus* folytatja kísérletét stalan nem is telik bele egy év s a rádió nemcsak hangot, hanem képet, sőt mozgóképet is fog továbbítani s a házi mozi nem is lesz olyan luxuscikk, melyre csak hadimilliomosok gondolhatnak.

g) Végre még egy igen érdekes problémának a megoldását igyekszik előre segíteni a mai technika.

A légkörnek kereken 10 000 méternél magasabban fekvő része az u. n. *sztratoszféra*, mentes a nagyobb felhőképződéstől, hőmérsékleti ingadozásoktól, turbulens levegőáramlatoktól, ezért a *10 000 méter magasságban történő repülés az alsóbb rétegekben való repüléshez viszonyítva, nagy előnyökkel rendelkezik*. Kérdés, vajjon technikailag kivihető-e?

Süring tanár, híres német meteorológus azt hiszi, hogy igen. Ezért alakult nemrégiben Németországban egy társulat (*Gesellschaft für Höhenflugforschung*), mely elhatározta, hogy külön e célra épített repülőgépek segítségével föl kutatja a *sztratoszférát* s ha csak lehetséges a *kontinensek közti repüléseket 10 000 méteres magasságban bonyolítja le*. A már építés alatt levő gépekben a megfigyelők számára fűtött kamra készül, mivel a 10 000 m magasságban *mintegy 50—60 fok a hőmérséklet*, a pilóta számára levegőt át nem bocsájító, buvároltátozathoz hasonló ruhát készíttetnek.

A mult számban között *Természettudományi Szemlé*-be félrevezető sajtóhiba csúszott be. Az *S. Doradus* „átmérője valamivel nagyobb, mint a Föld átmérője” helyett „átmérője valamivel nagyobb, mint a Föld-pálya átmérője.”

P. Olasz Péter S. J.

ADATTÁR

GYULAI PÁL LEVELEI SZABÓ KÁROLYHOZ.

11.

Kolozsvár, jan. 15. 859.*

Kedves barátom!

Gróf Mikó köszönt s általam egy kérdést intéz hozzád. A te Kolozsvárra jöveleled idejét magánuton a hozzám írt leveled utján mind ő, mind mások tudják, de hivatalosan még nincs bejelentve a választmányba, mert az ilyesmi csak hivatalos levél alapján történhet meg. Azért Mikó jónak látná, ha e levelem vétele után tüstént egy hivatalos levelet intéznél hozzája, melyben megírnád, mikor jössz, mi tartóztat s jöveleled idejére nézve a választmány beleegyezését kérnéd. Mikó e kívánsága csak a formáságért történik, a hivatalos rend kívánja így. Azért nehogy valami aggodalmat meríts belőle. Mike Sándor megérkezésed napjáig, a mit lehet igazít, s e héten ideiglenesen az olvasótermet is megnyitja a Gr. Kemény könyveire s a hirlapokra nézve, minthogy a Gr. Kemény könyveinek rendezett jegyzéke van.

Köszöntlek mindnyájatokat s Mikóhoz írandó leveledet mielőbb elvárom,
barátod

Gyulai.

12.

Kolozsvár, mart. 12. 860.

Kedves barátom!

A kívánt pénzt, remélem, eddig megkaptad. Ne hozzon zavarba, hogy nem én küldöttem, hanem Brassai. Nekem nem volt; megemlítém Brassainak, hogy egy pár hétre szükségem volna 100 forintra. Kérdi mi célra, s miután én baráti viszonyba vagyok vele, titokkép megmondottam neki a dolgot. A legszívesebben felajánlá a kívánt összeget, s minthogy különben is írni akart neked, magára vette a pénz elküldését is. A dolog köztünk maradt s a legtávolabbról sem vagy compromittálva.

Beadtad-e lemondásodat a nagy-enyedi tanárságról a fő-consistoriumnak? Ha még nem tetted, tedd meg mielőbb, mert ennek ez a rendje. Mulasztásodat grombaságnak vennék.

* Téves 860. helyett.

Aztán az új választást addig ki sem írhatják, míg forma szerinti lemondásod nincs beadva. Szintén ily lemondó levelet kell küldened a nagy-enyedi gondnokságnak is. Kérlek, mihelyt soraimat veszed, ird meg e lemondó leveleket.

Szilágyinak mond meg, hogy a collegium könyveit küldje el tőled, az egész nem sok, könnyen elhozhatod. Kötelezvényét tüstént vissza fogom küldeni. Mond meg azt is neki, hogy értekezését várjuk; Mikó gróf elhíresztelte, hogy nagyszerű munkával fogja meglepni szegény, elhagyott hazáját.

Várva várunk, jőj, mihelyt csak teheted.

Aranyt köszöntöm; mond meg neki, hogy a nyáron nőmmel együtt meglátogatom.

Köszöntöm nódet,

barátod

Gyulai.

13.

Kolozsvár, ápril. 19. 860.

Kedves barátom!

Nemde csodálkozol, hogy utolsó leveledre csak most válaszolok? Megvallva az igazat, hirtelenében nem tudtam volt, mit és mit ne írjak. A muzeumegylet legbefolyásosb emberei, maga a választmány teljesen méltányolják családi bajaidat s egyetlen szóval sem rótták meg késedelmedet, azonban néhány alsóbb rendű egyéniség, nem ugyan nyilvánosan, hanem magánkörben egy kis zajt ütött s azt kezdte híresztelni, hogy a könyvtárnoksággal is úgy tész, mint az enyedi tanársággal, — húzod, halasztod s végre nem jössz el. Sem ezzel nem akartam ok nélküli aggodalmat szerezni, sem amazzal bátorítani késedelmedet. Magadra hagytalak, hogy minden nyomás nélkül cselekedjél körülményeid szerint. Tegnap örvendve olvasám gr. Mikónál, hogy Szent György napkor csakugyan eljössz — im helyrehozom mulasztásomat s irok neked.

Fennebbi soraim azt hiszem tökéletesen tájékoztatnak. Egyetlen okos ember sem vette rossz neven késedelmedet, habár óhajtotta is jöttödet, mert minden tekintetben sokat várnak tőled. Az a néhány morgó ember azok közé tartozott, kik Finályra szavaztak volt s most késedelmedben szavazatok igazolását keresték. Nincs hát semmi baj, a legszivesebb indulttal vár a választmány s a Székely krónikáról írt értekezésed híre a legjobb hatást tette. Jónak látnám, ha ez értekezést megérkezésed után mindjárt felolvasnád s így mintegy ünneppélyesen beköszöntenél.

Szilágyinak mond meg, hogy a kívánt könyvet már utnak indítottam, az Apáczeit illető adatokat pedig magam fogom elvinni Pünkösdben, mikor Pestről Kőrösre is ki fogok rándulni.

Nagyon szomorít Arany betegeskedése. Szegény János bár legalább fűvön tölthetné a nyarat. Köszöntsd nevemben

ezerszer s mond meg neki, hogy ha nem leszünk alkalmatlanok, nőm és én Pünkösdben látogatására megyünk.

Az ég áldjon! Adjon isten nődnek szerencsés felszabadulást!
Barátod Gyulai

14.

Kolozsvár, jun. 23. 1862.

Kedves barátom!

Vettem leveledet s a miben megbíztál mindent eligazítottam. Ide zárva veszed nőd levelét s meg egy másit, mely a tegnapi postán érkezett. Egy borítékba tettem az egészet s nődnél pecsételtem le.

Nőd, hála Istennek egészséges, mióta elmentél többször voltam nála, valamint Sáminé is. Tegnap a zeneexamenünkön fenn volt a gyermekekkel együtt. Hogy örvendettek a gyerekek a trombitáknak, képzelheted.

Leveled épen akkor érkezett, midőn Sárkányhoz indultam bucsu lakomára. Sokan voltak ott Brassai, Finály, sat. Felolvastam a levél általános érdekű részét s egy poharat ittunk a felfedezés örömeire s a te egészségedre. Mindamellet nem állhattam meg, hogy őszinte örömben egy malitiosus megjegyzést ne tegyek reád. Mondottam, Károly kezd erdélyi emberré válni, azt írja, Erdélyben, a régi könyvek hazájában, tehát hátrább az agarakkal Magyarország alföldestől. Azt hiszem ez utolsó malitiát megbocsátod s talán szivesebben, mint a többit.

Mikó gróf már elutazott, neki nem tehettem jelentést a dologról, hanem fogtam magam s leveledet felküldöttem Arany-nak, hogy csütörtöki számában az ujdonságok közt tegyen egy kis előleges közlést róla. Egy pár sor nem árt előlegesen is, úgy is a te Korunkbeli cikked tüzetes lesz s Pesten egyszerre fogják olvasni az Arany előleges közlésével. Ugy-e nem haragszol meg érte?

Krizának nem szóltam semmit. Ha valami kitűnőt kapsz, küld Arany-nak, s általában inkább nekünk gyűjts. Kriza úgy is elég gazdag, mi pedig versek dolgában kivált szegények vagyunk. Elég lesz, ha neki csak egy pár darabot adsz, különben is neki elég módja lesz még gyűjteni, de nekünk Pestről kevesebb. Ha valami balladát kapnál kivált küld egyenesen a Szépirodalmi Figyelő számára.

Az ég áldjon édes Károly, ez utolsó szavam hozzád Erdélyben, de nem az életben. Mi még sokszor fogunk egymással érintkezni s azt hiszem mind végig megtartjuk azt a tisztá barátságot, mellyel egymáshoz már évek óta viseltetünk. Bocsáss meg gyerekes kérdéseimért, s emlékezz és számíts rám mindig mint hü barátodra.

Az ég áldjon barátod Gyulai Pál.
Az Arany-nak ígért cikkekről ne feledkezzél meg.

Kedves Barátom!

Megbocsáss, hogy leveledre ily későn válaszolok. Életemben soha sem voltam annyi sokféle dologgal elhalmozva, mint most. Egy része apróság az igaz, de úgy kifárasztja az embert, hogy mindent halaszt, mit csak halaszthatni s elvégre is kikopik belőle.

Úgy tudom, hogy Pfeifferrel dolgaid rendben vannak. Kéziratodból megmutatta nekem és Csengerynek azt a helyet, mely kétes volt: vajon a censura átbocsátja-e? Csengery úgy javította, hogy semmi baj ne legyen. Itt most nagyon szoros a censura. A „Részvét könyvé“-t is lefoglalták, nem csak ártatlan, hanem oly, úgy szólva, pecsovich sorokért, melyeket Eötvös a Kisfaludy-társaságban nem mert felolvasatni, mert félt, hogy a közönség morogni fog. Anakreon-dalodat vettem volt s köszönöm. Megmutattam Aranynak, neki is tetszett. Ki is adtam volna a Részvét könyvébe, ha Bérczy novellája ki nem szorítja. Ő négy ív novellát ígért volt s én e szerint szerkesztettem a könyvet, azonban novellájából hat ívnél is több lett, mi aztán kiszorított egy csoport verset. A jövő évi folyamban kiadom, annival inkább, mert akkor a klasszikus irodalomból még más fordítmányom is lesz.

Benkő Károly folyamodását s a te ezt illető leveledet vettem. Előterjesztém a választmányi ülésben. A választmány e folyamodásra nem adhatott kielégítő választ, mert Benkő azért kért segílyt, hogy irodalmi munkásságát az anyagi gondoktól menten folytathassa. Ily esetekre nem szól a szabály, s csak betegségről, tehetetlenségről, s inségről emlékszik. Azonban elhatározták, hogy e derék férfium mindenkép segíteni fognak, s nekem kötelességemmé tették, hogy írjak neki egy nem hivatalos levelet s szólítsam fel arra, hogy írjon egy más folyamodást, melyben fölhozván azon csapásokat, melyek közelebbről érték s megemlítvén gyöngélkedését, kérjen az egylettől kamat nélküli kölcsönt, mit az egylet örömet megad. E kamat nélküli kölcsön nem rendes segíly, s tulajdonkép nem is kölcsön, mert nem várják visszafizetését, inkább csak czim, hogy oly embereket segítsenek, kik nem tartoznak az alapszabályok által kijelölt kategoriákba, de mégis a választmány belátása szerint segélyezendők. A gyűlés után egy pár nappal halála hírért vettük szegény Benkőnek. Mindjárt jelentettem az elnököknek, kik azt mondták, hogy a jövő ülésen szóba hozzák. Szóba is hozták s nekem most már azt tették kötelességemmé, tudakozzam meg: maradt-e Benkőnek özvegye, vagy férjhez nem ment leánya, vagy még nem végzett fia. Kérlek hát járj utána mindennek s tudósíts engem mielőbb. Bár pénztárunkat számos árva és özvegy terheli, de a Benkő

özvegye, vagy árvája lesz az első, ki segélyben fog részesülni, már csak azért is, mert Erdélyből senki sem részesül segélyben s a választmány ez okra is súlyt helyez.

Mihelyt tudósításoadat vettem, bővebben írok az ügyről mind neked, mind Mikó grófnak, kit alkalmasint föl fognak szólítani, mint az egyesület alapító tagját, hogy mennyit gondol ajánlandónak Benkő özvegye vagy gyermekei számára.

Nőm köszönti nődet és gyermekeidet. Én ezerszer üdvözöllek többi jó barátaimmal együtt. A politikai hírekről is akartam valamit írni, de ezt Sáminak írom meg.

Az ég áldjon! barátod: *Gyulai.*

Arany várja az ígért cikket. Csengery szintén.

16.

Pest, aug. 15. 863.

Kedves barátom!

Czikked ügyében mindent megtettem, a mit csak megtehetni. Csengery azt mondta, hogy két füzeté aug.—szeptember már szerkesztve van s nem tudja fog-e folyni a jövő évben szemléje. Elhoztam tőle, mivel pénzt a legjobb esetben is csak októberben ígért. Vittem a Pesti Napló-hoz. Kemény jelenleg nincs Pesten. Helyettese azt mondta, hogy Kemény visszajöttéig hagyott elég tárczát: s neki rendelkezése alatt egy krajczár sincs a tárczát illetőleg. Ezzel elmentem Pákh Alberthez s kértem vegye föl a „Magyar ember könyvtára“ második füzetében. Ő ígerte s nagyon örvendett, hogy némi szolgálatot tehet neked. Azonban tegnap hozzám ízen, hogy nyomdába akarván adni a cikket, elolvasta s úgy találta, hogy censurái akadályt fog előidézni oly vállalatnál, mint az övé. A cikk t. i. Gallicziát is úgy emlegeti, mint amelyhez Ausztriának nincs joga sat. Ilyesmi legfeljebb szorosan tudományos folyóiratban mehet, de nem oly népies és nagyközönségű vállalatban, mint az övé, hol izgatásnak tűnhetnék föl. Mondottam neki jól van, küldj hát Károlynak 30—40 forintot, majd ledolgozza. Erre azt felelte szívesen adna, de Heckenast nincs itthon s pénztárnoka csak correctura ivekre bázirozott utalványt fizet ki. Ekkor a cikket az „Ország Tükré“-hez vittem el s maig is ott van, talán holnap kapok reá választ.

A mi a Benkő családot illeti, csak annyit írhatok, hogy az ügy tárgyalás alatt van, ki van adva véleményadás végett. Nem lévén pénztárunkban jelenleg pénz, a mit az évnegyedes jelentésből is olvashatni, a választmány odautasította a véleményadásokra kinevezett állandó bizottmányt, hogy a jövő évi budgetet úgy készítse, hogy a Benkő családnak, az özvegynek minden esetre évdíjt határozzon meg a jövő évre, ha másképp nem lehet, inkább kevesbítse az olyanok évdíjait, kik jobb állapotban vannak. Szóval a dolog így áll: pillanatnyi segélyre nincs pénzünk, mert a kamatokat nem fizették be mind, évdíjt csak a

jövő évre lehet adni az új budget készítéskor. Ezt add tudtára az özvegynek hozzá téve, hogy mihelyt határozott végleges határozatot hoznak ügyében, tüstént hivatalosan tudósítani fogom általad.

Édes Károly ne haragudjál reám, hogy csak a mulaszthatatlanokra szorítkozva írok neked s ezeriben egyszer. A Vörösmarty kiadás megöl. Mindennap két ívet kell revideálnom s összevetnem a régi kiadásokkal, e mellett a Koszoru, feleségem betegsége, drámabírálás, tanítói, írói segélyegylet annyira igénybe veszik időmet, hogy egészen oda vagyok. Azonban vége lesz már ennek a Vörösmartynak is ősz vége felé s ismét hű barátod lehetek,

barátod

Gyulai Pál.

Köszöntöm nődet, Sámit, Ladányit, Brassait. Gyergyainak mond meg, hogy 1863-ra a napokban fogják szétküldeni a Kisfaludy-társaság könyveit. A mit ő nem kapott meg, azt még senki sem kapta.

(Folytatjuk.)

Közli : Dr. György Lajos.

REPERTORIUM.

Magyarországi kritikák erdélyi magyar írókról. 1924—26.

- Ady Mariska.** Magyarság 1925. 146 sz. (Én az őszben járok.)
- Áprily Lajos.** Napkelet IV. 187. (Esti párbeszéd). — Nemzeti Ujság 1925., 134 sz. — Új Nemzedék 1924., 181 sz. (Versek). — Szózat 1924. 151 sz. — Élet 1924., 10 sz. (Ugyanez Alszegehy Zsolt „Vázlatok“ Bp. 1925. c. könyvében). — A Nemzet 1925., 323 l.
- Balogh Endre.** Napkelet V., 425 l. (nekrológ). — Bp. Szemle 1926., 2. sz. (Hajótöröttek.)
- Bárd Oszkár.** Napkelet V., 272 l. — Népszava 1925., 178 sz. (Mi lesz velünk?) — Lira 1925., 84 l.
- Berde Mária.** Új Nemzedék 1924., 210 sz. — Magyarság 1924., 250 sz. 1925., 172 sz. — Pester Lloyd 1924., 209 sz. (Haláltánc). — Protestáns Szemle 1925., 291 l. — U. o. 1925., 511 l. — A Nemzet 1925., 323 l. — Napkelet V., 9. sz. (Szent szégyen.) — Bp. Szemle 1926., 2. sz.
- Bitay Árpád.** Prot. Szemle 1925., 2 sz. (A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése.)
- Borbély István.** Irodalomtörténet 1925., 2 sz. 1926., 3 4 sz. — Új Nemzedék 1925., 123 sz. — Irodalomtört. Közlemények 1925., I.—II. — Prot. Szemle 1925., 191 l. — Egyetemes Philologiai Közlöny 1924., I.—X. (A magyar irodalom története.) — Prot. Szemle 1926., 2 sz. (A mai unit. hitelvek kialakulásának története.)
- Dienes Jenő.** Prot. Szemle 1925., 2 sz. (Nagyenyedi diákélet.)
- Erdélyi fiatal írók antológiája,** Magyarság 1925. évf.
- Erdélyi Almanach.** Szerkesztette Dr. György Lajos. — Magyar Köz-művelődés 1925. 25 l. — Kath. Szemle 1925. ápr. sz. — Prot. Szemle 1925. 269 l. — Budapesti Hírlap 1925. 29 sz. — Élet 1925. 184 l. — Országos Középiskolai Közlemények 1925. 161 l. — 8 órai Ujság 1925. jan. 9. — Új Nemzedék 1925. 20 sz. — Magyarság 1925. 49 sz. — Budapesti Szemle 1926. 1 sz. — Kereskedelmi Szakoktatás 1925. 4—5 sz. — Napkelet V. 3 sz. — Nemzeti Ujság 1925. 72 sz.
- Erdélyi költők.** (Szerkesztette: Farkas Gyula.) — Napkelet V. 383 l. — Magyar Művelődés 1925. 26 l. — Prot. Szemle 1925. — Élet 1924. 183 l. — Új Nemzedék 1924. 118 sz. — Magyarság 1924. 232 l. — Lira 1925. 17 l.
- Erdélyi irodalom.** — Irodalomtörténet 1925. 1—2 sz. (Alszegehy Zsolt: A legutóbbi év legjelentősebb szépirodalmi alkotásai.) — Századunk 1926. febr. (Benedek Marcell: Erdélyi irodalom) — Budapesti Szemle 1926. 20 sz. (Kéky Lajos: Erdélyi elbeszélők.) — U. o. 1924. 1 sz. (Berzeviczy Albert.)

— Napkelet V. 425 l. (Hartmann János: Erdélyi irodalmunk.) — Nyugat 1926, 1 sz. (Osvát Kálmán: Első jelentés az erdélyi irodalomról.) — Kisfaludy Társaság Évlapjai 56 k. (Papp Ferenc: Erdély és a magyar költészet.) — Prot. Szemle 1925. 214 l. (Hartmann János: Ujabb erdélyi líra.) — Magyar Jövő. Miskolc. 1925. 65 sz. (Erdélyi költők.) — Pester Lloyd 1925, 82 sz. (Über Ungarische Literatur in Siebenbürgen.) — Prot. Szemle 1926. 3 sz. (Makkai Sándor: Erdély szelleme.) — Benedek Marcell: Modern magyar irodalom. Bp. 1924. (számos erdélyi íróról.) — Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet a művelt közönség számára, Bp. 1925. — Nemzeti Ujság 1925, 83 sz. (Erdély új irodalma.) — Prot. Szemle 1925. 291 l. (Bodor Aladár: Mai erdélyi nő-írók.) — Magyar Család 1925. 4 sz. (Irodalmi központok.) — Nép 1925. V. 24. (Jakab Ödön: Tavaszodik Erdélyben.) — Ujság 1925. III. 25. (Szabolcska Mihály nyilatkozata az erdélyi irodalomról.) — Közművelődés 1924. 1–2 sz. (Határainkon túlról.) — Irodalomtörténet 1924–26. (Erdélyi folyóiratok: Pásztor-törté, Erdélyi Irodalmi Szemle számonkénti ismertetése.) — Prot. Szemle 1924. 2 sz. (Schöpfung Aladár: Új idők irodalma.) — Prot. Szemle 1925. 1 sz. (Szöllősy István: A „Magyar Nép” könyvtára.) — P. Napló 1925, 289 sz. — (Osváth Kálmán: Erdély.)

Gulácsy Irén. Élet 1925. IX. 13. (Hamueső.) — Magyarság 1924. 131 sz. (Förgeteg.) U. o. 1925. 172 sz. — Prot. Szemle 1925. 291., 512 l. — 1926. 5 sz. (Ragyogó Kovács István: Förgeteg.) — Napkelet VI. 469 l. — Nyugat III. 172 l. — Élet 195. 365 l.

Gyallay Domokos. Új Nemzedék 1924. 228 sz. (A föld népe.) — Napkelet VI. 391 l. — Magyarság 1925. 172 sz. — Bp. Szemle 1926. 2 sz.

Gyárfás Elemér. Prot. Szemle 1925. ápr. (Bethlen Miklós a kancellár.)

György Lajos. Új Nemzedék 1924. 204 sz. — Magyarország 1924. 172 sz. — Magyar Könyvszemle 1924. 133 l. — Kereskedelmi Szakoktatás 1924. 3 sz. — (A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje.) — Új Nemzedék 1924. 198 sz. — Pester Lloyd 1925. 204 sz. (Magyar elemek a világ-irodalomban.) — Budapesti Hirlap 1926. II. 24. — Magyarság 1926. II. 10. — Kereskedelmi Szakoktatás 1926. 243 l. — Irodalomtörténeti Közlemények 1926. I. — Irodalomtörténet 1926. 3–4 sz. — Napkelet 1926. 3 sz. — Prot. Szemle 1926. 5 sz. (Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.) — Élet 1925. 17 sz. — Irodalomtörténet 1926. 3–4 sz. (Balogh Endre emlékezete.) — Egy Phil. Közlöny 1924. I.–X. 61 l. (L. Erdélyi Almanach.)

Jakabffy Elemér. Prot. Szemle 1924. 7 sz. (Erdély statisztikája.)

P. Jánossy Béla. Visszhang 1925. 26.

Kádár Imre. Világ 1925. 166 sz. — Napkelet VI. 470. (Bujdosó ének.)

Kelemen Lajos. Prot. Szemle 1926. 3 sz. (Hermányi Dienes emlékiratai.)

Kiss Ida. P. Napló 1925. 203 sz. (Kalászcserduláskor.)

Koós Károly. Napkelet 1926. 1 sz. — Nyugat 1926. 1 sz. (Varju nemzetség.)

Kovács Dezső. Bp. Szemle 1926. 2 sz.

Kövér Erzsébet. Új Nemzedék 1925. 114 sz. — Magyarság 1925. 146 sz. (Versek.)

Kristóf György. Prot. Szemle 1925. 1 sz. (Petőfi és Madách.) — U. o. 1925. ápr. — Irodalomtört. Közl. 1925. 3–4 sz. — Magyarság 1925. 43 sz. — (Az erdélyi irodalom múltja és jövője.) — Prot. Szemle 1925. 543 l. (Jókai élet-

rajz románul.) — Bp. Szemle 1925. 310 l. (Jókai életrajz, Jókai napjai Erdélyben) — Egy Phil. Közl. 1924. I–X. 61 l. — Prot. Szemle 1925. 739 l. — Irodalomtörténet 1926. 3–4 sz. (Mauriciu Jókai)

Krúzselyi Erzsébet. Napkelet 1925. 266 l. — Új Nemzedék 1924. 239 sz. — Magyarország 1925. 172 sz.

Makkai Sándor. Napkelet 1924. 369 l. — Prot. Szemle 1924. 7 sz. — Bp. Szemle 1926. 2 sz. (Az élet fejedelme.) — Prot. Szemle 1924. 8 sz. — Társadalomtudomány 1925. nov.–dec. (A vallás az emberiség életében.) — Prot. Szemle 1925 3 sz. (Zörgessetek és megnyitjátik nektek.)

Mihály László. Élet 1924. febr. (Hóvirág) — Napkelet 1926. 4 sz. — Új Nemzedék 1926. márc. (Hazavágyom.)

Molter Károly. Napkelet VI. 469. l. — Magyarország 1925, 172 sz. (Majdnem hősök.)

Nagy Dániel. Magyarország 1925. 172 sz. (Egy szegény kisfiu története.)

S. Nagy László. Élet 1925. aug. (Jókai szerelmei.)

Nyirő József. Napkelet 1924. 369 l. — Prot. Szemle 1925. febr. — Bp. Szemle 1926. 2 sz. (Jézus-faragó ember.)

Olosz Lajos. Prot. Szemle 1924. 158 l. 1925. febr. — Magyarország 1924. 95 sz. — Napkelet 1924 185 l. (Gladiatorarc.)

Papp József. Prot. Szemle 1925. 2 sz. (Első könyv.)

Reményik Sándor. Kath. Szemle 1924. 184 l. — Új Nemzedék 1924. 8 sz. (Vadvizek zúgása.) — Fehérmegyei Napló 1924. 40 sz. — Élet 1925. szept. 13. (U. ez Alszegehy Zsolt: „Vázlatok.” Bp. 1925. c. könyvében.) — Prot. Szemle 1924. 332 l. — Napkelet 1924. 482 l., 1925. okt., 1926. 1 sz. — Nemzeti Ujság 1924. 58 sz. (Műhelyből. Egy eszme indul. Atlantisz harangoz.)

Szabó Mária. Magyarország 1926. febr. 26. — Prot. Szemle 1926. 3 sz. — Napkelet 1926. 2 sz. (Fölfelé.)

Szabolcska Mihály. Élet 1924. 15 sz.

Szentimrei Jenő. Magyarország 1925. 172 sz. (Városunk.)

Szombati Szabó István, Prot. Szemle 1924. 111 l., 1925. febr. — Új Nemzedék 1924. 183 sz. — Napkelet 1924. 370 l. — Élet 1924. 16 sz. — Nemzeti Ujság 1924. 148 sz.

Tabéry Géza. Bp. Szemle 1925. 181 l. — Pester Lloyd 1925. 136 sz. — Új Nemzedék 1925. 116 sz. — Pesti Napló 1925 170 sz. — Magyarország 1926. febr. 7. — Nyugat 1926. 1 sz. — Napkelet VI. 469, 474 l. — A Nemzet 1925. 493 l. — Irodalomtörténet 1926. 3–4 sz.

Tamási Áron. Prot. Szemle 1925. 742 l. — Nyugat 1926, 1 sz. — Napkelet VI. 392 l.

Tavaszy Sándor. Prot. Szemle 1925. 1 sz. (A jelenkor szellemi válsága.) — Prot. Szemle 1925. szept. (Világnézeti kérdések.) — Napkelet VI. 372 l. — Debr. Prot. Lap 1925. 36 sz. (Apáczai Csere János.)

Tompa László. Napkelet 1924. 5 sz.

Walter Gyula. Prot. Szemle 1924. 118 l. — Új Nemzedék 1924. 228 sz. — Élet 1925. 60 l.

Összeállította: **Dr. Jancsó Elemér.**

A Pásztortűz, Magyar Népet és Erdélyi Irodalmi Szemlét

olvasni magyar kötelesség.

Kiadóhivatal: Cluj—Kolozsvár Str. Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5.

KOLOZSVÁRI TAKARÉKPÉNZTÁR ÉS HITELBANK R.-T.

Cluj—Kolozsvár, Piața Unirii 7.

Saját tőkési 48 millió Lei.

Fiókjai: Dés, Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár és Marosvásárhely. Affiliált intézetei: Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár R.-T. Torda, Udvarhelymegyei Takarékpénztár R.-T. Székelyudvarhely, Alsófehérvármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság Nagyenyed.

Áruraktárai a vasut mellett. — Betéteket elfogad, váltókat leszámítol, bel- és külföldi átutalásokat teljesít. — Safe deposit! — Mindenféle bankszerű ügyleteket előnyösen végez. Engedélyezett devizahely.

A MAGYAR NÉP

Erdély
legjobb és legelterjedtebb
képes néplapja.

Hetilap.

17.000 példányban jelenik meg.

Előfizetési ára:

Belföldön

Egész évre — 160 L.
Félévre — — 90 "
Egyes szám — 4 "

Külföldön

Egész évre — 250 L.
Félévre — — 130 "
Egyes szám — 5 "

KIADÓHIVATAL:

Cluj-Kvár, Str. Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatóvényszámot!

A PÁSZTORTŰZ

Erdély legjobb szépirodalmi lapja

Előfizetési arai:

Belföldön:	Külföldön:
Egész évre 500 L.	Egész évre 600 L.
Félévre — 260 L.	Félévre — 310 L.
Negyedévre 140 L.	Negyedévre 160 L.

Kiadóhivatal: Cluj, Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatóvényszámot!

Rendelje meg a

Pásztortűz Könyvtár

havi 100 L. részletfizetésre.

10 kötet 650 lej.

Az első öt kötet már megjelent

Cluj—Kolozsvár,

Str. Baron L. Pop 5. szám.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkesztli:

Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Irodalmi Szemle“ kiadása.

		Lei
1. sz. Rass Károly:	Reményik Sándor — — — — —	110'—
2. sz. Párvan Bazil:	A dákok Trójában — — — — —	10'—
3. sz. Dr. Bitay Árpád:	Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	120'—
4. sz. Dr. Bitay Árpád:	A moldvai magyarság. Történeti áttekintés—	30'—

Erdélyi tudományos könyvek:

<i>Dr. Balogh Ernő:</i>	A Föld köpönyege — — — — —	20'—
<i>Dr. Bartók György:</i>	Kant — — — — —	100'—
<i>Dr. Biró Vencel:</i>	Erdély követei a portán — — — — —	60'—
<i>Dr. Bitay Árpád:</i>	A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése — — — — —	50'—
<i>Dr. Borbély István:</i>	A magyar irodalom története I—II. — — — — —	220'—
<i>Erdélyi Irodalmi Szemle</i>	1924, 1925 évi: egyenként — — — — —	250'—
<i>Dr. György Lajos:</i>	Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919—1923.) — — — — —	30'—
" " "	Magyar elemek a világirodalomban — — — — —	40'—
" " "	Pásztortűz Almanach 1925 — — — — —	110'—
" " "	Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája — — — — —	60'—
" " "	Balogh Endre emlékezete — — — — —	25'—
" " "	A falu művelődése — — — — —	50'—
<i>Dr. Imre Lajos:</i>	A falu művelődése — — — — —	50'—
<i>Dr. Karácsonyi János:</i>	Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök származása — — — — —	20'—
<i>Kelemen Lajos:</i>	Hermányi Dienes József emlékiratai — — — — —	25'—
<i>Dr. Kiss Elek:</i>	Az isteni törvény útja — — — — —	210'—
" " "	Buddhizmus és kereszténység — — — — —	145'—
" " "	Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya — — — — —	210'—
<i>Dr. Kristóf György:</i>	Petőfi és Madách — — — — —	60'—
" " "	Jókai Mór élete és művei — — — — —	50'—
" " "	Jókai napjai Erdélyben — — — — —	50'—
" " "	Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője — — — — —	140'—
<i>Dr. Makkai Sándor:</i>	Az erdélyi ref. egyházi irodalom — — — — —	35'—
<i>P. Olasz Péter:</i>	Világproblema és a modern természettudomány — — — — —	50'—
<i>Dr. Roska Márton:</i>	Az ősrégészet kézikönyve — — — — —	300'—
<i>Dr. Szabolcska Mihály:</i>	Gárdonyi Géza élete és költészete — — — — —	100'—
<i>Dr. Széll Kálmán:</i>	Az anyag szerkezete — — — — —	25'—
<i>Dr. Tavaszy Sándor:</i>	A jelenkor szellemi válsága — — — — —	35'—
" " "	Világnézeti kérdések — — — — —	135'—
" " "	Apáczai Csere János személyisége és világnézete — — — — —	25'—
<i>Dr. Temesváry János:</i>	Erdély középkori püspökei — — — — —	210'—
<i>Többen:</i>	Az erdélyi katolicizmus multja és jelene — — — — —	310'—
<i>Dr. Tulogy János:</i>	Erdély geológiája — — — — —	25'—

A felsorolt könyvek megrendelhetők az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5.